Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa-Gördes ve Amasya-Suluova'da görev yaptı. 2005'te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma 'Evliyalar Şehri' adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı.

Yazarın ayrıca, Din Psikolojisi, Kişilik ve İslam Aleminde Aklın Zevali isimleriyle ebook formatında üç tercümesi ile Kadı Kızı isimli bir roman çalışması vardır.

Evliyalar Şehri Aydın

Abdulhalim Durma

İçindekiler

XIII. Yüzyıl

Şehir 1282'de Menteşe Bey tarafından kesin olarak Türk hakimiyeti altına alınır. Menteşe Bey'in yerine geçen Mesud Bey zamanında (1282-1318) Karya bölgesinin yanı sıra Aydın havalisi de beyliğin toprakları arasına katılmıştır[1]. En önemli merkezler Muğla, Milas, Beçin, Balat, Çine ve Fethiye'dir. Denizlerde etkinlik gösteren ilk beylik de Menteşeoğulları olmuştur. Ege Denizi'nde Bizans donanmasının bulunmayışından yararlanmışlar ve işsiz kalmış Bizanslı gemicilerden yardım görmüşlerdir. Menteşeoğulları Beyliği zamanında sekiz melik 50, bir emir iki, bir lala iki, bir vali bir, dört din adamı beş, beş ahi beş, üç tacir üç, bir hayır sahibi bir, konumu belirlenemeyen yirmi beş kişi yirmi beş olmak üzere toplam 94 yapı inşa ettirmiştir. Bilinen yapılar arasında 20 cami, 10 mescit, beş medrese, bir kütüphane, iki darülhuffaz, bir hankah, üç imaret, bir mevlevihane, bir tekke, 10 zaviye, 10 hamam, bir çeşme, dört han, iki saray, bir köşk, bir kule, 20 türbe ve bir kervansaray yer alır. Bu dönemde en çok cami ve türbe yapılmıştır. Ayrıca üç çarşı, üç pazar ve bir yağhanenin varlığı da bilinmektedir.

[1] Aynur Durukan. Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit

XIV. Yüzyıl

Anadolu Selçuklularının dağılması sırasında bir süre Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in elinde kalan şehir, 1309'a doğru bölgeye hakim olan Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirilir[2]. Yerleşim alanı bu tarihten sonra daha aşağılara; ovaya doğru gelişme gösterir ve Aydınoğulları (1300-1410)'nın önemli şehirlerinden biri olur [3] . XIV. asrın başlarında, Güzelhisar'da bir medrese, yedi mescid, bir cami, bir kervansaray, bir mumhane ve dört zaviye bulunmaktadır. Zaviyelerden üçünün ahi zaviyesi olması, şehirdeki esnafın bunlar vasıtasıyla teşkilatlandırıldığını göstermektedir.

XIV. yüzyılda inşa edilmiş olan **Alihan Baba** türbesi, Üveys Paşa Mahallesindedir[4]. Aydın'ın en eski eserlerinden olup Aydınoğulları dönemi (1308-

---

[2] Feridun Emecen. Aydın. TDV İslam Ansiklopedisi

[3] Aydınoğulları Beyliği'nden sekiz melik 37, bir melik oğlu 3, iki melik torunu 3, dört melik kızı 9, bir melik eşi 2, bir melik torunu 6, iki emir 2, üç kadı 6, altı din adamı 8, iki ahi 12, konumu belirlenemeyen dört kişi 4 yapı olmak üzere 93 yapı inşa ettirmiştir127. Bu dönem eserleri arasında 21 cami, 5 mescit, 6 medrese, 1 mekteb, 2 darülhuffaz, 2 imaret, 26 zaviye, 1 bedesten, 2 han, 9 hamam, 3 çeşme, 1 saray, 1 tersane, 12 türbe, 1 kervansaray ile 1 köprü yer alır. En çok zaviye ve cami yapılmıştır. –Aynur Durukan. Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit-

[4] Mustafa Kenan Özkan. Aydın'daki Alihan oğlu İsmail (Alihan Baba) Türbesi

1426)'nden kalmıştır. Moloz taş ve tuğladan yapılmış olan kümbetin giriş kapısının üzeri kare tuğlaların oluşturduğu mozaik şeklinde bezemelidir. Üzeri sekizgen kasnaklı küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Türbe içerisinde Aydınoğulları soyundan üç kişinin ve Horasanlı Ali Han oğlu İsmail'in mezarları bulunmaktadır. Buradaki mezarlardan iki kadına ait olanların üzerinde 1381 ve 1391 tarihli kitabeleri vardır. Sandukalardan biri de, zikredildiği gibi, türbeye ismini veren Alihan'ın oğlu olan İsmail'in mezarıdır[5].

Kümbet yanında bulunan Ali Han Camisi ve medresesi Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmış, günümüze gelememiştir.

---

[5] Alihan Baba için Evliyalar Şehri İzmir'e bkn.

1426'da II. Murad şehri kesin olarak Osmanlı topraklarına katar. Güzelhisar adıyla Anadolu eyaletinin Aydın sancağına bağlı bir kaza merkezi olur.

Köprülü Mahallesi'nde, Valilik binasının batısındaki Aydın'ın en eski camisi olan **Üveys Paşa Camisi**, Kadı Muhiddin Efendi'nin oğlu Mısır Beylerbeyi Üveys Paşa tarafından 1568 yılında yaptırılır[6]. Avludaki hazirede bulunan sandukaların Üveys Paşa ve kardeşlerine ait olduğu düşünülmektedir. Üveys Paşa, Başdefterdarlık ile Budin ve Mısır Beylerbeyliklerinde bulunmuştur[7]. Üveys Paşa Camii, avlu içerisinde yer alan kare planlı tek kubbeli küçük bir yapıdır[8]. Yüksek kasnak üzerine oturan kubbesi kiremit kaplıdır. Dört sütunlu son cemaat yeri kirpi saçaklı üç kubbecik ile örtülmüştür. Giriş kapısı üzerinde kitabe bulunmaktadır. Mihrap ve minberinde dikkati çeken bir bezeme olmayıp sadedir. Cami 1899 depreminde yıkılmış, yeniden yapılmış, Yunan işgali sırasında yakıldığından ancak 1947-1948 yıllarında onarılarak bugünkü durumuna getirilebilmiştir.

---

[6] Gürgen İlknur. XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2015

[7] Mısır'daki idari ve mali bozuklukların düzeltilmesi için gönderilen eski defterdar Üveys Paşa (1587-1590) eyaletin durumunu büyük ölçüde düzeltirse de asker gruplarının müdahalesiyle durum tekrar karışır.

[8] http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/

Hasan Efendi Mahallesi'nde bulunan ve aynı isimle anılan medrese ise iane ile yaptırılmıştır. Medresenin müderrisi Müftizade Hacı Mehmet Efendi'nin 1898'de 20, 1899'da 24, 1900 yılında da 25 talebesi bulunmaktadır.

1585 tarihli Eskiyeni Camisini**,** Üveys Paşa'nın kardeşi Hasan Çelebi yaptırır[9]. Bu tarih camiye ait olmayıp esasen Hasan Çelebi'nin vefat tarihidir. Hasan Çelebi Nazır Muhiddin Efendi'nin oğludur. Edirne, Selanik ve Mekke'de kadılık yapmıştır. Caminin vakfiyesine göre, Hasan Çelebi, mektep çocuklarına meyve alınması, muallim ve görevlilerin bunları talebelerin önünde yememeleri, onların evlerine mütevelli tarafından gönderilmesi, talebenin başında muallim ve bevvablarla birlikte bayramlarda Ayan memurlarına tebriğe gidilmesi, imtihanlarda ileri gelenlerin mektebe çağrılması, ikramda bulunulması, çalışmayan talebe sayısı fazla olduğunda muallimlerin değiştirilmesi, bayramlarda muallim ve bevvapların kendilerini göstermeden talebeyi kontrol etmeleri istenmiştir.

Caminin mermer mihrabı ve minberi, Aydın camileri arasında en güzel örneklerdir. Beş kenarlı mihrap nişinin köşeleri burmalı iki sütunçeyle süslüdür. Minber mermerdendir. Evliya Çelebi'nin tanımladığı

---

[9] Gürgen İlknur. XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2015

biçimde, minber, bir dantel gibi işlenmiştir. 1899 yılında meydana gelen depremde caminin minaresi yıkılmış, Ramazan Paşa Camii'nin minaresini yapan Rum ustalar, bu caminin minaresini de onarmışlardır. Yunan işgalinde ise yapı büyük zarar görmüştür. Şeyhülislam Ataullah Efendi, Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ve Hoca Mehmet Münib Efendi bu caminin haziresinde gömülüydüler[10].

1898 yılında Müderris Tavaslı Hacı Hafız Efendi zamanında 35 talebeye sahip olan Eskiyeni Camii Medresesi 1899 yılında 30 talebeye sahip bir medrese olarak görülmektedir. Hacı Hafız Mustafa'nın 1900 yılında 40, 1901 ve 1903'de 44 talebesi bulunmaktadır[11].

Ramazan Paşa Mahallesi'nde Aydın Çarşısı içerisindeki Ramazan Paşa Camisini 1595'te Üveys Paşa'nın kardeşi Ramazan Paşa inşa ettirir. Cami 1899 depreminde tamamen yıkılır. Günümüze ulaşan camiyi ise, Sökeli Hacı Halil Paşa yaptırır[12]. Orijinalliğinden

---

[10] Mehmet İpşirli. Mehmet Ataullah Efendi, Topal. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 4

[11] Çiğdem Taş. Maarif Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayetinde Eğitim. Yüksek Lisans Tezi. AKÜ. Afyon. 2006

[12] Hacı Halil Paşa, müftü Eyüp Sabri Efendinin ilk evliliğinden olan oğludur. 1895 yılında Hacı Halil Paşa tarafından Söke'de yaptırılan Hacı Halil Paşa Konağını, 1962 yılında oğlu Eyüp Hilmi Fırat Halk Kütüphanesi olarak kullanılması için Özel İdareye hibe eder. Konak Hilmi Fırat vakfının masrafları

uzaklaşmış olup yapıda karmaşık bir üslup görülmektedir. Burada Avrupa mimarisinden yararlanılmak istenilmişse de bunda başarılı olunamamış olduğu kaydedilir. Cami, kare planlı olup, kesme taştan yapılmıştır. Kubbe kasnağındaki yuvarlak pencereler barok kıvrımlarla çevrelenmiştir. Ahşap giriş kapısı, oyma işleri ile bezenmiştir. Yapının üzeri büyük bir kubbe ile örtülmüştür. İçerisini on uzun pencere ve su damlacığı şeklindeki küçük pencereler aydınlatmaktadır. Alçı kabartmalar, renkli cam işçiliği ve ağaç oymacılığı bakımından süslemeleri önemlidir. Caminin iç bezemesi bütünüyle Barok üsluptadır. Kurtuluş Savaşı sırasında 22 Mayıs1919'daki direniş toplantısı bu camide yapılmıştır[13].

Caminin asıl banisi Ramazan Bey de Üveys Paşa gibi maliyeden yetişmiştir. Anadolu defterdarlığı, baş defterdarlık ve Kıbrıs Beylerbeyliklerinde bulunur. Caminin vakfiyesinde mektep ve mektebin kısımlarından, özelliklerinden bahsedilmekte ve övülmektedir. Ramazan Paşa Medresesi de ismini aldığı Ramazan Paşa Mahallesinde bulunmaktadır. Aydınlı Hilmi Efendi'nin müderrisliği zamanında 15 talebesi olan medresenin 1899 yılına ait salnamede 12 talebesi olduğundan

---

karşılaması ile 18 Haziran 1986 ve 2002 yıllarında iki defa tamir edilir.

[13] Gürgen İlknur. XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2015

bahsedilmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 14 talebesi bulunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin, "..Şeyhülislamı ve nakibü'l eşrafı ve ayan eşrafı ve ulema ve sulehası ve eimme ve hutebası ve meşayihi gayet çokdur..", diye anlattığı Güzelhisar-ı Aydın'da, halkın Celali korkusundan dolayı kendi imkanlarıyla kale yaptıklarından söz eder. Şehirde 18 medrese, 56 cami ve mescit vardır. Ramazan Efendi Medresesi, Üveys Paşa ve Ulu Cami ve Yeni Cami ve Kubbe Mescid Medresesi, Yarbaşı Mahallesi Medresesi ve Tekye Medresesi ve Göllice Mahallesinde iki medrese ve Ali Han Baba Sultan Medresesi mamur ve meşhur olanlarıdır. Sultan Çarşısı içindeki Ramazan Efendi Camii, Ulu Cami, Üveys Paşa Camii ile Yeni Cami önde gelen büyük yapılardır. Çelebi'nin kaydettiği ziyaretgahlar ise şunlardır. Ali Han Baba Sultan, Kavak Baba Sultan, İman Dağında İman Baba Sultan ve kıble tarafında Madran Baba ve Yardaklı Baba sultanlardır[14].

Şehir, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bütün Anadolu'yu sarsan Celali isyanlarından büyük ölçüde etkilenir. Yusuf Paşa ve diğer Celali reisleri burayı yağmalar, etrafını tahrip eder. XVII. yüzyılda Güzelhisar kalabalık nüfusu yanında 600 dükkanı, 200 tabakhanesi, yetmiş boyahanesi, dört hamamı, dokuz hanı, kırk kadar sıbyan mektebi, iki medresesi, irili ufaklı çok sayıda camii ile önemli bir yerleşim merkezi olur.

[14] Evliya Çelebi. Seyahatname Cilt IX. Sh. 159

1659 tarihli Ağaçarası Camii, Büyük Menderes Caddesi'nde olup Ahmet Şemsi Paşa tarafından yaptırılmıştır[15]. Yine Şemsi Paşa tarafından yaptırılan diğer bir benzeri ise Aydın'ın Köşk ilçesine bağlı *Yavuzköy*'de bulunmaktadır. Yavuzköy Şemsi Paşa Camii Aydın girişindeki cami ile aynı özellikleri göstermektedir. Ağaçarası Camii'nin minaresi kırmızı tuğladan yapıldığı için Kırmızı Minareli Cami adını da almıştır. Caminin avlusunda daha önceki dönemlerde medrese odaları ve mektep bulunmaktayken büyük Aydın depreminde medrese odaları ve mektep yanmış, şehir yeniden kurulur ve sokaklar yeniden açılırken yanık duvarlar yıkılmış ve kitabesi ortadan kaybolmuştur. Dönemin müderrisi olan Mehmet Bey'in 1898 yılında dokuz talebesi bulunurken, 1899'da bu sayı sekize inmiştir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında Müderris Salih Efendi'nin de sekiz talebesi vardır.

İstasyon binası yakınında bulunan Süleyman Bey Camisi, klasik Osmanlı üslubunda yapılmıştır. Süleyman Bey'in vakfiyesinden, Üveys Paşazade Mehmet Bey'in torunu ve Cezayir Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın oğlu Süleyman Bey tarafından 1683 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mimar Sinan'ın kalfalarından biri tarafından inşa edildiği sanılan bu cami, bir avlu içerisinde kare planlı, kesme taştan ve tek kubbeli bir yapıdır. Kubbesi iki kademeli beden duvarları üzerinde

---

[15] Gürgen İlknur. XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2015

16 köşeli bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Pencereler duvarlarda ve kasnakta yer almaktadır. Dışarıdan dar bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır. Kubbe içerisindeki bezemeler XVII. yüzyıl üslubuna göre yenilenmiştir. Kesme taştan yapılmış mihrabı sade olup, mermerden yapılmış minberin merdiven altı işlemelidir. Tek şerefeli minaresinin gövdesi çok kenarlıdır. Caminin minaresi 1899 depreminde yıkılmış, şerefeden yukarı kısımları yenilenmiştir. Ancak bu yenilenme orijinal durumundan çok uzaktır. Rum ustalar tarafından tamir edilmiştir. Bu yüzden Ramazan Paşa, Eskiyeni ve Süleyman Bey camilerinin minareleri aynı biçimdedir. Klasik Osmanlı mimarisinin tipik bir örneğidir. Yunan işgali sırasında tahribata uğrayan minare 1954-1956 yıllarında cami ile birlikte onarılmış ve orijinal durumuna getirilmeye çalışılmıştır. Salnamelere göre, medrese Terziler Mahallesi'nde bulunurken Yenipazarlı Süleyman Efendi'nin 1898'de 36, 1899'da 35, 1900'de 42, 1901 ve 1903 yıllarında ise 47 talebesi eğitim görmektedir.

Şeyh İsmail Aydını[16], Halveti şeyhlerinden olup Şeyh İsmail Rumi şöhretiyle bilinir. Esami-yi Ruvat isimli hadis üzerine bir eseri vardır. 1647'de Aydın'da vefat eder. Bursalı, vaktiyle idaresini temin eden bir kadından dolayı Hindiyye ismiyle anılan dergahda medfun bulunduğunu kaydeder.

---

[16]Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat. Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etıbbanın Teracim-i Ahvali. Akademi Kitabevi. İzmir. 1994

XVIII. Yüzyıl

XVIII. yüzyılda Sarıbeyoğlu isyanı patlak verir, ardından bazı ufak çapta ayaklanmalar da şehri etkisi altına alır[17]. Şehir, XVII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyıl başlarına kadar Manisa ve Aydın bölgelerini idareleri altına alan Karaosmanoğulları'nın nüfuzuna girer. Cihanoğlu Abdülaziz Efendi Külliyesi (1756), yine cami, medrese, han ve hamamdan ibaret Nasuh Paşa Külliyesi (1708) bu dönemin eserlerindendir.

Nasuh Paşa Külliyesi, Köprülü Mahallesi'nde, Gazi Bulvarı üzerindedir[18]. Nasuh Paşa Aydın yerlisidir. Softalıktan yetişerek serdengeçti ağası olan Nasuh Paşa muhassıllığı zamanında halkı sindirmiştir. Külliyenin banisi babası Osman Paşa'dan dolayı Osmanoğlu diye tanınmış, Karaman beylerbeyiliği, Aydın muhassıllığı ve Şam valiliği görevlerinde bulunmuş, daha sonra bağımsız bir beylik kuracağı şüphesiyle idam edilmiştir[19].

Nasuh Paşa tarafından 1708'de küçük bir mescit, medrese, han ve hamamdan oluşan bir külliye yaptırılır. Külliyedeki yapılardan yalnızca han ve medrese kapıları üzerinde kitabelere rastlanmaktadır. Medreseye ait kitabede herhangi bir tarih yer almaz. Hana ait kitabede

---

[17] Feridun Emecen. Aydın. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 5
[18] http://nasuhpasakulliyesi.com/
[19] Sevgi Parlak. Nasuh Paşa Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 32

ise 1120 (1708) tarihi yazılıdır. Külliyenin vakfiyesinde de aynı tarih bulunmaktadır.

Külliye doğu-batı doğrultusunda han, dershane-mescid, medrese ve hamam sırasına göre birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. 1926'da belediye medrese odalarının büyük bir kısmını yıktırmış, medrese ile hanın arasından Gazi Bulvarı'nın 13. sokağını geçirmiştir. Böylece külliye arsası iki adaya bölünmüş, dershane-mescid sokağın doğusunda, birbirine bitişik medrese odaları ve hamam batısında kalmıştır. Mescid ve medrese Vakıflar Genel Müdürlüğü, han ve hamam şahıs mülkiyetindedir. Zamanla hanın batısını konutlar işgal etmiş, bu sebeple dershane-mescid ve han ile medrese arasındaki ilişki daha da zayıflamıştır. Konutlar aynı zamanda han, dershane-mescid, medrese ve hamamın kuzeyi ile hamamın batısı ve hanın doğusunu da çevreler. Restorasyona dönük olarak külliye arsasını işgal eden şahıslara ait bu konutların kamulaştırma işlemleri Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tamamlanır. Bunun dışında külliyeye en büyük zararı 1922'de Yunanlılar şehri terk ederken vermiştir. Külliye yapılarından hamam, medrese ve hana girişler güneydeki Nafiz Karabudak Caddesinden sağlanır, kuzeyden de Çankaya caddesi geçer.

Mescit, medreseyi kesen yolun sonunda hamamın kuzeybatısındadır ve bu yoldan 1,5 m. yüksekliktedir. Moloz taşlı, tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Kuzey

yüzünün ortasında mermer söveli yuvarlak kemerli kapının tam karşısında mihrap yer alır ve yedi kenarlı büyük bir niş şeklindedir.

Külliyenin doğusunda yer alan Zincirli Hanı iki bölümlüdür. Bunlardan ana bölüm dikdörtgen planlı ve iki katlıdır. Bu bölümün caddeye açılan kapısı üzerinde 1708 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Moloz taş ve tuğla ile yapılan hanın tonozla örtülü sivri kemerli girişi iç avluya açılmaktadır. Avlunun birinci katında 18, ikinci katında da 27 odası vardır. Ahşap örtülü odalarda ocaklar ve dolap nişleri bulunmaktadır. Avlunun güneydoğusundaki bir koridordan hanın ikinci bölümüne geçilir. Buradaki cadde üzerinde sivri tuğla kemerli üç dükkan bulunmaktadır. Bu bölümlerde yolcuların hayvanları ve arabaları için ayrı bölümler vardır.

Külliyenin batı ucunda, medresenin yanında enine iki bölümden oluşan hamam yer almaktadır. Hamamın soyunmalık bölümüne beş basamaklı bir merdivenle çıkılır. İçeride dört köşede özel hücrelere ayrılmış olan sıcaklık bölümü sonradan yapılmış beton bir kubbe ile örtülüdür.

Nasuh Paşa Medresesi Osman Ağa Medresesi ismiyle de tanınır. Külliyenin ortasında oldukça geniş bir alanı kaplar. Doğu ucunda hamam, batısında da Nasuh Paşa Hanı (Zincirli han) bulunmaktadır. U şeklindeki medresenin bir bölümü içerisinden yol geçilirken yıktırılmıştır. Mermer söveli ve yuvarlak kapının içerisi

Yunan işgali sırasında örülerek kapatılmıştır. Günümüze 17 hücresi ulaşan medresenin orijinalinde 27 hücresi olduğu sanılmaktadır.

Medrese 1898 yılında Sarayköylü Mustafa Efendi'nin müderrisliğinde işlerliğini sürdürmekteydi. 1898 ve 1899 yılında 50 olan talebe sayısı 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 45'i bulmaktadır.

2008'de restore edilen Nasuh Paşa Külliyesi restoran ve otantik çarşı olarak hizmete açılır[20].

Cihanoğulları Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin zayıflayarak bölgesel derebeyliklerin ön plana çıktığı XVIII. yüzyılda Aydın çevresinde hakimiyet kurmuş iki aileden biridir. Cihanoğulları'nın hakimiyeti Aydın merkeze 22 km uzaklıktaki Koçarlı çıkışlı olmuş, diğer derebeylik soyu olan Arpazlı ailesi ağırlığını daha iç kısımda Nazilli merkezli olarak hissettirmiştir. XVI. yüzyılda Koçarlı yakınındaki Cincin köyünde inşa ettirilen kale, 1753'te Koçarlı Dedeköy'de Cihanoğlu Hacı Mehmet tarafından 'müceddeden' (mevcut bir yapının yerine) yaptırılan Dedeköy Cihanoğlu Camii, 1756 tarihli ve Cihanoğlu Müderris Abdülaziz Efendi tarafından yaptırılan Aydın Cihanoğlu Camii ve medresesi ve Koçarlı Cihanoğlu Camii, 1763-1764 yıllarında Cihanoğlu İbrahim Ağa tarafından Koçarlı'da caminin ve aile konağının yanı başında inşa ettirilen gözetleme ve savunma amaçlı Cihanoğlu Kulesi de bu

---

20 http://otelzincirlihan.com/

gücün simgeleri olmuştur. Ailenin yaptırmış olduğu eserlerde dikkati çeken önemli özellik, bunların Türk barok mimarisinin öncülüğünü yapmış olmalarıdır.

Köprübaşı Mahallesinde Cihanoğlu Külliyesinin bir parçası olarak 1756 yılında inşa edilen **c**aminin banisi, Müderris Cihanoğlu Abdülaziz Efendidir[21]. Moloz taş ve tuğla karışımı olan yapı, 9.50x9.50 m. boyutlarındadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı mimarisine egemen olan Barok üslubunda yapılmıştır[22]. Bu özellikler sütunlarda, kabartma motiflerinde ve mimarisinde tamamen yansımıştır. Camiye 15 basamaklı bir merdivenle çıkılır. Son cemaat yeri dört yuvarlak sütun üzerine oturtulan üç kubbe ile örtülüdür. Giriş kapısının etrafı mermer sövelerle sınırlandırılmıştır. Bu kapının üzerinde H.1170 (1756) tarihli yapım kitabesi bulunmaktadır:

"Her kim bu camiyi kılmış, binası müstedam olsun
İlahi ruz-u mahşerde şefi-i Mustafa olsun.
Sahibül hayrat ve'l hasenat el hac Abdülaziz Efendi 1170."

---

21 http://www.kulturportali.gov.tr/

22 Barok mimari, 16. ve 18. yüzyıllarda gelişen ve müzik, resim ve edebiyat alanından sonra mimaride de kendine önemli ölçüde yer edinen akımdır. İtalyan kiliselerinde gücünü tanrı ve mitoloji taslaklarından alan ve işlemeli duvarlar, görkemli bahçelerle donatılmış mimari yapıdır.

İbadet mekanı üç sıra pencere ile aydınlatılmıştır[23]. İçerisi barok üslupta madalyon ve çiçek motifleri ile bezenmiştir. Bunların arasında hayvansal motiflere de rastlanır. Yüksek bir kaide üzerine oturtulan caminin altı çarşı olarak kullanılmıştır. Yanında bulunan medresesi 1954 yılında onarılmış ve Vakıflar Öğrenci Yurdu haline getirilmiştir. Mihrap duvarının önünde kare planlı kubbeli Cihanoğlu'nun türbesi yer almaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında depo olarak kullanılmış, Yunan işgali sırasında zarar görmüş, 1950 ve 1967 yıllarında onarılmıştır.

Çeşme ve sebilden müteşekkil yapı ise, Köprülü Mahallesi Çankaya Caddesi üzerinde, Cihanoğlu Külliyesi'nin güneyinde, külliyenin cami duvarı ile revaklı galeri kısmının kesiştiği yerde bulunmaktadır[24]. Yapı, Aydın'daki en ihtişamlı su yapılarından biri olup zengin sayılabilecek bir süsleme kompozisyonuna sahiptir. Çeşme üzerinde yer alan kitabede, yapının H.1197/M.1784 yılında, Cihanoğlu Abdülaziz Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

1997 yılında atıl durumda kalan Cihanoğlu Külliyesi 2006'da bakımı yapılarak Özürlüler Derneğine tahsis edilir. Bina tekrar restore edilerek 2011'de bu defa

---

[23] Baha Tanman. Cihanoğlu Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 7

[24] Muzaffer Yılmaz. Aydın'da Cihanoğullarına Ait İki Su Yapısı: Abdülaziz ve Atike Hanım Çeşme-Sebili

‘Cihanoğlu Bilgi ve Kültür Evi’ olarak İlim Yayma Cemiyeti’ne verilir.

Atike Hatun çeşme ve sebili Abdullah Paşa’nın kızı **Atike Hatun** tarafından 1774’te yaptırılmıştır[25]. Eser Hasan Efendi Mahallesi’nde, Eski Yeni Camii’nin güneybatısındadır. Batısındaki sebil ve sıbyan mektebi ile aynı alanı paylaşmaktadır. Kuzey cephesi ana cephe şeklinde düzenlenmiştir. Çeşme dıştan pahlı silmesiyle dikdörtgen çerçeveli bir çökertme halinde verilmiş, ayna taşı yuvarlak kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiştir. Üst kısımda kitabesi mevcuttur. Doğu ve batı cepheleri sağır tutulmuş, güney duvarına pencere açılmıştır. Su

---

[25] Aydın muhassılı Abdullah Paşa Aydın’ın Hisar (Köprülü) Mahallesinden olup köklü bir aileden gelmektedir. 1719’da Aydın Kaymakamı idi. 1725’te vezir oldu. 1728’de Padişah III. Ahmet’in kızı Emine Sultan ile evlenerek, padişaha damat oldu. Şam ve Halep valiliklerinde bulundu. Üç oğlu yedi kızı olur. Sultan III. Ahmed, 1708 yılında Emine Sultan’ın düğününü yaptırdı. Arkasından da o sırada sadrazam olan Çorlulu Ali Paşa ile düğünleri oldu. Ali Paşa 1710 yılında vezir-i azamlıktan atıldı, bir sene sonra da öldürüldü. Emine Sultan da 15 yaşında dul kaldı. Bir sene sonra Trabzon Valisi Recep Paşa ile onun ölümünden sonra da İbrahim Paşa ile evlendi. İbrahim Paşa da ölünce üçüncü defa dul kaldı. 1728 yılında Aydın muhassılı Abdullah Paşa ile evlendi. Bu evliliği de sekiz sene sürdü. Abdullah Paşa 1736 yılında ölünce tekrar dul kaldı, bir daha evlenmedi. Emine Sultan 1739 yılında öldü, Mevlevihane Kapısındaki türbesine gömüldü. Emine Sultan 1715 yılında Topkapı civarında Çivizade Camii minaresi önündeki çeşmeyi yaptırmıştır. Abdullah Paşa’nın oğlu Çelik Mehmed Paşa da Aydın’da 14 hücreli bir medrese inşa ettirir.

deposunun üzeri tonozludur. Halen Aydın Müzesinde bulunan çeşme kitabesi şöyledir.

Sahibü'l hayrat ve'l hasenat el haciye
Atike Hanım bint-i Abdullah Paşa

Eser Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindedir[26].

Zeynizade Hüseyin Efendi (ö.1759) Osmanlı medreselerinde okutulan nahiv klasiklerinden el-Avamil, İzharü'l-esrar ve el-Kafiye'ye yazdığı mu'rib kitaplarıyla tanınan Arap dili alimidir[27]. XVIII. yüzyılın başlarında İzmir Tire'de dünyaya gelir. Zeynizade lakabıyla tanınır. İlk eğitimini Tire'de alır. Tahsilini ilerletmek için dönemin ilim merkezlerinden olan, günümüzde Aydın'ın bir mahallesi durumundaki Güzelhisar kasabasına yerleşir. Bunun yanında Aydın'ın Koçarlı ilçesine üç km. mesafedeki Sobuca kasabasında da öğrenim görür. Zeynizade "hocamız, üstadımız, şeyhimiz" olarak nitelediği Sobucalı (Sobicevi) Mehmed Efendi'den çok faydalanmıştır.

Zeynizade'nin medreselerde okutulan eserler için yardımcı kitap mahiyetinde mu'ribler (i'rab tahlili) yazması onun öğretimle uğraştığını ve Güzelhisar'daki

---

[26] Atike Hanım önce Kapucubaşı Abdurrahman Beğ ile evlenir. Onun 1751'deki vefatı ile dul kalarak daha sonra Cihanzade Abdülaziz Efendi ile evlenir.

[27] Zeynîzâde Hüseyin Efendi. Ahmet Turan Arslan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 44

bir medresede müderrislik yaptığını gösterir. Kendisi de eserlerini öğrencilere yardım amacıyla kaleme aldığını ve mu‘riblerinde kendi öğrencilerinin durumunu göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir. Bu eserlerinin talebe arasında çok rağbet gördüğü, çokça istinsah edilmesinden ve defalarca basılmasından anlaşılmaktadır. Dönemin devlet adamlarının saygı gösterdiği Zeynizade, Aydın Valisi Ragıb Paşa’nın iltifat ve ihsanlarına mazhar olur ve son eseri el-Fevaidü’ş-şafiye’yi ona ithaf eder[28]. Anadolu Kazaskeri Mirzazade Mehmed Said, Rumeli kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi ve Mehmed Akkirmani’nin övgüsünü de kazanır. Vefatında Aydın Söbücekapısı Mezarlığı’na defnedilmiştir. Halka biçiminde oyuk olan mezar taşında yazı yoktur.

Serbest düşünceli olan ve ilmi kanaatlerini söylemekten çekinmeyen Zeynizade eserlerinde dönemin bazı müelliflerinin yanlışlarını ortaya koymuş, hatta mu‘rib yazdığı kitapların müelliflerini zaman zaman eleştirmiştir. Onun özelliklerinden biri de ele aldığı

[28] Devlet adamlığını ve edebi kişiliğini bir arada yürüten Koca Ragıp Paşa (1698-1763), üç dilde şiirler yazdı. Şiirleri hikmet (felsefe) ağırlıklı idi. 18. yüzyıl divan şiirinin beli başlı temsilcileri arasında yer aldı. Fıtnat Hanım ve koruyucusu olduğu şair Haşmet ile türlü şakaları günümüze kadar fıkra olarak anlatılageldi. 1743'te vezirlik rütbesi ile Mısır valiliğine atandı. Mısır valiliğinin uzamasından sıkılıp Anadolu taraflarına gelmek isteyince bir kıta kaleme alarak isteğini İstanbul'a iletti. 1748’de Kubbe veziri olarak İstanbul’a çağrıldı ve ardından; Aydın muhasıllığı ile görevlendirildi.

konuyla ilgili olarak hocasının yazdıklarını ve ondan duyduklarını bazan metnin içinde, bazan da hamişte zikretmesidir. Kaynaklar arasında muhakeme yapan Zeynizade telif ettiği i‘rab kitapları için sadece nahiv kitaplarına müracaatla yetinmeyip fıkıh, usul-i fıkıh, tefsir ve i‘rabü’l-Kur’an gibi kaynakları da göz önünde bulundurur, zaman zaman cümlelerin Türkçesini de yazardı.

Asıl adı, **Muhammed b. Hamza** (v. 1790) olup daha ziyade, Müftizade, Hacı Emirzade ve Alim Mehmed Efendi gibi lakaplarla ve üstad, allame, yed-i tula, gibi sıfatlarla tanınmaktadır[29]. Ayrıca, Osmanlı Hanefi fıkıhçısı ve müfessir tanımlamalarıyla da kayıtlarda ismi geçmektedir. Aydın vilayetinin Güzelhisar ilçesinden olduğu için kendisine, Güzelhisari ve Aydıni de denilen müfessirin doğum tarihi ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

Müfessire ait risalelerin birinde babası Hamza’nın hocası Derviş Efendi’den bahsedilmesi ve tefsiri Ezharu’t-Tenzil’in de oğlu tarafından istinsah edilmiş olması, müellifin ilim geleneği bulunan bir aileye mensup olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

---

[29] Alican Dağdeviren-Elif Küçükahmet Muhammed Güzelhisârî Ve Ezhâru’t-Tenzîl İsimli Tefsirinin Rivayet Açısından Değeri

Müfessir Güzelhisari'nin tahsilini başta babası olmak üzere Osmanlı medreselerinde pek çok hocadan ders alıp öğrenimini ve ilmi faaliyetlerini sürdürdüğü söylenir. Dini ilimlerin çoğunda, özellikle fıkıh ilminde ihtisas sahibi bir zat olduğuna vurgu yapılır ve müteffennin bir fazıl olarak nitelendirilir.

Güzelhisari'nin tevazua önem verdiğini, risalelerinde görüş beyan ettiği ve ferağ kaydı düştüğü bölümlerde kullandığı ifadelerde görmek mümkündür.

Uzun süre Aydın Müftülüğü yaptığı kaydedilen müellifin, fıkha dair risalelerinde bulunan, "talebelerimle bulunduğum gençlik yıllarımda" ifadesi onun müderrislik görevinde bulunduğuna dair ipuçları vermektedir. Muhammed b. Hamza Güzelhisari, belki de müftü olmasının doğal bir sonucu olarak başta fıkıh olmak üzere pek çok alanda eser telif etmiştir. Merhum Zeynizade'nin kabrinin karşısında yol kenarında medfundur. Mezartaşında 1790 tarihi yazılıdır.

XIX. Yüzyıl

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok ayaklanmanın yaşandığı bir yüzyıldır [30]. Bu ayaklanmalardan biri de Aydın'da meydana gelen Atçalı Kel Mehmed isyanıdır. 1829–1830 yıllarında Aydın ve çevresinde Kel Mehmed adlı bir zeybeğin liderliğinde gerçekleşen bu ihtilale katılanlar zeybekler, yörükler, şehrin esnafıyla halk tabakası idi. Atçalı Osmanlı İmparatorluğu'nun girdiği savaşların vergi yükünden bunalan halka vergiyi kaldırdığını ilan etmiş, mültezimlerin, voyvodaların ve zabitlerin halktan keyfi olarak topladıkları vergileri kaldırmıştır. Bunlarla da yetinmeyerek, 'vali-i vilayet, hademe-i devlet, Atçalı Kel Memet', şeklinde imzaladığı fermanlarda hükümetten serbest ticaret ve tarımın korunmasını, kanunların değiştirilmesini, daha eşit kanunlar yapılmasını ve askerliğin yeni esaslara bağlanmasını istemiştir. Aydınlıların yanı sıra, Kütahya, Manisa, Burdur ve Denizli'nin bazı kazaları, onun ileri sürdüğü fikirleri sevinçle karşılamış, ona kapılarını açmış ve onu kendilerine efendi yapmışlardır. İlk ayaklanmasında Aydın mütesellimi ve yanındaki adamlarıyla girdiği çatışmalar hariç, diğer kasabaların hiç birisinde ona karşı silah atılmamıştır. Aksine, adamlarıyla birlikte bu kasabalara birer kurtarıcı gibi girmiştir. İdaresi altında

[30] Aysun Sarıbey HAYKIRAN. Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması

bulunan yerlerde halkın malına, canına ve ırzına saygı göstermiş, seyahat hürriyetine engel olmamıştır.

Sonunda, Aydın 17 Aralık 1829 tarihinde hiçbir direnişle karşılaşmadan hükümet kuvvetlerinin eline geçmiş, Nazilli yönüne kaçan Atçalı Kel Mehmed ise 1830 yılında yakalanarak öldürülmüştür.

Aydın Vilayeti'ndeki suç oranı ve buna bağlı olarak mahkum sayısının fazla olmasının bölgeye has nedenleri vardır. Her şeyden önce, vilayet coğrafi konumu itibariyle eşkıyalık gibi suçların gerçekleştirilebilmesine olanak vermektedir. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Aydın Vilayetinde kırk adet hapishane bulunduğu tespit edilmiştir. 1847'de, Güzelcehisar'da (Aydın) katil ve çeşitli suçlular için hapishane olduğu görülmekte, ancak hafif suçlardan mahkum olanlar için yeniden iki hapishane ile nöbetçi odası inşası talep edilmektedir[31].

Tarımın ticarileşmesi, salgın hastalıkların nüfusa verdiği zararlar, uzun yıllar süren savaşların sonucunda genç nüfusta yaşanan ciddi kayıplar vb. nedenlerden dolayı işgücü kaynaklarını eritmiştir[32]. Tarım işçilerinin onda dokuzu Müslüman olduğu ve askere de Müslümanlar gittiği için iş gücü de azalır. Sadece Aydın

---

[31] Ufuk Adak. XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üni. İzmir. 2006

[32] Cihan Özgün Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü Ve Ücretler (1844- 1914)

Vilayetinden 1853 yılında Kırım Savaşına gönderilen asker sayısı 45.000'dir. Gidenlerin çok azı geri dönebilmişse de, dönenler de sakat veya hasta oldukları için çalışabilecek durumda değillerdir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) için Aydın Vilayetinden cepheye giden kişi sayısı 100.000 dolayındadır. Girit, Yemen, Balkanlara gidenlerin sayıları da 200.000'i aşmaktadır. Büyük çoğunluğunu köylülerin oluşturduğundan kuşku olmayan bu kayıpların tarımda dar boğazlar yarattığı söylenebilir. Diğer taraftan, 1877-78 sonrası dönemde Aydın Vilayetine, çoğunluğu İzmir'e olmak üzere yaklaşık 45 bin muhacirin geldiği ve özellikle Ermeni kesimine büyük sıkıntılar yaşattığı da tespit edilmektedir.

1880'lerde Aydın valiliği yapan Mithat Paşa, raporunda kıyı bölgede yerleşmiş yerli Rumların hizmetçilik ve ziraatçilik yapmak üzere Aydın Vilayetine geldikleri, zamanla emlak ve arazi sahibi olup Yunan gayretkeşliği yaptıklarını bildirmektedir[33]. Bu bakımdan tarımsal üretim etkinliklerine ilişkin bir iş gücü sağlanmasının ötesinde zaman zaman siyasal anlamda bir göç hareketliliğinin varlığına da işaret edilmektedir.

Osmanlıda 1846'da köleliğin yasaklanmasına rağmen, sadece 1869-1876 yılları arasında 13.500 kadar kölenin Batı Anadolu'da tarlalarda çalıştırılmak üzere satıldığı tespit edilmektedir.

---

33 Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği 1880 Ağustosu ile 1881 Mayısı arasında geçer.

İzmir-Aydın demiryolunun tamamlanması ve 1866'da şehre ulaşması ile iktisadi ve sosyal gelişme daha da hızlanır.

1890 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Aydın Sancağı'nda 104 yağhane, 10 sabunhane, 509 değirmen, 210 un fabrikası, 188 fırın, 35 kiremithane, 107 han, 286 mağaza, 4.345 dükkan, iki otel, 52 meyhane, 15 tren istasyonu, altı telgrafhane, altı hapishane, üç kışla, bir hastane, bir kütüphane ve beş mumhane bulunmakta idi.

Cuinet de asrın sonlarında Aydın hakkında şu bilgileri verir[34]. Yaklaşık 12 bin ev, iki taş köprü, minareli 14 cami ve çok sayıda mescit, üç tekke, bir medrese, iki Grek Ortodoks, bir Ermeni Gregoryen kilisesi, bir sinagog, üç hastane, geniş pazar yerleri, çok sayıda işyeri, hanlar, kahvehaneler, hamamlar, deri ürünleri ve zeybeklerin kullandığı silahlıklar ve kemerleri imal eden ve satan işyerleri vardır. Ayrıca, şehirdeki Fransız Kız Okulundan söz eder[35].

---

[34] Cuinet Vital. La Turquie d'asie. III.Cilt. Sh. 597

[35] Zeki Mesud Alsan [(1887-1984), Türk siyasetçi, Mülkiye ve Hukuk Mektepleri mezunu], 'Mustafa'nın Romanı'nda asrın başında bu Fransızlardan söz eder. "..Mustafa Hüseyin'in anasına sordu:

- Teyze kimdir bunlar? Fatma kadın cevap verdi:

- Onlar yedi kızlardandır. Hiç görmedin mi? Hasta çocuklara ilâç dağıtmak için, ara sıra mahalleleri dolaşırlar.

- Yedi kızlar kimlerdir? Neden ilâç dağıtıyorlar. Bu eteklerindeki istavroz ne oluyor?

Fransa'nın, Osmanlı topraklarında tarihi oldukça gerilere giden ve özellikle XIX. yüzyılda hızlı bir şekilde artan önemli bir kurumsal potansiyele sahip olduğu görülmektedir[36]. Bu kurumlar, Fransa'nın izlediği doğu politikasının ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu'nda fiilen var olup izinsiz bulunan 477 Fransız kurum söz konusudur. Bunların önemli kısmını çeşitli tarikatlara (misyonlara) ait manastır ve kiliseler oluşturmaktadır. Kiliseleri Eytamhane, Hastane, Muayenehane, zirai kurumlar ve Mezarlıklar izlemektedir. Aydın'daki ise "Filles de la Charite" Manastırıdır.

Babasına nisbetle Şerifzade, büyük dedesine nisbetle Ebu İshakzade, aksaklığı sebebiyle de Topal lakaplarıyla tanınan Osmanlı şeyhülislamı **Ataullah Mehmed Efendi** (1760-1811), Şeyhülislam Şerif Mehmed Efendi'nin oğludur[37]. Osmanlı devletinin 96. Şeyhülislamı olan Ataullah Efendi 83. Şeyhülislam Esad Efendizade Mehmet Şerif Efendinin oğlu, 67. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendinin torunu, 56. Şeyhülislam Ebu İshak Kara İsmail Naim Efendi'nin torununun oğlu, 61. Şeyhülislam İshak Efendinin ve ünlü

- A çocuğum, onlar gâvurdur. Senin anlayacağın onlar kadın papazlardır. Tâ şu Rum mahallesinde bir manastırda otururlar.."

[36] Şerife Yorulmaz. Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması

[37] Mehmet İpşirli. Ataullah Efendi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 4

şair Fıtnat Hanım'ın yeğenidir[38]. İstanbul'da dünyaya gelir. Babasının ve çevresindeki hocaların yanında başladığı ilk tahsilini daha sonra Tokadi Mustafa Efendi'den tamamlayarak genç yaşta müderris olur. Kısa zamanda yükselerek 1782'de Galata, 1792'de Mekke kadılığına tayin edilir. İki yıl sonra kendisine İstanbul kadılığı ile birlikte nakibüleşraflık da verilir. 1801'de önce Rumeli kazaskerliği payesini alır, 1804'te ise Rumeli kazaskeri olur. Siyasi olayların son derece yoğun olduğu bu sırada, köklü bir aileye mensup oluşu, iyi bir tahsil görmüş olması, muhafazakar bir tavır takınması ve maddi konulardaki dürüstlüğü sebebiyle padişah III. Selim tarafından 14 Kasım 1806'da şeyhülislamlığa getirilir. Bu dönemde meydana gelen birçok siyasi olayın bizzat içinde bulunur. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve IV. Mustafa'nın onun yerine tahta çıkması olaylarında Köse Musa Paşa ile birlikte askerin ileri gelenleriyle bazı müzakereler yapar ve onların istekleri doğrultusunda hareket eder. Bu durum daha sonra çok tenkit edilmesine sebep olur. Karadenizli beş bin kadar Yeniçeri yamakları 25 Mayıs 1807'de isyan ederek Kabakçı Mustafa'yı başkan seçtiklerinde durumun ciddiliğini ve ağırlığını hisseden Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi, her şeye rağmen, Nizam-ı Cedid'in kurulmasına fetva vermiş ve Padişah III. Selim'i övmüştür. Bu fetva yüzünden, saraya yalnız gidemediğinden kendisini iki binden fazla askerin

[38] Abdülkadir Altunsu. Osmanlı Şeyhülislamları. Ayyıldız Matbaası. Ankara. 1972. Sh.220

koruduğu ve onların muhafazasında saraya geldiği anlaşılmaktadır. Bu arada Kabakçı Mustafa saflarına katılan müderris Seyyida Efendi gibi bazı muhaliflerinin onu III. Selim taraftarı göstermeleri üzerine 13 Temmuz 1807'de azledilir. Yerine Ömer Hulusi Efendi tayin edilirse de ayaklanan zorbaların isyan tehdidi üzerine yanlışlık yapıldığı anlaşılır ve bir gün sonra makamına iade edilir.

Ataullah Efendi bu ikinci şeyhülislamlığında devletin en nüfuzlu şahsiyeti haline gelir; hatta üst seviyede yapılan bazı tayin ve azillerde etkili olur. Bu sırada ordusuyla Rusçuk'tan İstanbul'a doğru yola çıkan Alemdar Mustafa Paşa, asilerin ve şeyhülislamın davranışlarından bizar olan IV. Mustafa'ya, Kabakçı'yı ortadan kaldırıp Ataullah Efendi'yi de makamından uzaklaştıracağı yolunda teminat verir. İstanbul'a girdikten sonra önce Kabakçı'yı ortadan kaldıran Alemdar, 21 Temmuz 1807'de de Ataullah Efendi'yi azlederek yerine Arapzade Mehmed Arif Efendi (1740-1826)'yi şeyhülislamlığa getirir; III. Selim'in tahttan indirilmesinde rol oynayan ulemayı da sürgüne gönderir. Ataullah Efendi bir süre Bebek'teki yalısında oturduktan sonra 31 Temmuz 1808'de Bulgaristan'ın Kızanlık kasabasına sürülür. 1810'da arpalığı olan Güzelhisar'a (Aydın) nakledildri ve 14 Ekim 1811'de orada vefat eder.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi, vefat tarihini 1821 olarak verir[39]. Mezarı Cami-i Atik kabristanındadır.

İyi yetişmiş bir alim ve devlet adamı olan Ataullah Efendi, oldukça yoğun siyasi faaliyetleri yanında ilmi ve edebi çalışmalar da yapmıştır. Çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan ve daha çok Fetava-yı Ataullah adıyla anılan bir fetva mecmuası ile küçük hacimli bir divanı vardır. Ayrıca Münşeat'ı, Kazasker Alizade Efendi'nin Vehhabi akaidine reddiye olarak kaleme aldığı risaleye şerhi, Ali el-Kari'nin Menasife'ine ihtisarı, Beyzavi tefsirine yazdığı tamamlanmamış muhtasar bir Türkçe haşiyesi olduğu, Behcetü'l-fetava, Fetava-yı Feyziyye ve Neticetü'l-fetava'yı tertip ve ihtisara başlayarak "kitabü'l-icare"ye kadar getirdiği kaynaklarda zikredilmektedir.

Münib mahlası ve 'Hoca' unvanıyla meşhur olan **Ayıntabi**, babası Mehmed Efendi debbağlık yaptığı için memleketinde "Debbağzade" diye tanınmıştır[40]. Osmanlı alimi, kadı, edip ve şairi olan Mehmed Efendi, ilk tahsilini Gaziantep'te yapar. Hal tercümesine ait sıhhatli bilgiler ihtiva eden icazetnamesinden anlaşıldığına göre, Ebu Bekir el-Çarpini, Antep Kale Camii imamı Mustafa Efendi, Halil el-Pusdali, İbnü'1-Gazzali Hasan es-Siyahi ve Haki Abdurrahman Efendi'den İslami ilimler, edebiyat

---

[39] Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat. Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etıbbanın Teracim-i Ahvali. Sh. 37

[40] Ahmet Özel. Ayıntabi. TDV İslam Ansiklopedisi IV. Cilt

ve riyaziyyat okur. 1768'de İstanbul'a giderek orada birçok hocadan ders görür. Beyzavi tefsirine yazdığı haşiye ile tanınan İsmail Konevi'nin derslerine devam ederek ondan icazet alır. Ardından memuriyet hayatına başlar. 1775 yılında müderris olur. Şeyhülislam Ebu İshakzade Ataullah Mehmed Efendi'ye de hocalık yapan Ayıntabi, daha sonra Saray-ı Hümayun hocası (şeyhü'l-muallimin) olur. I. Abdülhamid devrinde 1783'te huzur derslerinde mukarrir olarak görev alır. Bu esnada saldırgan bir üslupla hareket eden Ulalı Palabıyık Mehmet Efendi ile aralarının sürekli soğuk olduğu kaydedilir [41] . 1794'te Kudüs-i şerif payesiyle İzmir kadılığına getirilir. Ardından Bilad-ı Hamse payesi, 1799 yılında Mekke payesi, 1804'te İstanbul payesine nail olur. Evkafü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn müfettişliği de yapan Ayıntabi, 1807 yılında Meclis-i Mükaleme memuru ve aynı yıl içinde Anadolu kazaskeri olur. III. Selim'in tahttan indirilmesi olayında müsamahakar davrandığı ileri sürülerek 1808'de Şeyhülislam Ataullah Efendi ile birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılır.

---

[41] Kendisi gibi sürgüne gönderilmiş olan Palabıyık Mehmed Efendinin, Münip Efendi'ye Burhan-ı Selemi konusunda camide takrir ederken, "Münip Efendi bunu acaba cami sobasıyla mı benzetme yapıp okutur?" diye sataşıp tarizde bulunduğu rivayet edilir. Üstad-ı Hikmet denilen Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi, XVIII. Yüzyılda yaşamış olan bir Osmanlı-Türk düşünürüdür. Kaynaklar onu, felsefe, kelam, mantık, matematik, astronomi, şiir ve musiki alanlarında kendi döneminde söz sahibi biri olarak tanıtmaktadır.

Münib Efendi’nin Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi ile aralarında eski bir münaferet mevcut olması, o sırada Ankara’da çıkan fitne ve ihtilafın Münib Efendi’ye isnad edilmesi üzerine menfası değiştirilerek doğduğu Antep'e gönderilmesine müsaade edilmiş, Antep’e giderken yolda Cabbarzade’ye tesadüf ederek onun tarafından yardım görmesi üzerine yine menfası değiştirilerek Aydın Güzelhisar’ında mütekaiden oturması için müsaade edilmiştir[42].

30 Haziran 1823 tarihinde seksen yaşlarında vefat eder ve Aydın Cami-i Atik Kabristanı'nda Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ile Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin kabirleri önüne defnedilir.

İslami ilimlerde geniş vukuf sahibi olan Ayıntabi eserlerini Türkçe ve Arapça kaleme almıştır. Şiirleri daha çok tarih manzumelerinden ibarettir.

“Mahv olmayınca çirk-i sevvak-ı ab olur mu saf
Safvet gelir mi bir suya ta kim durulmasa”

Osmanlı Müellifleri yazarı Muhammed Tahir Bey Münib Efendi’den, “Osmanlı ulemasının şerefrazlarındandır”, diye bahseder[43]. İlim ve fazlı ile birlikte edib, şair, tarihşinas olan Muhammed Münib Efendi, bilhassa edebiyatta akranına faik idi. İzmir kadısı

---

[42] Huzur Dersleri. II. Ve III. Cilt Sh.172

[43] Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat. Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etıbbanın Teracim-i Ahvali. Sh. 55

iken hemşehrisi Kamus mütercimi Ahmet Asım Efendi (1755-1820)'nin Burhan-ı Katı' namındaki eserine takriz yazmıştır. Terceme-i Şerhu's-Siyeri'1-kebir, Ebu Hanife'nin talebesi Muhammed eş-Şeybani'nin es-Siyerül-kebir adlı devletler hukukuna dair meşhur eserine Radiyüddin Serahsi'nin yaptığı şerhin Türkçe tercümesidir. Ayıntabi tercümeye eklediği geniş mukaddimede eserin değerini ve muhtevasını belirttikten sonra Şeybani ve Serahsi hakkında biyografik bilgiler de vermektedir[44]. Bu eserin askerliğin ve gazanın faziletine dair kısımları, eskiden yeniçerileri cesaretlendirmek için okutulan Hamzaname vb. kitaplar yerine II. Mahmud'un emriyle alay müftüleri ve tabur imamlarınca askerlere ve zabitlere okutulmuştur. Şerhu's-Siyeri'l-kebir'deki izaha muhtaç bazı meseleleri açıklamak için kaleme aldığı Teysirül-mesir el Şerhi's-Siyeril-kebir isimli Arapça eser, aslında es-Siyerü'l-kebirin bir haşiyesi durumunda olup biri müellif hattı olmak üzere çeşitli yazma nüshaları mevcuttur. Zeyl-i Devhatü'l-meşayih, Müstakimzade Süleyman Efendi'nin (ö. 1787), Osmanlı Devleti'nin başlangıcından kendi zamanına kadar şeyhülislamlık yapan kişilerin biyografilerini ihtiva eden Devhatü'l-

---

[44] Şeybani (752-805), Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehiddir.

Serahsi (ö.1176), Fâtımî hâkimiyetinin sona ermesini takip eden dönemde Halep ve Dımaşk'ta eserleriyle ve medreselerde verdiği derslerle Hanefî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiş ve bu durum kendisine Hanefî fıkıh tarihinde önemli bir mevki kazandırmıştır.

meşayih adlı eserinin zeylidir. Ayıntabi bu esere iki zeyil yazmıştır. Bunlardan birincisi Müftizade Ahmed Efendi (ö. 1791)'den Aşir Efendi (1729-1804)'ye kadar sekiz, ikincisi ise Aşir Efendi'den Mehmed Salih Efendizade Ahmed Esad Efendi (1737-1814)'ye kadar üç şeyhülislamın hal tercümesini içine alır. Sefinetü'l-fesuha adıyla da anılan bu zeyillerin de çeşitli yazma nüshaları vardır. Cihadın faziletlerine dair olan 'el-Hikmetü'l-garra' el ahkamil-gaza' isimli eseri bazı kaynaklarda Ayıntabi'nin Türkçe orijinal bir eseri olarak gösterilmekteyse de, bir nüshasından anlaşıldığına göre aslı Muhammed Akil el-Mekki'ye ait olup Ayıntabi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sultanahmet'teki Nakşidil Valide Sultan Çeşmesi üzerinde Münib Mehmed Efendi'nin sekiz beyitlik kitabesi bulunmaktadır[45].

Diğer taraftan, Münib Efendi'nin ismi kelam alimleri silsilesi içinde verilir[46].

---

[45] Kitabeyi oluşturan dört kıtadan bireri yan cephelerde, ikisi de orta cephededir. Orta cephedeki satırlar şöyledir:
"Dâr-i Hıyâtînı gördü âb yok yüksük kadar
Teşnelikden sâhası pejmürde çün huşk-misâl
Su deyû sükkânı iğne ile kuyu kazmak gibi
Oldular usret çeküb bir çırpıdan hep bî-mecâl
Çeşme-sâr idüb bina rûh-i Hüseyni kıldı şad
Fisebilillah bastitdi nice mal-ü menâl
Âb-ı sîmînin gören seyyal zerrîn lûleden
Altun olukdan su dünyası çıkar eyler hayâl"

Çelebi Mustafa Paşa Yeniçeri Ocağı'nda yetişerek çeşitli görevlerde sivrildikten sonra Edirne Ağalığına getirilir. Bölgeyi eşkıyadan temizler; vezirlik payesiyle İngiliz donanmasına karşı Çanakkale boğazı seraskerliğine atanır (1807). Aynı yıl sadrazamlığa ve Tuna boylarında Ruslara karşı savaşan ordunun serdarlığına getirilir. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul üzerine yürümesini engellemekle görevlendirildiği halde, Rusçuk'ta ona katılır. İstanbul'a gelindiğinde sadaret mühürü kendisinden alınır ve II. Mahmut tahta çıktıktan sonra İsmail Kalesi muhafızlığına gönderilir. Orada, yeniçeri ağası Pehlivan Ağa ile askerin arasını bozarak disiplinsizlik yarattığı için görevden alınıp Sakız adasına sürülür (1810). Ertesi yıl bağışlanarak Aydın valiliğine atanır, bu görevdeyken ölür.

Mustafa bin Mehmed–i Güzelhisari Nakşibendi halifesi olup Buldanlıdır[47]. Hadimi'nin mahdumundan tahsilini tamamladıktan sonra, Buldan'da, bilahare Aydın'da tedris ve irşad ile meşgul olur. 1830'da Hadimi'nin Mecamiyü'l Hakayık'ını Menafiyü'l Dakayık ismiyle şerh eder. Buldan'da yazmış olduğu Halebi'ye Hilyetü'n Naci isimli haşiyesi matbu olup ulema arasında tanınmaktadır. Ayrıca matbu olmayan Mufassal Mecami

---

[46] Hüseyin Atay. Fatih Süleymaniye Medreseleri Ders Programları Ve İcazetnameler

[47] Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat. Aydın Vilayetine Mensup Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etibbanın Teracim-i Ahvali. Sh. 56

şerhi bulunmaktadır. 1837’de vefat eder ve Tire Kapusu kabristanına defnedilir. Nakşibendi tarikatından hayli icazet vermiştir. Anlatılır ki, her akşam medreseye bir sofra taam gönderdikleri halde kendileri arpa ekmeğiyle nefsini muhafaza eder. Mücahit bir zat olduğu nakil edilir.

Zeki Mesud Alsan'ın anılarında 100 yıl önceki Aydın hakkında şunlar yer alır. "Eski Aydın'ın Rum mahallesi, hiç şüphesiz bütün Aydın'ın en mamur, ve en şenlikli bir yeri idi. Umumi vaziyetinden belli idi ki, burada oturanlar, hem zengin, hem bilgili, hem uyanık insanlardı. Oradaki kahveler, Türk kahvelerine benzemiyordu. Salon geniş, duvarları aynalar ile süslenmiş, masalar, sandalyeler cilalı, büfe de çok zengindi. Tabii bunlarda içki de vardı."

"Aydının Yahudi mahallesinde Yahudiliğin her tipine rastlanırdı, Hat boyunda Avrupa biçimi giyinen, güzel ve alafranga döşenmiş evlere sahip olan, Fransızca konuşan, zengin denilebilecek hayli Yahudi ailesi vardı. Bunlar sarraflıktan, faizcilikten, ticaretten, komisyonculuktan para kazanırlardı. Yeni yetişen oğulları, kızları Aydın Yahudiliğinin dar muhitinden dışarı taşarak onunla, dünyanın dört bir köşesi arasında münasebet tesis ederlerdi... Bu suretle Aydın'da kazanılan paraların bir kısmı, dünyanın başka köşelerindeki Yahudi teşebbüsleri için de sermaye teşkil ederdi."

1906/1907 yılı nüfus istatistiklerine göre Aydın vilâyeti, 1.727.581 kişi olan nüfusuyla en kalabalık

Osmanlı vilâyetiydi[48]. Bu kalabalık nüfus beraberinde güvenlik, eğitim, imar ve sağlık alanlarında yaşanan bir takım problemleri de beraberinde getirmişti. Leylî ve nehârî 1 idâdi mektebi, 1 sanayi mektebi, 4 asker ve 31 jandarma karakolu, 53 cami, 51 mescit, 15 medrese, 8 kütüphane, 15 tekke, 51 çeşme ve sebil, 35 kilise, 17 havra, 87 mektep, 10 hastane, 39 matbaa, 39 hamam, 3 değirmen, 38 otel, 71 gazino, 55 lokanta, 7 tiyatro, 168 han, 713 kahvehane, 427 fırın, 31 fabrika, 3 şimendifer istasyonu, 15 yağhane, 9 şaraphane, 26925 emâkin-i mahsûsâ (ev), 20252 dükkân ve mağaza bulunuyordu.

Bu dönemde vilâyetin en büyük problemi eşkıyalıktır. Eşkıyalığın önünü almak isteyen hükümet, Temmuz 1908'den Eylül 1909'a kadar geçen süre içerisinde vilâyete altı vali ataması yapmıştır. Bu dönemde gerçekleştirmiş olduğu eylemlerle adından en çok söz edilen eşkıya Çakırcalı Mehmed Efe'dir. Mahmud Muhtar Paşa, bu yönetim boşluğunu dolduracak ve otoriteyi sağlayabilecek bir çare olarak gözükmüş ve Aydın valiliğine atanmıştır.

Bölgede kervan taşımacılığında birinci derecede önemli olan güvenlik ve konaklama tesislerinden, hanlar daha çok ticaret merkezine ulaşılan alanlarda, yol üstünde yapılaşmış ve aynı kervan yolları üzerinde ortalama olarak 1-2 saat mesafede kahveler, kuyular veya,

[48] Said Olgun. Mahmud Muhtar Paşa'nın Aydın Valiliği (1909-1910)

çeşmeler, kervanların duraklama noktaları olmuştu[49]. Bölge de 20. Yüzyılın ortalarına kadar bu eski kervan yolları kullanılmış ve bu yollar üzerinde çeşme gibi yapılar 1950'ler de bile yapılmaya devam etmişti. Ancak eski kervan yolları 1950'lerden sonra yavaş yavaş önemini yitirmeye başlar; bunda demiryolunun değil, bölgeden geçen devlet yolunun etkili olduğu nakledilir.

XX. yüzyılın başlarında Aydın vilayeti dahilindeki medreselerde eğitim gören talebelerin sayısı yaklaşık 12.000 civarındadır[50]. 1900 yılında kazalarıyla birlikte Aydın'daki 70 medresede 1.382 talebe bulunmaktadır. Bir yıl sonra ise talebe sayısı 200 artar.

Cihanoğlu Külliyesi içerisinde medrese, türbe, çarşı ve çeşme yer alır. Cami önündeki avluyu üç yönden kuşatan ve bloklar biçiminde uzanan medreseler bulunmaktadır. Batı blok tek katlı olmasına rağmen doğu blok iki katlıdır. Batı blok küçük hücreler halindedir ve önünde revak bulunmaktadır. Kuzey bloğu da iki kat halindedir. XX. yüzyıl başlarında medresenin müderrisi Aydınlı Abdullah Efendi'dir. Abdullah Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 10 talebesi bulunmaktaydı. 1900, 1901, 1903 yıllarında ise 25'er talebe eğitim görmektedir.

---

[49] Cihan Özgün. Tanzimattan Cumhuriyete (1923) Aydın İlinde İktisadi Değişim. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir. 2006

[50] Çiğdem Taş. Maarif Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayetinde Eğitim. Yüksek Lisans Tezi. AKÜ. Afyon. 2006

1903 yılına ait salnamede medresenin adı ve banisi Aziz Efendi olarak geçmektedir.

Dedeköy Çarşısı'nda bulunan Cihanzade Medresesini Cihanzade Abdülaziz Efendi yaptırmıştır. Medresede Müderris Hafız Efendi'nin 1898 yılında talebe sayısı 18 iken bu sayı 1899 yılında 15'e geriler. 1900 yılında müderris olarak Hafız Ahmet ve Ahmet Efendiler vazife yapmakta, 43 talebe eğitim görmektedir. 1901 ve 1903'de ise medresenin 49 talebesi bulunmaktadır.

Sabuncu Çarşısı'nda bulunan Cihanzade Medresesinin banisi ise Mustafa Ağa'dır. Müderris Hafız Ahmet'in 1898 yılında talebe sayısı 25 iken, bu sayı 1899 yılında 18'e geriler. 1900 yılında sayı 19 olmakla birlikte 1901 ve 1903'de yine 18 talebesi bulunan medresenin adı Aziz Efendi Medresesi olarak geçmektedir.

Posacızade Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılan medrese Köprülü Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarına ait salnameye göre bu yıllarda medresenin müderrisi olan Ali Efendi zamanında medresede sekiz talebe eğitim görmektedir. Müderris Hacı Mehmet Ağa'nın vazife yaptığı 1900 yılında 13 talebe bulunmaktadır. 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 18 iken müderris olarak ise Hacı Mehmet Ağa vazifeye devam etmektedir.

Bunun dışında Terziler Mahallesi'nde Posacızade Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılan aynı adla bir medrese daha bulunmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarında medresenin müderrisi Çineli Ahmet Efendi'dir. Ahmet

Efendi'nin 1898 yılındaki müderrisliği sırasında talebe sayısı 30 iken, 1900, 1901 ve 1903'te yine Ahmet Efendi'nin 38 talebesi bulunmaktadır.

Hisar Mahallesi'nde Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış olan Çiçekli Medresesi'nin müderrisi Aydınlı Hafız Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 30 talebesi bulunmaktadır. Müderris Mehmet Efendi'nin 1900'deki müderrisliği sırasında 32 talebesi yer alırken, 1901 ve 1903 yıllarında medresede yine 32 talebe eğitim görmektedir

Veysi Paşa tarafından yaptırılan Veysi Paşa Medresesi'nin 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında müderrisliğini Hüseyin Efendi yapmaktadır. Hisar Mahallesi'nde bulunan bu medresenin talebe sayısı 1898'de beş, 1899'da yedi olup, 1900 yılında sekiz talebesi bulunmaktadır. Talebe sayılarının 1901'de 12, 1903'de 11 olduğu görülmektedir.

Pir Hüsnü Mahallesi'ndeki Alihan Kebir Medresesi Muhiddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Ahmet Efendi'nin müderrislik yaptığı 1898 yılında medresede 40 talebe bulunurken 1899 yılına ait salnamede bu sayı 45'e yükselir. Ahmet Efendi'nin müderrisliğinin devam ettiği 1900 yılında 30 talebe, 1901 ve 1903'te de 34'er talebe medresede eğitim görmektedir.

Kapalı Mescit Mahallesi'nde bulunan Alihan Sagir Medresesi'ni de Muhiddin Efendi'nin yaptırdığı bilinmektedir. Hacı Mehmet Efendi müderris iken medresede 1898 yılında talebe sayısı 18'dir. 1899'da ise bu sayı 30'a yükselmektedir. Müderrisin vazifeye devam

ettiği 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 16 talebesi bulunmaktadır.

Dayızade Süleyman Ağa tarafından Kapalı Mescit Mahallesi'nde yaptırılmış olan Dayıoğlu Medresesi'nin, Müftü Hafız Mehmet Emin Efendi'nin müderrisliğinde XX. yüzyılın başlarında talebe sayısı 20 civarındadır.

Kapalı Mescit Mahallesi'nde eğitim faaliyetinde bulunan bir diğer medrese Kapalı Mescit Medresesidir. Mahallenin ismini alan medresenin kurucusu Abdurrahman Efendi'dir. Medresenin önemli müderrislerinden biri olan Akşehirli Hacı Halil Efendi zamanında 1898 yılında 10, 1899 yılında dokuz talebenin eğitim ve öğretim gördüğü tespit edilmektedir. Müderris Hacı Halil Efendi'nin vazifeye devam ettiği 1900'de sekiz talebesi, 1901 ve 1903'de dokuzar talebesi bulunmaktadır.

Sarayiçi Mahallesi'nde Terzi Hacı Abdullah tarafından yaptırılan Hurmalı Medrese'de vazife yapan Müderris Şeyhzade Sadık Efendi'nin 1898 yılında 10, 1899'da 35, 1900'de 21, 1901 ve 1903 yıllarında 26 talebesi bulunmaktadır.

Ramazan Paşa Mahallesi'nde bulunan Zihnioğlu Medresesi, Zihnizade Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1898 yılında Akşehirli Hacı Mustafa Efendi döneminde sekiz talebesi bulunan medresenin talebe sayısı 1899'da dokuz olarak görülmektedir. Müderris Hacı Mustafa Efendi'nin 1900'de sekiz, 1901'de 15, 1903'de 10 talebesi eğitim görmektedir.

Hacı Mustafa Ağa Medresesi'nin Karapınar Çarşısı Mahallesi'ndeki Çekmelioğlu Medresesi'nin banisi El Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı tespit edilmektedir. Hafız Ahmet Efendi'nin müderrislik vazifesinde bulunduğu 1898 yılında 40 talebesi var iken medresenin 1899 yılındaki talebe sayısı 45'e yükselir. Medresede 1900, 1901 ve 1903 yıllarına gelindiğinde ise talebe sayısı 32'ye geriler.

Germencik Medresesi, Germencik Çarşısı ya da Mahallesi olarak geçen bölgede yaptırılmıştır. İane ile yaptırılan medresenin 1898 yılında Ali Efendi'nin müderrislik vazifesinde bulunduğu sırada 23 talebesi mevcutken, bu sayı 1899 yılında 25 talebeye çıkmıştır. Müderrislik vazifesinde değişikliğin olmadığı 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 18'e geriler.

Kulaksızoğlu Medresesi, Kulaksızoğlu Mahallesi'nde Kulaksızzade Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır[51]. 1898 ve 1899 yıllarında Ali Efendi'nin müderrisliği zamanında talebe sayısı 12'dir. 1900'de beş talebesi bulunan medresenin 1901 ve 1903'de 9 talebesi bulunmaktadır.

---

[51] Kulaksızzade Hacı Mehmet Ağa 1891-1894 yılları arasında Aydın Ticaret Odası azaları ve ayrıca Kurşunlu Han'da 24 Eylül 1913'te faaliyete başlamış olan Milli Aydın Bankasının kurucuları arasında yer almakta idi. 1910'lu yılların başında mutasarrıf Hüsnü Beyin teşvikiyle diğerleriyle birlikte Kulaksızzade Mehmed Efendinin de eğitim sahasında cömert hayırseverlikleri olmuştur.

Terziler Mahallesi’nde bulunan Çelik Başı Medresesi Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1898 ve 1899 yıllarında müderris Mehmet Efendi döneminde 12 talebeye sahip olan medresenin, 1900, 1901 ve 1903 yılları arasında Müderris Memiş Efendi zamanında 18 talebesi bulunmaktadır.

Cuma Mahallesi’nde bulunan Cincinoğlu Medresesi’ni Cincinoğlu yaptırmıştır. Medresenin Müderris Hüsnü Efendi zamanında üç talebesi bulunurken 1899 yılına ait salnamede bu sayı dokuza yükselmiştir. 1900 yılında üç talebesi bulunan medresenin 1901 ve 1903 yıllarında dokuz talebesi eğitim görmektedir.

Dükkanönü Medresesi, Cuma Mahallesi’ndeki medreselerden biridir. Taceddin Efendi tarafından yaptırıldığı bilinen medresenin müderrisi Sarayköylü Mustafa Efendi’nin 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 42’dir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında bu sayı 45’e ulaşır.

Kozdibi Mahallesi’nde bulunan Aşağı Zincirli Medresesi iane ile yapılmıştır. Şükrü Efendi’nin müderrisliği döneminde sekiz talebesi olan medresenin 1899 yılına ait salnamede 20 talebesi bulunmaktadır. 1900’de 10, 1901 ve 1903’de 16 talebe eğitim görmektedir.

Çarıklıoğlu Medresesi, Cuma Mahallesi’nde bulunan bir diğer medresedir. Çarıkçızade Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılan medresenin müderrisi Hasan Efendi’nin 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı sekizdir.

1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise medresenin müderrisi ile talebesi bulunmamaktadır.

Yağlı Mahallesi'nde bulunan Hacı Suhteoğlu Medresesi'ni, Hacı Suhtezade yaptırmıştır. Yüzyıl başlarında Aydınlı Mustafa Efendi'nin müderrisliğini yaptığı medresede 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 17'dir. 1900'de Müderris Mustafa Efendi'nin 22 talebesi bulunurken, 1901 ve 1903 yıllarında medresede 27 talebe eğitim görmektedir.

Cuma Mahallesi'nde bulunan Ak Mescit Medresesinin yapımı iane ile gerçekleştirilmiştir. Pehlivan Mehmet Efendi müderris iken 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde talebe sayısı 42'dir. 1900 yılında da 42 talebesi bulunan medresede 1901 ve 1903 yıllarında 36 talebe eğitim görmektedir.

Orta Mahalle'de bulunan Aşağı Posacıoğlu Medresesini Hacı Mehmet Ağa yaptırmıştır. Dönemin Müderrisi İbrahim Efendi'dir. 1898 ve 1899'da öğrenci sayısı 15'tir. 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısının 12'de kaldığı görülür.

Çay Yüzü Medresesi Aşağı Posacıoğlu Medresesi gibi Orta Mahalle'dedir. İane ile yaptırılan bu medrese 1898 yılında Müderris Mustafa Efendi döneminde yedi talebeye sahipken, 1899 yılına ait salnamede bu sayı 10'a çıkar. Müderris Ali Efendi'nin 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 18 talebesi bulunmaktadır.

Yarbaşı Mahallesi'nde bulunan Zincirli Medrese iane ile yaptırılmıştır. 1898 yılına ait verilere göre Müderris Mustafa Efendi'nin 18 talebesi bulunurken,

1899 ve 1900 yıllarında 21, 1901 ve 1903 yıllarında ise 28 talebenin olduğu görülmektedir.

Dürrizade Medresesi Yarbaşı Mahallesi'nde bulunan bir diğer medresedir. Alihan Dürrizade tarafından yaptırılmıştır. 1898 ve 1899'da Müderris Ahmet Efendi'nin beş talebesi bulunmaktadır. Müderris Hafız Ahmet'in 1900 yılında dört talebesi, 1901 ve 1903 de ise yedi talebesi vardır.

Çarşıiçi Mahallesi'nde bulunan Abacıoğlu Medresesi Abacızade Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Müftizade Mustafa Efendi'nin müderrisliği dönemindeki 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 30'dur. Mustafa Efendi'nin 32 olan talebe sayısı, 1901 ve 1903 yıllarında 36'ya yükselmiştir.

Çıplaksırt Mahallesi'nde bulunan Sarıvekil Medresesi Sarıvekil Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. 1898 yılında Müderris Abdülkadir Efendi'nin 12 talebesi varken 1899 yılına ait salnamede bu sayı 31'e çıkmıştır. 1900 yılında 10 talebesi, 1901 ve 1903'te 14 talebesi bulunmaktadır.

Aynı mahallede bulunan İbrahim Ağa Medresesi'nin banisi İbrahim Ağa'dır. Müderris Eyüp Efendi'nin 1898 yılında 17 talebesi varken bu sayı 1899-1903 yılları arasında 19'a ulaşır.

Köşk Mahallesi'nde yaptırılan Köşk Medresesi, 1898 tarihli salnameye göre iane, 1899 tarihli salnameye göre ise Hafız Efendi tarafından yaptırılmıştır. Medreseyi yaptıran kişi olarak kabul edilen Hafız Efendi aynı zamanda bu medresenin müderrisidir. Köşk

Medresesi'nin 1898 yılında üç talebesi bulunurken 1899 yılına göre 15 talebesi bulunmaktadır.

Hasan Efendi Mahallesi'nde iane ile yaptırılan Koca Suyu Medresesi'nin müderrisi Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin 1898'de 20, 1899 yılında 24, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 25 talebesi bulunmaktadır.

Yunan işgali öncesinde Aydın Sancağı'nda 510 Cami bulunmaktaydı. Bununla birlikte toplamda 157 mescit, 59 medrese, 16 tekke, 31 ziyaretgâh tespit edilmiştir. Ziyaretgâhların neredeyse tamamının Nazilli ve Karacasu'da yer alması dikkati çeker[52].

Yunanlıların Aydın'ı 27 Mayıs 1919 (2. işgal 3 Temmuz 1919) tarihinde işgal etmeleriyle başlayan tecavüz ve cinayet hadiseleri yüzünden on binlerce insan Aydın'ı terk etmek zorunda kalır[53]. Denizli'den Dâhiliye Nezaretine gelen bir telgrafnamede Aydın'ın işgali üzerine hicrete mecbur kalan Müslümanların miktarı 13.000, Hıristiyanların ise 1.200 olarak verilmiştir. Aydın'da işgal esnasında ve işgalin ardından 8.500 Müslüman öldürülmüştür. 1.500 kişiden ise haber alınamamıştır. 1919 Ağustos ayının sonlarına doğru Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Sadaret'ten gönderilen yazıda Yunanlıların Aydın ve civarını işgalleri ve mezalimleri

---

[52] Hakkı Gürkan Ganız. Milli Mücadele Başlarında Aydın Sancağı (1919-1920). Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2009

[53] Hatice Yıldırım. Mütareke Döneminde Göç ve İskan. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara. 2015

dolayısıyla hicrete mecbur olanların miktarının 90.000'i aştığı belirtilmiştir.

Cumhuriyet rejiminin devraldığı Aydın, Yunan işgali yüzünden Güzelhisar, Kurtuluş ve Köprülü mahallelerinin çok az bir kısmı dışında hemen hemen tamamen yanmıştır[54]. İstiklal Harbinden sonra yapılan yeni imar planı çerçevesinde şehir içindeki mezarlıklar kaldırılır.

Şehri yeniden kurmak için ilk olarak 1923 ve ardından 1926 yılında dönemin belediye başkanı Fuat Şahin Erçalin (1925-1928) tarafından şehrin halihazır ve imar planı hazırlatılarak imar faaliyetine başlanır. Yanmış ve çoğu enkaz halinde bulunan dolambaçlı ve çıkmaz sokaklı Türk-İslam yapısına sahip şehir dokusunda, yeni yollar açılarak yangın yerleri temizlenir ve şehir ızgara planlı olarak yeniden düzenlenir. "Yangın Yeri Planları" olarak adlandırılan bu planlara göre birbirini dik kesen cadde ve sokaklar ile geometrik biçimli düzgün yapı adaları düzenlenir. Şehir mahallelerinden Kemer, Köprülü, Ramazanpaşa, Hasanefendi, Orta ve Cuma varlıklarını günümüze kadar devam ettirirken, geriye kalan mahalleler ise şehrin gelişimine bağlı olarak zamanla yapılan yeni bölümlemeye göre yeni isimler alan mahallelerin içinde kalır. Bunlardan Alibaba Sultan

---

[54] Abdullah Uğur. Aydın Şehrinin Kuruluşu Ve Gelişme Evreleri O günlere dair fotoğraflar için bkn. http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/

Mahallesi bugünkü Veysipaşa olarak bilinen mahallenin; Kaynak Baba Sultan [55] , Hisaryakası ve Torbacı mahalleleri Güzelhisar Mahallesi'nin; Balcılar, Kurtuluş Mahallesi'nin; Cemaleddin, Cuma Mahallesi'nin; Cami-i Atik, Hasanefendi Mahallesi'nin; Çıksorut, Mesudiye Mahallesi'nin; Debbağlı, Ramazanpaşa Mahallesi'nin; Terziler Cumhuriyet Mahallesi'nin; Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri Zafer Mahallesi'nin sınırları içerisinde kalmıştır. Kozdibi Mahallesi ise bugünkü Kurtuluş ve Cumhuriyet mahallelerinin sınırları arasında yer alırken, Mahkeme Mahallesi'nin bugün şehrin hangi mahallesi içinde kaldığı tam olarak tespit edilemez.

Müellifler zümresinden **Söbüceli Mehmed Efendi** *Dedeköy*'de medfundur[56]. Şerhu İzhar el müsemma be Fethi'l Esrar, Şerhu Maksud, Şerhu Kifayetu'l Mübtedi gibi eserleri olduğu İzmirli Karabaşzade (v. 1784)'nin eserinde kayıtlıdır. Mezar taşında şu yazılar bulunmaktadır.

"Ziyaretten murad olan duadır
Bugün bana ise yarın sanadır
Merhum ve mağfur şeyh Mehmed Efendinin
Ruhuna Fatiha Sene 1748"

---

[55] Kaynak Baba zaviyesinin esasen 34 dönüm tarla ve 25 dönüm bahçesi bulunmaktaydı.

[56]Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat. Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etıbbanın Teracim-i Ahvali. Sh. 33

Börklüce Mustafa'nın cesedini müritlerinin katledildiği yerden alarak Aydın'a götürmüş olduğu, boş bir arsadaki Dede Sultan'ın kabrinin 1980'lere kadar ziyaret edilmiş olduğu ve burasının üzerine apartman inşa edildiği anlatılır[57].

"Akdeniz yakası Aydın elleri
Kuşlar gider bizim Dede Sultan'a
Cemalin görünce yürüdü dağlar
Taşlar gider bizim Dede Sultan'a"[58]

Eğri Kümbetin kime ait olduğu bilinmemektedir. 1899 depreminde sağa kayması ve eğri biçimde görünmesinden ötürü halk arasında Eğri Kümbet olarak tanınmıştır. Mimarisinden XVIII. yüzyıl başlarında barok üslupta yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapı tuğla ve taşın bir arada kullanılması ile yapılmış ve bir kaç kez onarılmıştır.

Bektaşiliğin Babagan kolunun otuz altıncı dedebabası **Bedri Noyan** (1912-1997)'ın asıl adı Salih Bedreddin olup şiirlerinde "Aşık Noyan" mahlasını kullanmıştır [59] . Subay olan babası İsmail Hakkı'nın görevi dolayısıyla bulunduğu Serez'de dünyaya gelir. Doğduğu yıl ailesi Türkiye'ye döner. Manisa'da başladığı eğitimine babasının memuriyetine bağlı olarak değişik

---

[57] Börklüce Mustafa için bkn. Evliyalar Şehri İzmir, Sh. 139-141.
[58] Zülfü Livaneli. Dede Sultan'dan
[59] İlyas Üzüm. Bedri Noyan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 33

şehirlerde devam eder. 1931'de Samsun Lisesi'ni bitirip İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydolur ve 1937 yılında buradan mezun olur. Ankara Numune Hastahanesi'nde kulak burun boğaz dalında ihtisas yaptıktan sonra İstanbul'a dönüp Tıp Fakültesi'nde göreve başlar. 1946'da doçent olur. Ancak 1951'de üniversiteden ayrılır ve serbest hekim olarak çalışmaya başlar. 1987'de doktorluğu bırakır. Kültürlü bir aile ortamında yetişen ve küçük yaşlarda edebiyata ilgi duyan Noyan lise çağlarından itibaren şiirle meşgul olur. Türk tasavvuf büyüklerinin divanlarını okur. Yunus Emre, Hatai ve Kaygusuz Abdal'ın şiirlerine nazireler yazar. Ayrıca Hasan Ragıp Baba'dan uzun süre manevi eğitim alır. 1958 yılında Bektaşiliğe ikrar vererek fiilen intisap eder. Birikimi ve gösterdiği başarı neticesinde dervişlikten sonra altışar aylık süreler içinde babalık ve halifebabalık derecelerini alır. Mücerret Bektaşiliğin (Babagan) dedebabası Ali Naci Baykal'ın rahatsızlığı ile bizzat ilgilenir ve aralarında gelişen mürşid-mürid ilişkisi içinde ondan çok faydalanır. Baykal tarafından dedebabalığa hazırlanır. Baykal'ın ölümünden sonra Bektaşi dedebabası olarak seçilir (1960). Otuz yedi yıl boyunca kendini yola adar, ilmi ve manevi hizmetlere önem verir. 1990 yılında İzmir'e yerleşmiş, yaz aylarını Kuşadası'nda geçirmiştir[60]. 6.11.1997 tarihinde İzmir'de vefat eder, Aydın Eski Yeni Camiinde kılınan öğle

[60] Ömer Özcan. Dr. Bedri Noyan

namazını müteakip Aydın Telli Dede Kabristanlığında toprağa verilir.

Tarikat faaliyetlerinin yasaklandığı bu uzun dönemde yoğun bir gayret gösteren Noyan, mensubu olduğu geleneğin kültürel mirasının meydana çıkarılması, belli konuların yeni yorumlara tabi tutulması ve bu gelenekle Türk kültürü arasındaki bağlara dikkat çekilmesi gibi hususlarda faaliyette bulunmuştur. Bektaşiliği ve Aleviliği "Türkler'in Ehl-i beyt'e ve on iki imama yönelik sevgi temelli İslami yorumu" olarak niteleyen Noyan bu gelenekte ilahi sevgi, aşk ve cazibenin önemli olduğunu vurgulamış, vahdet-i vücud anlayışında kullanılan "enelhak" yerine daha önce kullanılmayan "enelaşk" ifadesini ihdas etmiş, bunun yansımasının da "istemek" değil "vermek" olduğunu belirtmiştir. "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesinin bazılarının iddiasının aksine Hristiyanlık'taki teslisle ilgisinin bulunmadığını, bunlardan ilkiyle uluhiyyetin, ikincisiyle nübüvvetin, üçüncüsüyle velayetin kastedildiğini söylemiştir. Bedri Noyan, gerek kendi gayretleriyle elde ettiği gerekse konumu dolayısıyla kendisine intikal eden kitap, yazma ve belgeler ışığında yolun bilhassa erkanına dair özgün bilgiler vermiştir. Bektaşilik'te "yola girme, nasip alma" gibi adlarla da anılan ikrar cem'i, "sufiyan süreği" olarak da anılıp Alevilik'te buna tekabül eden musahiblik erkanı, yine Bektaşilik'te her manevi derece için yapılan erkan, ayrıca doğum, nikah, sünnet, ölüm gibi vesilelerle icra edilen

erkan konusunda temel kaynaklara dayalı sağlıklı açıklamalar ortaya koymuştur. Noyan, ayrıca klasik musikinin makam ve usulleriyle iç içe olmuş, hat, ebru ve süsleme gibi sanatlarda da önemli mesafeler kat etmiş, hat sanatında hem Arap hem Latin harflerini kullanarak başarılı örnekler vermiştir.

Müellifin 1942-1950 yılları arasında kaleme aldığı tasavvufi nitelikli manzumelerinden oluşan Enel'aşk isimli eserinin ilk bölümünde şiirler, ikinci bölümde nefesler bulunur. Aşk Risalesi, daha çok Bektaşi geleneğinde sevgi ve onun yoğun hali olan aşkla ilgili açıklamaların yer aldığı bir eserdir. Hacıbektaş'da Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri, Bektaşilik Alevilik Nedir, Bektaşiliğin tarihi gelişimi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ve eserleri, temel inanç konuları, yolun adab ve erkanı ile bazı Bektaşi büyüklerinin hayatları hakkında bilgiler içerir. Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, müellifin yarım asırlık çabalarının ürünü olan ansiklopedik bir çalışmadır. Dokuz cilt halinde neşrine başlanan eserin I. cildi Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ve eserlerine, çağdaşlarına, halifeleriyle dergahına ayrılmıştır. II. cilt tasavvuf, ruh, ölüm, Hurufilik, aşk, Bektaşiliğin bilime bakışı; III. cilt Bektaşi-Alevi edebiyatı; IV. cilt soyadı sırasına göre erkek ve kadın şairlerle Bektaşi ve Alevi sanatı; V. cilt dergahlar; VI. cilt ünlü Bektaşiler ve Bektaşi fıkraları gibi konuları kapsar. Manzum Türkçe Kur'an isimli eserinin Önsöz'ünde Kur'an-ı Kerim, Türkçe ibadet ve dua gibi konularda bilgi verilmektedir.

Müellifin ayrıca Türkçe İnsan Adları ve Ata Armağanı Türk Klasik Musikisi, Usuller, Makamlar isimli iki eserinin bulunduğu belirtilmektedir.

Ayrıca, Demir Baba Vilayetnamesi (İstanbul 1976), Bulgaristan sınırları içindeki Deliorman bölgesinde yaşamış olan Demir Baba'nın (ö. XVI. yüzyıl) menkıbelerini ihtiva eder. Girişte Akyazılı Sultan, Otman Baba ve Demir Baba hakkında bilgi yer almaktadır. Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Divanı, Şahkulu Sultan Tekkesi'nde görev yapan Hilmi Dedebaba'ya ait divanın aslıyla birlikte sadeleştirilmiş ve yer yer açıklamalar eklenmiş neşridir. Veli Baba Menakıbnamesi, Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilayetnamesi (Menakıbnamenin 1879 yılında Nihani tarafından manzum hale getirilen şeklinin neşridir), Garipname, Aşık Paşa'nın meşhur eserinin bugünkü Türkçe'ye aktarılmış şeklidir. Diğer taraftan, Bedri Noyan'ın gerek tıp dergilerinde gerekse Türk Yurdu, İslam, Musiki ve Nota gibi dergilerde Alevilik ve Bektaşiliğe dair yazılarıyla çeşitli folklor dergilerinde yayımlanan birçok makalesi bulunmaktadır.

İl merkezinde Zafer Mahallesinde Karacaahmet Türbe Camii'nin hemen altındaki eğimli arazi üzerinde yer alan hazirede etrafı ayrıca duvarla çevrilerek belirgin hale getirilmiş olan **Karacaahmet Dede** türbesi yer almaktadır[61]. Türbedeki tanıtım yazısında şu açıklamalar vardır[62]. "Anadolu'dan Balkanlara değin etkili olmuş önemli Horasani erenlerinden biridir. Batı Anadolu inanç tarihinde Karacaahmet Sultan'ın özel bir yeri vardır. Belgelerde baba adı Süleyman Horasani, anne adı Sultan Ana olarak geçmektedir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle birlikte 1262 yılından önce öldüğü tahmin edilmektedir. Karacaahmet Sultan Anadolu coğrafyasında geniş bir zaviye ve yerleşim ağı kurmuştur. Burada daha sonraki tarihlerde bir mahalle oluşmuş ve Karacaahmet Mevkii olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Aydın'daki zaviyesinin olduğu yerde zamanla Karacaahmet Mezarlığı oluşmuştur. Burada Karacaahmet Türbesi olarak bilinen mezarı makam mezarıdır. Bu mezar Anadolu'daki pek çok makam mezarından biri olduğunun ve Karacaahmet Sultan'ın halk arasında ne kadar sevildiğinin, büyük bir evliya olarak görüldüğünün göstergesidir."

---

[61] Karacaahmed Sultan. Evliyalar Ansiklopedisi
[62] Karacaahmet hakkında 'Evliyalar Şehri Afyonkarahisar' ile 'Evliyalar Şehri Manisa'ya bkn.

Karcı Ahmet Aydın yerlisi olup türbesi, tekkesi vardır. Kendisi büyük bir evliya olup keramet ehlidir. Keramet ehli olan birçok öğrenci yetiştirmiştir. Çevresindeki mezarların taşınmasına rağmen o yanındakiler, kendi mezarı o tekkenin orda kalmıştır. Aydın'ın merkezinde sosyal konutların arkasında bulunmaktadır[63]. Asıl adının Karcı Ahmet olduğu iddia edilmektedir. Eskiden Aydın'da yazları kar hayrının çok önemli olduğu, bu evliyanın da bu sebeple Karcı Ahmet adını taşıdığı belirtilmektedir. Paşayaylası'nda türbesi bulunan **İmam Baba**'nın akrabasıdır.

Çimen Dede Aydın Merkez'de, Karaca Ahmet'in batısında yer alır[64]. Aydın'a askerlik amacıyla gelip burada ilim öğrenen bir zat olduğu belirtilmektedir.

Çıtlık Baba Adnan Menderes Bulvarı'nın batısında iken daha sonra Telli Dede'nin yanına Tellidede Mezarlığı'na kaldırılmıştır.

Telli Dede'nin Madran Baba ile aynı dönemde yaşamış olduğu ve Madran Baba'nın, çevresindeki gençlerden bazılarını eğitim almaları için Telli Dede'ye gönderdiği rivayet edilir[65]. Bir zamanlar Telli Dede Pınarbaşı yüzme havuzu, Aydınlının gidip eğlendiği

---

[63] AYDINER Muazez. Aydın'da Halk İnançları. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012

[64] AYDINER Muazez. Aydın'da Halk İnançları. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012

[65] Fatih Topaloğlu. Aydın ili Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti -Madran Baba Örneği

mesire yerlerinden biri idi[66]. “Pazar günleri erkenden İstiklal Mahallesindeki Telli Dede’ye yola çıkılırdı. Bazıları yayan bazıları da paytonla Telli Dede’ye giderlerdi. Telli Dede denilen yer şehrin çıkışında eski Çine yolunun üzerinde Ovaeymir denilen köyün (günümüzde mahalle) girişinde idi. Henüz daha Yeni Muğla yolu yapılmamıştı. Parkın önündeki heykelin sağ tarafındaki yoldan güneye doğru gidilir ve istasyondan gelen ikinci yolla Hasan ağanın kahvesinin önünde birleşerek Sosyal Sigorta Kurumu Hastanesinin önünden Yozgatlı Camii’nin önüne varılırdı. Camii geçince sol tarafta şimdiki mezarlığın olduğu yerde adı bilinmeyen bir dede mezarı vardı. Halk bu dedenin etrafındaki ağaçların altında oturur, dua eder, niyetlerde bulunur, genç kızlar dileklerinin olması için bez bağlarlardı. Yeni evliler gelinlikleri ile gelerek duvaklarındaki tellerden bağlarlar, hamd ü sena ederlerdi. Onun için adı Telli Baba’ya çıkmıştı. Bütün gün çocuklar saklambaç, körebe gibi çeşitli oyunlar oynar, hatta bazı muzip çocuklar, henüz yeni uykudan uyanmağa başlamış kör yılanları sopalara dolayarak arkadaşlarını korkutmağa çalışırlardı.”

Ne var ki, Şehir Mezarlığının 1946’da buraya nakledilmesi ve etrafının duvarlarla çevrilmesine rağmen bir müddet daha devam eden bu mesire alanı, yerini karşısındaki tepe üzerinde bir süre devam ettirse de eski orijinalliğini kaybederek bir müddet sonra terk edilir. Bunda bilhassa yöre nüfusunun iki binlerden yirmi beş

---

[66] Erdem Ergenekon. Telli Dede

binlere yükselmesi, mesire yerinin etrafının binalarla dolması, belediyece mezarlık içinde piknik yapılmasının yasaklanmasının da rolü büyüktür.

“Doğduğum sarı badanalı ev
Çocukluğumun geçtiği mahalle,
İstasyon meydanı Telli Dede”

Telli Dede’nin doğusunda **Çıkrık Dede**'ye ait başka bir mezar da yer almaktadır. Mezarların bulunduğu alanda ters dönmüş vaziyette kitabeli bir mezar taşı durmaktadır.

Günümüzde merkez ilçeye bağlı bir mahalle olan Yılmazköy’de **Bozatlı Hızır Dede** ile **Gaib Sultan Dede**’nin türbeleri bulunmaktadır.

Baltalı Dede’nin kabri Aydın il merkezine 13 km. mesafede bulunan *Balta* köyündedir[67]. Yaşadığı devir hakkında bilgi yoktur. Anlatılır ki, talebeleriyle beraber, elindeki tek silahı olan baltasıyla düşmana karşı savaşırken şehit düşmüştür. Şehit düştüğü yerden tatlı bir su çıkmış ve sonradan burada bir köy kurulmuştur. Kabir bölge halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Diğer taraftan, rivayete göre, Kurtuluş Savaşı sırasında, köyde yaşlı bir ihtiyarın baltayla savaşması sonucu köyün adı *Baltaköy* olarak kalmıştır. Bölgede 'Dutlu Kuyu' olarak bilinen kuyunun suyunun iki asırdır hiç bitmediği ve bu kuyunun bölgeye ilk gelen Horasan Evliyalarından

[67] Baltalı Dede. Evliyalar Ansiklopedisi

Baltalı Dede tarafından bulunduğuna inanıldığı nakledilir.

Köyün mezarlığının hemen yanında bulunan türbeye gidilerek kurban kesilir, yemekler yenir, dedenin etrafında belli bir süre dönülür ve daha sonra da yağmur duasına geçilir[68].

Dedenin mezarlığının batı tarafında (üç metre uzaklıkta) büyük bir melengiç (çitlenbik) ağacı vardır. Anlatıldığına göre, varoluşundan bu zamana kadar hiç kimse o ağaca ve mezarlığın ayak tarafındaki iki küçük ağaca ne dokunmuş, ne de herhangi bir yerine zarar vermiştir. Ağaçta bazı kuru dallar olmasına rağmen, hiç kimse ondan en ufak bir dal dahi koparmamaktadır. Bunun nedeni ise, dedeye saygı, yine dedeye eziyet etme korkusu ve ağaçlara dokunan kimseye dededen herhangi bir zarar geleceği endişesidir.

Dedenin ayak tarafındaki iki küçük ağaç üzerinde çok sayıda bağlanmış çaputlar bulunur. Herhangi bir hastalığı ve adağı olan insanların buraya geldiklerinde, hastalığının iyileşmesi ve adağının yerine gelmesi için dua ettikten sonra ağaçlara çaput bağlayarak buradan ayrıldıkları nakledilir. Türbenin on metre batısında bir dibek taşı vardır. Bu taşın dedenin taşı olduğuna inanılır. Köy halkı yıllarca bu taşta buğday dövüp ondan aşure yaparmış. Bir zamanlar Gölhisar köylüleri bu taşı götürmek ister. Camızların çektiği bir kızağın üzerine

[68] http://www.turktoresi.com/

koyarak götürmeye çalışırlar. Türbeden yaklaşık iki km uzaklıktaki Kızılgedik mevkiine kadar getirirler. Kalan yolu da ertesi gün götürmek isterler. Ertesi gün geldiklerinde taşı yerinde bulamazlar. Tekrar gelip baktıklarında, bir de ne görsünler, taş eski aldıkları yerdedir. O olaydan sonra bu taşa hiç kimse dokunmamış ve herhangi bir yere götürme teşebbüsünde bulunmamıştır.

Türbenin hemen yanında bir su kaynağı vardır. Bu su vasıtasıyla köy oraya kurulmuştur. Günümüzde bu su hala köyün büyük bir ihtiyacını karşılamaktadır. Zaman zaman köye diğer yerlerden gelen sular kesildiğinde ve bir kıtlık anında, herkes eline kapları alarak o suyun başına koşarlar ve sıraya girerek kaplarını doldururlar. Çünkü bu su hiç bir zaman kesilmez. Ayrıca, Baltaköy'ün batısında bulunan ve askeri kışla içerisinde yer alan bir kaynak su daha vardır. Bu su, çevre köylerdeki insanların akınına uğramaktadır. Özellikle sıtma hastalığına çok yararlı olduğuna inanılır.

Eski İzmir Tire yolu kavşağında bulunan **Ruşen Dede** [69] 'nin kabri bir zamanlar önünden kervanların geçtiği yol güzergahında bulunmaktaydı.

---

[69] Cihan Özgün. Tanzimattan Cumhuriyete (1923) Aydın İlinde İktisadi Değişim. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üni. İzmir. 2006

Şehir merkezine 10 km. mesafede bulunan *Umurlu* beldesindeki **Arap Dede** türbesi kültür varlığı olarak tescillidir.

İl merkezine 21 km. mesafede bulunan *Terziler* köyünde Sinekkonmaz tepesine yakın yerde **Ahmet Dede** türbesi koca bir meşe ağacının dibindedir. Dedenin mezarı çok eski olup Umurlu'daki Arap Dede ve Aydın'daki Karacaahmet Dede ile aynı zamanlarda yaşamış oldukları kabul edilir. Bunlar, inanışa göre, birbirlerini gece fenerle ziyaret edermiş. Halk arasında, askere gidenler Ahmet Dede'yi ziyaret ederek orada iki rekat namaz kılar ve sağ salim askerden döner, denilmektedir. Askere giderken buraya uğrayanlar yollarda ve Ahmet Dede'nin mezarı başında yemek yerler, namaz kılar ve silah atarlar. Bunun yüzlerce yıllık bir gelenek olduğu nakledilir.

Gazi Paşa Dedesi Kapalı Spor Salonu'nun yakınında, ilkokulun köşesinde hemen kaldırımın ortasında kare şeklinde etrafı demirlenmiş bir türbedir.

Anlatıldığına göre, Selçuklu Beylerinden Boz Bey, kendisine bağlı obalarla birlikte Eymir'den göç ederek Madran Dağının eteğindeki Madran tepesine gelip yerleşmiş. Onunla birlikte Doğan Bey de kendine bağlı obalarla Madran tepesinin karşısındaki Hıdır Baba tepesine yerleşmiş. Aşiretler zamanla çoğalarak birleşmiş ve bugünkü Bozdoğan'ı oluşturmuşlardır.

Boz Bey´in Armutalanı bayraktarı Madran Baba'dır. Doğan Bey'in bayraktarı ise Hıdır Baba'dır. Bu ikisinin zamanın evliyaları olduğu söylenir. Hatta bunların üç arkadaş olduğu kabul edilmektedir. Üçüncüsü de Biresse Baba'dır.

XIX. yüzyıl ortalarında Bozdoğan Aydın Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir [70] . Lehçe-i Osmani'de Bozdoğan'ın karşılığı "Aydın'da Bozdoğan ma Arpaz ve Amasya ve Yenişehir ve Karasu kasabasının merkezi bir kazadır" denilmektedir. Kamusu'l Alam'da şunlar kaydedilir. "Bağ ve bahçeleri çok olup, birkaç cami-i şerifi, bir iki medresesi, bir mekteb-i ibtidaisi ve beş altı bin ahalisi vardır. Demir yol mevkilerinden olan

[70] Ataman Rengin. XIX. Yüzyıl Ortalarında Bozdoğan Kazası Köylerinin Sosyal Ve Ekonomik Durumu. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2006

Nazilli’ye bir şose ile merbut olup, gerek mezkur Aksu ve gerek Büyük Menderes üzerinde köprüleri vardır.”

Bozdoğan kazasının M.S. XIII. asırda Türkler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. XIV. yüzyıl başlarından itibaren Bozdoğan, Aydınoğulları toprakları içinde yer alan şehir ve kalelerden biri olarak görülür. 19. yüzyıl ortalarında Bozdoğan’ın büyükçe bir yerleşim birimi ve çevresindeki yerleşme birimlerinde yaşamakta olanların gereksinimlerini karşılayan bir pazaryeri ve yönetim merkezi olduğu bilinmektedir.

Çoğunlukla Osmanlı devrine ait olan tarihi eserler arasında Çarşı Camii, Pabuşçuoğlu Camii, Baltacıoğlu Camii, Hıdırbaba Camii ve Akçay suyu üzerinde tarihi bir kıymete haiz olan Mermer Köprü ile kasaba yakınlarındaki muhtelif höyükler sayılabilir. Körteke Kalesi, Kazandere Tarihi Köprü, Çarşı yanındaki küçük bir mezarda Bozdoğan Voyvoda Beyi Ali Bey ve karısının mezarlarıyla, Madran Dağı civarındaki bir tepede Hıdır Baba ve Okçu kumandanının mezarları da vardır.

Madran Baba, diğer adıyla Okçu Musa, Hıdır Baba ve Biresse Baba üç evliya olup, Hıdır Baba’nın mezarının Hıdırbaba tepesinde, Biresse Baba'nın mezarının Biresse köyünde olduğu halk tarafından ifade edilir.

1800'lerde kaza olan bugünkü Amasya köyüne bağlı olan Bozdoğan 1879'da yapılan idari teşkilatlanmayla ilçe olur[71].

Şeyh Mustafa Fethi Efendi (1794-1923) Bozdoğan'da dünyaya gelir[72]. Tahsilini burada görür. Başlangıçta Nakşibendi-Halidi meşayıhından bir zata intisap eder ve hilafet alır. Sonra mana aleminde bir gece kendilerine, "Nazilli'ye git, orada abdest al", diye manevi ihtarda bulunulur. Bu rüya üç defa tekrar ettikten sonra, yaya olarak Nazilli'ye gelir. Muhammed Tevfik Efendi'ye mülaki olur. Sebebini anlatırsa da, Muhammed Tevfik Efendi, "Sizin ilminiz var, hilafetiniz var, tekrar intisaba hacet yoktur", der. Israr edince, "öyle ise yeniden abdest al gel", diye emr eder. Sırr-ı rüya bu suretle nümayan olur. Şeyhine aşıkane medhiyeler yazmıştır.

Şeyh Galib (1757-1799)'in anlattığına göre, vasatu'l kame, vecihü'n-nazar, hoş sohbet, orta sakallı olup fes üzerine sarık sararlarmış. Kendileri ilm-i zahirde de mütebahhirinden olduklarından maddi manevi neşr-i füyuzat eylemişlerdir. Bozdoğan'da yirmi dört odalı bir medrese ittisalinde bir camii şerifi ve onun yanında da tekkesi vardır. Camii şerifin cidarları Hz. Şeyh'in senihat-ı aşıkanelerinden olan nu'ut-ı şerife ile müzeyyendir. Talebeler ve dervişler her gün zülal-ı

---

[71] Amasya köyü ilçeye 18 km. mesafede bulunmaktadır.
[72] Mehmet Şamil Baş. Ömer Hulusi. Diğer taraftan Bozdoğanlı Fethi'nin doğum tarihi hakkında 1836 yılı da verilmektedir.

irfanlarından hissemend olurdu. Bozdoğan'a talebe-i ilm ü irfan için gelenlerden ilm-i zahirden hissemend olmak için medreseye; ilm-i batından zevkyab olmak için tekkeye devam ederlerdi. Cem'iyyet-i dervişan ile zikr-i şerif ve icra-yı ayin-i latif olunur imiş.

Son zamanlarında Kula kasabasında müftülük yapar. Sünuhat-ı aşıkaneleri pek vasi ve zengin olup birkaç divan teşkil edecek derecededir. Mürettep divanından fazla birkaç torba dolusu şiirleri olduğunu Galip Bey nakleder. Bir Aşıkın Seyranı diye cidden güzel bir lisan, arifane bir beyan ile yazılmış risaleleri vardır. Seyr sülüke dair ayrıca bir risaleleri var imiş.

"Ebced okuduk Ahsen-i takvime gelince
Bildik hele Fethi biz o mir'at-ı Huda'yız"

Halifeleri Şeyh Mustafa Sabri Efendi, Şeyh Mustafa Fevzi Efendi, Şeyh Hacı Süleyman Hakkı Efendi, Şeyh Muhammed Fahri Efendi, Şeyh Ali Neşati Efendi, Şeyh Ali Rıza Efendi, Şeyh Muhammed Subhi Efendi, Hafız Hasib Seyfeddin Efendi, Şeyh Ali et-Tevfik Efendi, Şeyh Muhammed Zühdi Efendi, Şeyh Hüseyin Cemaleddin Efendi (Bu zat Hz. Şeyh'in mahdumu ve ca-nişinidir.)

Meryem Olukbaşı Türbesi, *Olukbaşı* köyündedir. Köyün eski adı Biresse olup 'bir İsa' kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu söylenmektedir. Köyün içerisinde Rumlara ait mezarlar ve bir hisar bulunmaktadır. Aydın İl Kültür Müdürlüğü Müzeler

Müdürlüğünün yaptığı araştırmaya göre Hicri 1250'li yıllara ait Müslüman mezar taşları bulunmuştur. Türbe köyde bir tepenin üzerindedir. Burası çeşitli istekler, bilhassa çocuk dileği için ziyaret edilir. Ayrıca askere gidenler ve muhtelif problemleri olanlar da ziyaret ederler. Meryem'in sol göğsünden yaralanarak şehit olmuş bir kadın olduğu anlatılmaktadır. Türbesine zarar verenlerin rüyasına girerek ikaz ettiğine inanılır.

Horasanlı Mehmet Efendi'nin türbesi Z*iyaretli* köyündedir [73] . Köyün yaşlılarına göre Horasan Erenlerinden Mehmet Efendi 1300-1400 yılları arasında köyü ziyaret eder. Mehmet Efendi bu köyde vefat eder. Adına bir türbe yaparlar. Gelen giden eksik olmaz. Köy ziyaretçilerle dolar. Çok ziyaretçi geldiğinden adı Ziyaretli köyü olarak kalır.

Horasanlı Mehmet Efendi binbaşı rütbesinde şehit düşmüştür. İlk hali harçsız taş duvarlarla çevrili olan türbe 1956 yılında köy muhtarlığınca yaptırılmıştır. Türbenin mimari bir özelliği yoktur. Müştemilatında geçmişte medrese varmış, medresenin yerine 1954 yılında mescit ve cami yapılmıştır. Yağmur Duası yapılacağı zaman önce bu türbe ziyaret edilir, hayır hasenat yapılır. Daha ziyade kadınların ziyaret ettiği türbeye çok sayıda ziyaretçi gelmektedir.

---

[73] Yaşar Kalafat. Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları

İlçeye 19 km. mesafede bulunan *Alamut* köyü Alevilerinin kökü, Tahtacıların da bağlı olduğu Yanyatır ocağı Eseli oymağından gelmektedir[74]. Alamutluların önemli ziyaretgahları arasında kendi ismiyle anılan dağın zirvesinde (1792 m.) **Madran Baba**, Alamut Köyü yakınında **Gayb Baba**, *Yenice* köyünde **Arap Dede**, *Alioğullar* köyünde **Er Dede**, *Güney* köyü yakınlarında **Yumurta Baba**, Nazilli'nin *Beğerli* Köyünde **Karataş Dede**, Karıncalı Dağında **Aşçı Baba** ve **Çoban Baba** yatırları bulunmaktadır.

Madran Baba yatırı 1960'lı yıllarda defineciler tarafından tahrip edilmiş ve o dönemde yatırı bekleyen Mehmet Yıldırım (1919-2003) tarafından yeniden tamir edilmiştir. Madran Baba'nın, Bozdoğan'daki Hıdır Baba ve Olukbaşı (Biresse) köyündeki Biresse Baba yatırlarında medfun kişiler ile kardeş olduğu söylenir. Madran Baba, aslında okçu imiş ve kendisine Okçu Musa derlermiş. Madran Baba'nın adı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde de Aydın'ın (Güzelhisar) önemli dini ziyaret yerleri arasında sayılmaktadır. Kış aylarında zirveye yakın kısımlarda kar bulunması ve kış şartlarının zorluğundan dolayı yatır ziyaretleri yaz döneminde (Haziran Eylül arası) yapılmaktadır. Alamut Alevileri yatırı genellikle toplu olarak ziyaret ederler. Bunun yanında gençlerin küçük gruplar halinde de ziyarette bulunduğu görülmektedir. Anlatılır ki, ziyaret yolunun

[74] Fatih Topaloğlu. Aydın ili Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti -Madran Baba Örneği

zorluklarından olsa gerek, burada bir hafta on gün konaklanırmış ve bu zamanlarda ziyaretçilerin kalabalığı nedeniyle bir günde üç yüzden fazla kurban kesildiği yıllar olmuş. Madran Baba yatırı, dört tarafı taş duvarla çevrilmiş mezar odası ile avludan oluşan iki bölümden meydana gelmektedir. Mezar odasının üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Bu kubbe 1984 yılında Alamut köyünden Öpülünün Hasan Pınar tarafından yaptırılmıştır. 1980 öncesine kadar mezar odasının üzerinin ziyaretçilerin sıcak ve yağmurdan korunması amacıyla sadece yaz aylarında ahşap geçici bir çatı ile kaplandığı ifade edilmiştir. Yatıra bitişik konaklamalı ziyaretçilerin kalabildiği iki oda bulunmaktadır. Bunların batı yanında ise yine bu odalara bitişik bir mutfak ve yanında bekleyenlerin konakladığı bir oda bulunmaktadır. Madran Baba'ya ilk gelindiğinde yatıra niyaz (dua/namaz) edilir. Gün içerisinde kurbanlar kesilip hayırlar yapıldıktan sonra ziyaret tamamlanıp dönüş için yola koyulmadan önce de aynı şekilde Madran Baba yatırı tekrar ziyaret edilerek ikinci defa niyaz edilir. Madran Baba yatırının 50 m. kuzeyinde çevresi yarım metre yüksekliğinde taş duvarla çevrili küçük bir avlu içinde bir başka yatır daha bulunmaktadır. Halk arasındaki inanca göre bu yatırda medfun kişi Madran Baba'nın eşidir. Bazılarına göre onun ismi Gayb Sultan'dır. Böylece, Madran Baba'nın ziyareti sırasında aynı şekilde söz konusu yatıra da saygı gösterilir ve Madran Baba'ya yapıldığı gibi ona da niyaz edilir. Kurban eti genellikle rakı ile yenilir. Rakı keyif alma amaçlı değil ibadet maksadıyla içilir. Bazen adak

durumuna göre kesilen ve içi ayıklanan oğlağın eti etraftaki kayaların üzerine parçalar halinde bırakılmak suretiyle yırtıcı kuşlar ve hayvanların da kurban etinden yemeleri sağlanır. Yöre halkı Alamutluların bu hayır geleneğini iyi bildiklerinden kayalar üzerine hayvanlar için bırakılan etlere el sürmezler. Alamut Alevilerinin Madran Baba ziyaretinde yaptıkları hayırlardan bir diğeri de ziyaretçilere helva veya karpuz ikramıdır. Madran Baba'nın yaşadığı dönemde Aydın'da da Telli Dede isminde bir evliya zatın yaşadığı, Madran Baba'nın çevresindeki gençlerden bazılarını eğitim almaları için Telli Dede'ye gönderdiği rivayet edilmektedir.

Tahtacılar Ağustos ayının ikinci hafta sonu Aydın'da Madran Baba Şenlikleri yaparak, pirlerinin türbelerine ziyarete giderler[75].

Ne zaman yaşadığı bilinmeyen ve bölge halkı tarafından kışın yolların kapanmasıyla yalnızca yaz aylarında ziyaret edilebilen **İmam Baba**'nın kabri Aydın'ın *Konuklu* köyünde Madran Dağı'nın tepesindedir[76].

---

[75] Serap Akdeniz. İlhan Ersoy. İzmir Tahtacıları Ekseninde Kültürel Kimliğin İfade Aracı Olarak Semahlar. AlevilikAraştırmaları. Cilt IV

[76] Züleyha Ülger. Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012

İlçeye 10 km. mesafedeki *Eskiçine* köyünde bulunan Ahmet Gazi Camii (Ulu Cami) 1308 yılında inşa edilmiştir. Caminin Menteşoğlu Orhan Bey döneminde (1320-1341), oğlu Hızır Bey tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak XIV. yüzyılın ikinci yarısında cami Menteşoğlu İbrahim Bey (v. 1358)'in oğlu Ahmet Gazi Bey (1366'da Menteşe Bey'i oldu, 1390 yılında vefat etti.) tarafından iyileştirilerek tekrar canlandırılmıştır. Ahmet Gazi Camii döneminin en geniş kubbeli camisi ve Aydın ilinin bilinen en eski camisidir. Aynı zamanda Batı Anadolu'daki ilk Türk ulu eserlerinden olup tam kare teşkil eden sahası 400 m2 ve duvarları 1,70 metre kalınlığındadır. Cami hemen her yönü ile tipik beylik dönemi mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Duvarları kesme taşlar üzerine moloz taşlardan inşa edilmiştir. Birincisi XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Gazi Bey tarafından olmak üzere çok sayıda onarım görmüştür. Vakıf eseri olması nedeniyle Vakıflar Genel Müdürlüğü bu onarım işlerini yaptırmıştır. Ne var ki, çok onarım görmesi cami mimarisinde değişikliklere neden olmuştur. Özellikle dış cephelerde bu değişimi görüp ayırt etmek çok kolaydır. Yapı, kare planlı ve tek hacimlidir. Dışarıda son cemaat bölümü ve revak tarzı yapıları yoktur. Dönemine göre 17 metre gibi oldukça geniş çaplı bir kubbe yapısı vardır. Kubbesi kasnak üzerinde üst üste iki kademeli ve on iki

kenarlıdır. Bu kubbesi ile Beylikler Dönemi'nden Osmanlı Dönemi mimariye geçiş özelliği yansıtmaktadır. Pencereler üst bölümde her yönde bir tane olmak üzere dört tane, alt bölümde ise dokuz tanedir (batıda üç, diğer cephelerde ikişer). Biri kuzeyde, diğeri doğuda olmak üzere iki giriş kapısı vardır. Caminin ilk yapıldığı dönemde doğu kısmında bulunan bitişik nizamlı "Merdiven Minare" ise yakın zamanda yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Beylik döneminde pek uygulama alanı bulamayan bu tür merdiven minarenin ortadan kaldırılması ise ilginç bir durumdur. Kuzey girişin üst kısmında mahfil yer almaktadır. Ahşap direkler üzerine yapılmış mahfilin iki yanında merdivenler bulunmaktadır. Mahfilin orta kısmında güneye doğru bir çıkıntı vardır. Caminin ahşap oyma minberi ajurlu oymalar halinde işlenmiş kündekari geçmeler halinde yerleştirilmiştir. Kenarlara stilize bitki motifleri, korkuluklara ayetler oyulmuştur. Kullanılan desenlerde çok çeşitli geometrik şekiller yer almıştır. Caminin iç duvarları gösterişten uzak, oldukça sade bir sıva ile kaplanmıştır.

1538'de Aydın vilayetine dahil edilen Çine kazasında hepsi de şehir merkezinde olan altı zaviye bulunmaktadır[77]. Bunlar Ahi Bayram, Zikirhane, Ahi Yunus, Ahi Bahşayış veled-i Ahi Yunus, Kuşoğlu ve Ahi Debbağ zaviyeleridir.

---

[77] Ahmet Yiğit. Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Menteşe Livasında Zaviyeler

Ahi İbrahim (Ahi Bayram) Türbesi, Ahmet Gazi Camii'nin güneydoğusunda cami avlusundadır[78]. XIV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen türbe eyvan tipi türbeler grubundandır. Kare planlı iki katlı olan türbe, kubbe ile örtülüdür. Türbenin üç duvarında birer penceresi olup, alt yapının üstünü sekizgen bir kasnağın taşıdığı sekizgen piramit biçiminde bir külah örtmektedir. Türbede iri mermer bloklar ve bu dönemde çok az görülen tuğlalardan yararlanılmıştır. Bu tuğlalar biri yatay, diğeri dikey olmak üzere sıralanmıştır. Bu türbede Ahmet Gazi Camisinde olduğu gibi Bizans devrinden kalma devşirme malzemeden de yararlanılmıştır. Menteşe Beyliği türbe mimarisinde "kümbetle eyvanın terkibinden meydana gelen" tek türbe, Eski Çine İbrahim Bey ve Hızır Bey Türbesi'dir.

Burası hayır işlemek ve dua etmek için ziyaret edilir. Burada adak da adanır. Tamiratını Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı türbenin bakımını köyün imamı üstlenmektedir. Türbeyi yurt içi ve dışından çok sayıda kişi ziyaret eder[79].

Duran türbe hakkında şunları ileri sürer[80]. Kaynaklarda Ahmed Gazi Bey'in Çine'de bir imaret yaptırdığı belirtilmekle birlikte Ahmed Gazi Bey'in bu

---

[78] Ahî Bayram. Evliyalar Ansiklopedisi
[79] Yaşar Kalafat. Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları
[80] Remzi Duran. Ortaçağ Türk Mimarisinin Önemli Bir Eseri: Eski Çine-Ahmed Gazi Camii

imaretinin günümüze herhangi bir kalıntısı ulaşamamış olduğu gibi yörede yeri de bilinmemektedir. Vakfiye tarihinin doğru okunduğunu kabul edersek, Ahmed Gazi Bey'in, burada evvelce var olan bir camii ve hatta hemen batısında yer alan muhtemelen babası İbrahim Bey ve amcası Çine hakimi Hızır Bey'in medfun bulunduğu eyvan türbeyi de ihya etmiş ve bunların devamlılığı için vakıflar tahsis etmiş olduğu ileri sürülebilir[81]. "Menteşe Beyliği Oğuz boylarından oluşan tebaası ile Türkmen bir beyliktir. Bu beyliğin beylerinin mezarları Alevi-Bektaşi geleneğindeki "Dede" anlayışı içinde yatır veya ziyaretgah olarak değerlendirilmektedir. Mesela Menteşe beyliğinin ilk üyesi Menteşe Bey'in Fethiye'deki türbesi, Menteşeoğlu Ahmet Gazi'nin Milas-Beçin'deki Medresenin ana eyvanındaki türbe mezarı aynı düşünce ile ziyaret edilmekte ve törenler düzenlenmektedir."[82]

Yavuzyılmaz makalesinde, Ahi İbrahim Türbesinin, Menteşeoğulları Beyliği (1261-1420)'nde

[81] Hızır Şah Menteşeoğullarının bir beyidir. Menteşeoğlu Orhan Beyin oğludur. Bugünkü Aydın ilinin Çine ve havalisinin beyi olarak kaynaklarda yer almaktadır. Menteşeoğulları beyliği adına Ege adalarının bazılarının (Girit-Rodos) hakimleriyle yapılmış gümrük anlaşmalarında beylik adına imza koyanlar arasında adı geçmektedir.

[82] http://www.datcadetay.com/
Diğer taraftan, Milas/Beçin'deki türbe hk. Evliyalar Şehri Muğla'ya bkn.

inşa edilen türbeler arasında cenazelik katına sahip tek örnek olması açısından önem taşıdığını kaydeder[83].

Ahi Bayram Bey Zaviyesi Eskiçine köyünde bulunmaktaydı [84] . Osmanlı dönemi kayıtlarında vergilerden muaf olarak kaydedilmiş olması, zaviyenin Menteşe Beyliği döneminden intikal ettiğine işaret etmektedir. XVI. yüzyılın başlarında zaviyenin yöneticisi olarak Baba Nazar'ın oğlu Hacı Derviş görünmektedir. 1562'de ise zaviyedar Hüsam adlı kişiydi. Daha sonra mütekaid Kadı İshak Efendi görev yaptı. Zaviyeye ait vakfın çok sayıda gayrimenkulü vardı. Çine (Eskiçine) çarşısında ise 14 dükkanı bulunuyordu. Bu vakıf akardan XVI. yüzyılda yıllık 2.040 akçe gibi nispeten yüksek bir gelir sağlanıyordu.1849 yılında zaviye vakfına ait gelirlerden Evkaf Nezareti'nce bazı harçların tahsil edilmesi, bu tarihlerde zaviyenin faal olduğunu göstermektedir.

Ahi Debbağ Zaviyesi Eskiçine köyünde bulunuyordu[85]. Bu köy, Menteşe Beyliği ve Osmanlı döneminde kaza statüsündeydi. Zaviye vakfına ait arazilerin vakfiyeti, Sultan II. Mehmed (Fatih) tarafından iptal edilerek timara verilmiş; Sultan II. Bayezid'in saltanatının ilk yıllarında tekrar iade edilmişti. Bu

---

[83] Ahmet Yavuzyılmaz. Ahi İbrahim Türbesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

[84] Zekai Mete. Ahi Bayram Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I

[85] Zekai Mete. Ahi Debbağ Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi. Cilt I

çerçevede zaviye şeyhi Hızırşah Fakih'in eline bir ferman verilmişti. Eskiçine köyünde Ahi Debbağ Zaviyesi'ne vakfedilmiş 13 parça arazi vardı.

Ahi Bahşayış Zaviyesi Eskiçine köyünde bulunuyordu[86]. Bu köy, Menteşe Beyliği ve Osmanlı döneminde kaza statüsündeydi ve tarihi yapılara sahipti. Zaviyenin banisi Ahi Bahşayış, Çine'de yine bir zaviye yaptırmış olan Ahi Yunus'un oğluydu. Çine'ye bağlı Küçükayaklı köyünde kendi ismine nisbetle Ahi Bahşayışbükü olarak anılan bir çiftlik büyüklüğündeki (60-150 dönüm) araziyi zaviye için vakfetmişti. Ancak Sultan II. Mehmed'in (Fatih) bazı vakıf ve mülkler ile vergi muafiyetini iptal etmesinden sonra Sultan II. Bayezid tarafından vakfa ait yerler tekrar iade edilmiş ve bu sırada vakıf yöneticisi olan Ahi Hızır'a da meşihatname verilmişti. Vakfın yıllık geliri 250 akçe idi.

Ahi Elvan Zaviyesi bugün bir köy olarak Aydın'ın Çine kazasına bağlı bir köy ve Menteşe Beyliği ve Osmanlı döneminde kaza olan Eskiçine'de bulunuyordu[87]. 1530 ve 1562 tarihli sayımlarda ismine rastlanamayan zaviyenin, 1683 tarihinde ismine rastlanmaktadır. Bu durum 1562 tarihinden sonra kurulduğunu gösterir. Temmuz 1683'de zaviyedar Ali iken yerine İbrahim Halife atanmıştı. Onun vefatından sonra ise Kasım 1702'de Çine kadısı Ali Efendi'nin arzı

---

86 Zekai Mete. Ahi Bahşayış Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I
87 Zekai Mete. Ahi Elvan Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I

ile Süleyman Halife günlük yedi akçe ile yeni zaviyedar olarak tayin edilmişti.

Ahi İsmail Zaviyesi ilçeye bağlı Akçaova köyünde bulunuyordu[88]. Burası Osmanlı döneminde kaza merkezi olan Eskiçine köyüne çok yakındı. Osmanlı dönemine ait 1530 ve 1562 tarihli defterlere göre zaviye vakfına ait iki çiftlik mikdarı araziden senede 400 akçe gelir sağlanıyordu. Ocak 1849 tarihli bir vakıf muhasebe defterinde Çine'ye bağlı Ahi isimli köyde Ahi İsmail adında bir zaviye kaydına rastlanması, zaviyenin yeri hakkında şüphe uyandırsa da kayıtlarda Çine'ye bağlı Ahi isimli bir köy bulunmadığı gibi, bu yerleşim yerinin oldukça güneyde kalan ve eski ismi Ahiköy olan bugünkü Yatağan ilçesini ifade ediyor olması da zordur. Ayrıca 1790 tarihli bir arşiv kaydında Ahi İsmail zaviyesinin Çine'ye bağlı Akçaova köyünde olduğunun açıkça belirtilmesi de şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan 1845'de Akçaabad köyünde bahsi geçen ve mütevellisi tarafından idare edilen bir misafirhane, muhtemelen zamanla işlev değişikliğine uğramış Ahi İsmail zaviyesi olmalıdır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru vakfın idaresi konusunda taraflar arasında çıkan anlaşmazlığa dair belgeler, zaviyenin yönetimi hakkında nispeten bilgi vermektedir. Temmuz 1790 tarihli bu arzuhalden anlaşıldığına göre, zaviyenin mütevelliliği ve geliri zaviye kurucusu Ahi İsmail'in evladına şart

88 Zekai Mete. Ahi İsmail Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I

koşulmuştu. Bu tarihte üç kardeş Seyyid Ahmed, Seyyid Mehmed ve Seyyid İsmail Efendiler müşterek olarak zaviyedar ve mütevelliydiler. Ancak amcaları Seyyid Mustafa'nın kızı Emine Hatun da hissedar olarak Divan-ı Hümayun'dan berat almış, bu berat III. Selim'in tahta cülusundan sonra yenilenmiş ve buna dayanarak amcaoğullarından hak talep etmişti. Üç kardeşin talebi üzerine Divan'dan gönderilen ferman gereğince Çine mahkemesinde görülen davada, zaviyenin tevliyet ve gallesinin erkek evlada şart koşulduğuna karar verilmiş ve Emine Hatun'un beratı iptal edilmişti. Bu belgeye göre bu tarihten önce de Şeyh Seyyid Mustafa ve kardeşleri Seyyid Hacı Abdullah ve Seyyid Mehmed Efendiler zaviyedar ve mütevelli olarak görev yapmışlardı.

Ahi Ümmet Zaviyesi Çine'ye bağlı Büyükayaklı köyünde bulunuyordu[89]. Zaviyenin banisinin ayrıca bir mescid ile bir de kervansaray inşa ettirdiği anlaşılıyor. Zaviyenin erken dönemlerde kurulduğu anlaşılmakla beraber bu dönemlerdeki görevlilerine dair bir bilgi elde edilememektedir. Ancak 1812'de zaviye şeyhliğini üzerinde bulunduran Şeyh Abdülaziz'in vefatı üzerine Seyyid Halil Efendi zaviyedarlığın yarı hissesine tasarruf etmeye başlar. XV. yüzyılın ortaları ve XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında zaviyenin vakfına ait 30 parça arazi kaydedilmiştir. Bu arazilerden iki üç parçası Köseler köyü mescidi için tahsis edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed

[89] Zekai Mete. Ahi Ümmet Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I

döneminde vakfın bazı arazileri timara verilmiş, ancak sonradan Sultan II. Bayezid zamanında tekrar vakfa iade edilmiştir. Bu konudaki kadı hücceti, tapu katipleri tarafından görülüp deftere işlenmiştir. Fakat vakfa ait iki çayırdan Ahi Veli Kavağı isimli çayır timar sistemi içinde kalmış, 20 dönümlük diğer çayır ise vakfa bırakılmıştır. XVI. yüzyıl boyunca vakfın yıllık geliri 1.200 akçe olarak kaydedilmiştir.

Çine-Koçarlı yolu üzerindeki **Çiftlik Türbesi**, Aydın'ın tanınmış ailesi Cihanzadelerden **Safiye Sultan**'ın türbesidir[90]. XVIII. yüzyılda yapıldığı sanılan türbe, moloz taştan olup, yan yana iki ayrı kare bölümden oluşmuştur. Türbenin üzerini iki küçük kubbe örter. Cephe görünümlerine sonraki yıllara tarihlenen büyük sivri kemerli alınlıklar yerleştirilmiştir.

---

[90] http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/

Antik Milet şehrinin harabeleri üzerinde kurulan Ortaçağların önemli ticaret limanı ve şehri olan Balat, XVIII. yüzyıla kadar ticari önemini giderek azalan bir şekilde de olsa koruyabildi[91]. XI. yüzyıldaki Selçuklu fethi şehrin yeniden canlanmasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. XIII. yüzyıldan itibaren eski Milet tiyatrosunun tepesi etrafında saray tarzındaki harabeler üzerinde yeni sakinleri tarafından *Balat* adı altında ticari ve ekonomik merkez olarak gelişme gösterdi.

Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri, ticaretlerine uygun bir giriş alanı açmak için Menteşe beyleriyle yakın ilişkiler kurmuşlar; böylelikle Hristiyan tacirler Palatia'ya yerleşmişlerdi[92]. Anadolu ürünlerinin alıcısı durumundaki Venedikliler ve Cenevizliler, Rodos, Kıbrıs, Sakız Adası ve Mısır' da pazar buldukları pamuk, susam, pirinç, buğday, safran, bal, balmumu, meşe mazısı, Kütahya şapı, kenevir, kuru üzüm, balık, yün ve kırmızı marokene karşılık Palatia'ya kumaş, yünlü giyecekler, sabun, kalay ve kurşun gibi maddeleri satarlardı. Bu geniş kapsamlı ticareti kolaylaştırmak için Menteşe beyleri, Anjou sülalesi tarafından 1309-1342 yılları arasında Napoli'de bastırılan sikkelere benzer Latince yazılı gümüş "gigliati" sikkeleri bastırmışlardır. Bu bilgilerin ışığında Palatia'da,

[91] Feridun Emecen. Balat. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 5
[92] Aynur Durukan. Menteşe Beyliği Zamanında Balat

esnaf kuruluşuna sahip güçlü bir tüccar ve işçi sınıfı bulunduğu varsayılabilir. Özellikle Venedik Cumhuriyeti ve Girit Dükalığı aracılığıyla yapılan ticaret antlaşmaları yüzyılın ikinci çeyreğinden XV. yüzyıl ortalarına kadar sürdürülmüştür. Venedik Cumhuriyeti ile Menteşe Beyliği arasındaki ticari ilişkilerin XIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olabileceği öne sürülmektedir. 1331 yılında Menteşe Beyi Orhan ile Girit Dükü Marino Morosini arasında yapılan ilk antlaşmada, karada ve denizde Venedikliler'in güvenliğinin sağlanması için ihracat ve ithalat düzene sokulmuş, Giritli tacirlerin Palatia'da Aziz Nikolaos Kilisesi'nin yanı sıra, evler, depolar vb. yapılar inşa etmelerine izin verilmiştir. Zachariadou, antlaşmanın imzalandığı 1331 yılından önce Palatia'da Girit Konsolosluğu bulunduğu kanısındadır. Venedik Cumhuriyeti ile yapılan ticaret antlaşmalarının yanı sıra, 1380'lerde Raguse'nin (Dubrovnik), buğday ihtiyacını karşılamak için Palatia ile ticari ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Bizanslılar Türk saldırıları karşısında tiyatronun üstünde sarayı andıran bir tabya yapmışlardı. Burası daha sonra bir kale haline getirildi ve korsan seferleri için emin bir toplanma ve dinlenme yeri, elde edilen malların saklandığı barınak olarak kullanıldı. Ayrıca burada Bizanslılar zamanında müstakil bir metropolitin bulunduğu, hatta şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra da yerinde kaldığı ve 1369'a kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Balat Menteşe beylerinin hakimiyetine girdikten sonra ticari ve fiziki yönden gelişmesini sürdürdü. Özellikle Sakız

adasında yaşayan Cenevizliler ve Venedikliler bu ticarette önemli bir rol oynuyorlardı. Şehir 1426'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı hakimiyeti altında Balat, Menteşe sancağına bağlı aynı adlı kazanın merkezi durumundaydı. Balat XVI. yüzyılda iyice içeride kalmış olmasına rağmen ticari faaliyet hala canlı bir şekilde sürüyordu. XVII. yüzyıl başında, Balat'taki ihraç limanının halen kullanılmakta olduğu belirtilmektedir. 1621 yılında, İstanbul'daki donanma dışında, Anadolu 'da bulunan altı donanma bölgesinden biri de, Sığacık ve Menteşe beylerinin kadırgalarıdır. Bu yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'yu dolaşan Evliya Çelebi, Balat'ın halen ihraç limanı olarak kullanıldığını ve buradan Akdeniz'e buğday, arpa, meyankökü, vb. ürünlerin sevk edildiğini belirtir. Halen bir kaza olan Balat'ın "voyvoda" tarafından idare edildiğini; kadısı, kethüdası ve yeniçeri serdarının Söke kazasında oturduklarını ekler[93]. Balat'taki yapıları sayarken iki yüz evi, bir hanı ve küçük çarşıları olduğunu; buna karşılık "imareti, medresesi, hamamı, çeşmesi ve bedesteni bulunmadığını" ileri sürer.

Osmanlılar zamanında Menteşe Beyliği toprakları sancak olarak yönetilmiş ve Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Balat'taki kitabeli doksan beş mezar taşı 1361-1493 tarihlerine aittir.

XIV. yüzyılın yapıları arasında, kitabeleri bulunmamakla birlikte, kalenin doğu yamacındaki

---

[93] Evliya Çelebi. Seyahatname. IX. Cilt. Sh.162

muhafızlara ayrılmış olduğu sanılan ve “Dört Sütunlu Cami" olarak tanıtılmış Hisar Camii, iki han ile İbrahim Bey (Kırk Merdiven) Camii batısındaki İbrahim Bey Hamamı; İlyas Bey Külliyesi'nin doğusundaki Kubbeli Mescid ve Hisar Camii'nin doğusundaki Mescid sayılabilir.

Tahrir defterlerine göre Balat on yedi mahallesi ve 2500'ü aşkın nüfusu ile büyük bir kasaba durumundaydı. Burada sadece yirmi dokuz hane (yaklaşık 145 kişi) gayrimüslim nüfus bulunuyordu. Bu sırada başlıca kalabalık mahalleleri İbrahim Bey Camii, Kayalu, Lala Mescidi, Kazancılar Mescidi, Şeyhler, Subaşı, Gücü, Hüsameddin Mescidi ve Hacı İshak Mescidi teşkil ediyordu. Ayrıca bu dönemde civar köylerden gelerek buraya yerleşenler de olmuştu. Balat'ta XVI. yüzyıl başlarında, aralarında İlyas Bey İmareti ve Medresesi, Ahmed Gazi Mevlevihanesi, İbrahim Bey Camii, Feleküddin, Hacı İshak, Süle Bey, Kazancılar, Lala, Hızır Şah adını taşıyan mescidler başta olmak üzere toplam iki imaret, bir mevlevihane, bir kervansaray, bir cami, sekiz mescid, beş zaviye, bir darülhuffaz bulunuyor, gelirleri vakfa ait en az elli dükkan ve üç hamam yer alıyordu. Ahi Çoban, Ahi Feke, Ahi Mahmud zaviyeleri bulunmakta idi[94]. 1583 yılına ait Sığla Livası Defteri'ndeki verilerden toplam 38 yapının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara beş çarşı, beş pazar da

---

[94] Tuncer Baykara. Balat Şehri Yapıları (XVI. Yüzyıl Sonlarında)

eklenebilir. Bu 38 yapıdan yalnız 17'si, çoğu harap durumda olmak üzere günümüze gelebilmiştir[95].

Bugün ilçeye 21 km. mesafede bulunan Balat köyü, 1583 yılındaki tahrirde Aydın vilayetine kaza olarak dahil edilmiştir[96]. Fahlisin köyünde Ahi Çoban, Balat merkezde Ahi Fa(e)ki, Ahi Mahmut, Mevlevihane-i Ahmet Gazi, Kınık köyünde Ahi İslam ve Gelisir köyünde Eski isimli zaviyeler bulunmaktadır. 1562 yılında Ahi Çoban ve Mevlevihane-i Ahmet Gazi'nin gelirleri artmıştır.

Mevlevihane yerleşmenin kuzeyinde, Humeytepe olarak bilinen kesimde, Aslanlı Liman'ın güneyindedir. Yapının dıştan 8.52 x 13.99 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı ve iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Güneydoğu köşesine yakın bir konumda, kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda yamuk planlı bir duvar kalıntısı görülür. Belki de bu kalıntının, içindeki birçoğu toprağa yarıya kadar gömülü mezar taşlarına bakılarak hazire olduğu düşünülebilir. Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Bir yayında "hanikah" olarak tanıtılan yapı, XV. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Ahmet Gazi'nin Balat'ta yaptırmış olduğu Mevlevihane'ye Afşar köyü gelirleri vakfedilmiştir. Ayrıca, zaviyeye bitişik ve başka yerlerde ekilip ürün yetiştirilen araziler de mevcuttur. Gemi

---

[95] Aynur Durukan. Menteşe Beyliği Zamanında Balat

[96] Ahmet Yiğit. Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Menteşe Livasında Zaviyeler

onarımı ve bakımından, Milas yağhanelerinden, Varvil tuzlasından gelirleri bulunmakta olup Mevlevihane içindeki musluğun yıllık gideri 120 akçedir. Balat'taki zaviye, bir geçiş dönemi eseri olarak kabul edilebilir.

Ahi Çoban Zaviyesi Menteşe Beyliği'ne bir dönem merkezlik yapmış olan Büyük Menderes kıyısındaki Balat şehrinde bulunuyordu[97]. 1562'de zaviyenin şeyhliği, Ebubekir bin Mustafa üzerindeydi. II. Murad ve II. Mehmed'in fermanları gereğince vergilerden muaf tutulan zaviyenin, XVI. yüzyıl başlarına ait arşiv kayıtlarına göre, Balat'a bağlı Muhlisin köyünde vakfedilmiş iki çiftlik (120-300 dönüm) kadar arazisi ve 1.100 akçe geliri vardı.

Ahi Feke(i) Zaviyesi XIV. yüzyılda inşa edilmişti[98]. Civardaki Kızılöyük köyünde zaviyeye vakfedilmiş bir çiftlik büyüklüğünde (60-120 dönüm) arazi bulunmaktaydı. Ayrıca Menteşe Beyliği'nin Osmanlılar eline geçmesinden sonra önemini kaybeden ve hızla çöküşe geçen ve bugün köy haline gelmiş olan Balat şehrindeki Kara Yakup çarşısında bulunan iki vakıf dükkan da zamanla harap duruma düşmüştü.

Balat kazasına bağlı Kınık köyündeki Ahi İslam Zaviyesi'nin 1562 tarihli tahrir kaydında zaviyenin banisi Ahi İslam idi[99]. Bu zatın vefatından sonra vakfa ait birçok

---

[97] Zekai Mete. Ahi Çoban Zaviyesi (Balat). Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

[98] Zekai Mete. Ahi Feke Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

[99] M. Murat Öntuğ. Ahi İklim Hatun. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

yerin ve eşyanın zamanla harap duruma düştüğü, ancak hanımı Ahi Fatma (Ahi Ana) tarafından zaviyenin tekrar ihya ve tamir edildiği ve Ahi Ana'nın zaviyenin masrafı için bir mikdar para ile eşya ve hayvan vakfettiği tahrir kaydında belirtilir. Ayrıca Ahi Fatma, zaviye vakfının yöneticiliğini Mevlana İlyas bin Mehmed'e, onun ölümünden sonra da evladına şart koşmuştu.

Ahi İlyas Zaviyesi Menteşe Beyliği'ne merkezlik yapan ve bugün Büyük Menderes kenarında bir köy olan tarihi Balat şehrine bağlı Kargı(u) köyünde Ahi Yusuf tarafından yaptırılmıştı[100]. 1530'da Ahi İlyas'ın soyundan gelen Ahi İlyas'ın zaviyeye yeni vakıflar tahsis etmesi nedeniyle Ahi İlyas Zaviyesi olarak kaydedilmişti. Evlatlık vakıf statüsünde olan zaviyenin vakıfları bir ev, bahçe, yüz dönümlük beş tarla ve üç dönüm bağdan ibaretti. Evladın nesli tükendikten sonra ise mütevelliyi Balat kadısı tayin edecekti.

XVI. yüzyılın başlarında Ahi Mahmud Zaviyesinin şeyhliği Seyyid Ahmed'in üzerindeydi[101]. Zaviyeye ait vakfın gelirleri arasında Büyük Menderes nehrinin suladığı verimli Balat sahrasında on beş parçadan oluşan beş çiftlik büyüklüğünde (300 dönüm) tarım arazisi vardı.

Şehir özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yavaş fakat sürekli bir gerileme dönemine girer.

---

[100] Zekai Mete. Ahi İlyas Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I
[101] Zekai Mete. Ahi Mahmud Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

XVI. yüzyılda Balat’ta, bir kısmı harap olan 240 kadar dükkân ve 11 kadar çarşı ve pazar bulunmaktaydı[102]. 1571 tarihli bir arzda, Balat'ın deniz kıyısına yakın, üç cami ve yirmi mescitli büyük bir kasaba olduğu, ancak kıyıdaki eski hisarın yıkılması sebebiyle sürekli olarak düşman gemilerinin hücumuna uğradığı ve ahalinin dağılmaya başladığı belirtilmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren gerek korsan baskınları gerekse bataklıkların genişleyip sıtma hastalığının yayılması sonucu bir ticaret merkezi olma özelliğini kaybetmeye başlar. 1670'lerde "harap, viran bir azim şehir ve kale" şeklinde tasvir eden Evliya Çelebi burada ancak 200 kadar ev (yaklaşık 1000 kişi) ile bir han ve küçük bir caminin yer aldığını belirtir. İzmir'in ön plana çıkışı ile ticari faaliyeti de büsbütün sönen şehri 1675'te gören G. Wheler burayı karmakarışık, eski yıkıntılarla dolu bir yığın olarak tarif eder[103]. 1706'da tabii afetler ve büyük bir veba salgını kasabanın çöküşünü hızlandırır. Balat yüzyılın sonlarında Texier'e göre hemen hemen boşalmış, kışın çobanların barındığı birkaç kulübeden ibaret bir yer haline gelmiştir. Bugün Aydın'ın Söke kazasına bağlı Akköy nahiyesinin bir köyü durumunda olan Balat 1955'teki zelzele sebebiyle harap

---

[102] Acıpınar Mikail. XVI. Yüzyılda Balat Kazası (Tahrir Defterlerine Göre). Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2005

[103] Sir George Wheler (1651–1724) İngiliz papaz ve seyahat yazarı. A Journey into Greece, London, 1682, with illustrations.

olmuş, ancak hemen yakınında iki km. kadar mesafede yeniden kurulmuştur.

Eski şehrin güney kesiminde yer alan İlyas Bey Külliyesi cami, medrese, iki hamam ve imaret olduğu sanılan bir yapıdan meydana gelmektedir[104]. Cami ile medrese ortak bir avlu etrafında toplanmış olup külliyenin diğer yapılarından bir kuşatma duvarı ile ayrılmıştır. Medresenin kuzeydoğu ve kuzeybatısında avluya girişi sağlayan birer kapı, diğer yapıları kuşatan ve muhtemelen yapı topluluğunun haziresi olan, dıştan yine bir çevre duvarıyla sınırlandırılmış büyük bir dış avluya açılmaktadır. Külliyedeki tek inşa kitabesi, caminin kuzey cephesinde ortadaki kemer alınlığında yer alır. Mermer üzerine sülüsle üç satır halinde yazılmış olan kitabeden, yapının inşaına Menteşeoğlu Emiri Şücaeddin İlyas Bey'in emriyle Zilkade 806'da (Mayıs 1404) başlandığı anlaşılmaktadır. Kuzeybatı köşede yer alan ve girişi harimdeki yuvarlak kemerli kapı ile sağlanan minare, 1955 yılındaki deprem sırasında gövde başlangıcından itibaren yıkılmıştır. Yapının kubbesi muhtemelen 1905 yılındaki tamirde kiremitle kaplanmıştır. Eski fotoğraflarda görülen, fakat bugün mevcut olmayan basit ahşap minberi de aynı dönemde yapılmış olmalıdır.

---

[104] Aynur Durukan. İlyas Bey Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 22

İlyas Bey Camii, Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey tarafından 1403 yılında yaptırılmıştır[105]. Cuma Camisi ismiyle de tanınan bu caminin yapımında Miletos antik kentinin mermer blok taşlarından yararlanılmıştır. Bu yüzden caminin içerisi ve dışı düzgün mermer bloklarla kaplanmıştır. Kare planlı caminin kuzeydeki mermer taş işçiliği yönünden önemli olan sivri kemerli kapısı üzerinde H. 806 (1403) tarihli üç satırlı yazıtı bulunmaktadır.

İbadet mekanını örten kubbesi sekizgen bir kasnak üzerinde 14 m. çapında olup üzeri kiremitle örtülüdür. İçerisi her duvarda iki sıra halinde dörder pencere ile aydınlatılmıştır. Doğu duvarındaki ilk sırada bulunan pencerelerin üzerine çini kakmalı ayetler işlenmiştir. İkinci sıradaki pencereler ise geometrik desenli vitraylarla kaplıdır. Caminin 5.20x7.35 m. ölçüsündeki mermer mihrabı geometrik desenlerle bezenmiş olup, çağının en güzel örneğidir.

Caminin karşısındaki dört köşeli 1404 tarihli kubbeli türbe İlyas Bey'e aittir. Cami'den sonra avlu etrafında sıralanan medrese hacimleri içinde kendini fark ettiren bu yapı, caminin banisi İlyas Bey için türbe olarak tasarlanmış ve inşa edilmiş, ancak İlyas Bey'in Balat'tan ayrılarak Peçin sarayında ikamet etmesi ve hatta orada ölerek amcası Menteşeoğlu Ahmed Gazi Bey'in medfun bulunduğu medresenin ana eyvanında, onun yanına

105 http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/

defnedilmesi sebebiyle boş kalmış, doğu ve batı kanattaki büyük dikdörtgen hacimlerle bilahare küçük medrese hücrelerinin ilavesiyle bağlanmış ve medresenin ana eyvanı olarak işlev kazanmıştır.

Caminin kuzeyinde yer alan medrese düzgün olmayan bir "U" şeklindedir. 1980'li yıllara kadar içi tamamen toprakla dolu ve son derece harap durumda olan medrese, burada kazı yapan Alman heyeti tarafından temizlenmiştir. Medrese revaksız avlu çevresinde yer alması, "U" şeması, dershanenin dışa taşkın oluşu, biçimi ve örtü sistemiyle vurgulanışı, mekanlarda çok sayıda nişler bulunuşu ve camiyle ortak bir avluyu paylaşması açısından Beylikler dönemi ve sonrası medrese mimarisi alanında önem taşıyan bir örnektir. Balat'ta kadılık yapan Abdüllatif'in oğlu Molla Hızır Şah'ın müderrislik yaptığı bilinen yapının, XV. yüzyıl ortalarından önceye ait olması gerekir[106]. 1583 tarihli Sığla Livası Defteri'nde "İlyas Bey Medresesi" vakıflarından ve görevlilerinden söz edilmesi, "imareti" ile birlikte tesis edildiğinin belirtilmesi, caminin banisi İlyas Bey tarafından yaptırıldığını kanıtlamaktadır.

Cami ile medresenin kuzeyinde ayrı bir kuşatma duvarı içinde kuzeydoğu köşede yer alan hamamlardan büyük olanı Büyük Hamam veya İlyas Bey Hamamı olarak tanınır. Külliyenin kuzeydoğusunda yer alan diğer

---

[106] Aynur Durukan. Menteşe Beyliği Zamanında Balat

hamam Küçük Hamam olarak adlandırılmakta ve kadınlar hamamı olduğu ileri sürülmektedir.

Medresenin kuzeybatısında kuşatma duvarına dışarıdan bitişik olarak inşa edilmiş bulunan yapı *imaret* olmalıdır. 1583 tarihli Sığla Livası Defteri'nde, İlyas Bey Medresesi ile birlikte tesis edildiğinin belirtilmesi nedeniyle, XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi uygundur.

İlyas Bey Medresesi'nin kuzeyinde yer alan harap durumdaki *Çifte Hamam*ın kitabesi ya da vakfiyesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, konumları ve mimari özellikleri dikkate alınarak, külliyenin kitabesiz diğer yapıları gibi XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilirler.

İlyas Bey Külliyesi, farklı fonksiyonlardaki yapılarının bu özelliklerine göre yerleştirildiği ve yerleşimdeki konumu açısından şehir dokusunun gelişimine katkısı dolayısıyla döneminin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde ayrıca, İlyasiyye adlı bir tıp el kitabı Şirvanlı Mehmed b. Mahmud tarafından Türkçeye çevrilerek İlyas Bey'e ithaf edilmiştir[107].

Diğer taraftan, Avrupa'nın kültürel miras değerlerini korumayı misyon edinen Europa Nostra'nın

---

[107] Aynur Durukan. Tarih Boyunca Balat

her yıl yaptığı ödüllendirmede “tarihi yapıtların onarımı ve korunması” kategorisinde 2012 yılında Türkiye’den ödül alan tek proje Aydın-Balat İlyas Bey Külliyesi’nin restorasyon projesi olur[108]. Söktaş’ın 2006’da başlattığı Balat İlyas Bey Külliyesi’nin onarım ve restorasyon çalışmaları Söktaş’ın 40. kuruluş yıldönümü olan 2011’de tamamlanarak hizmete sunulur.

1890’larda Büyük Menderes havzasında meydana gelen şiddetli deprem sonucunda zarar gören Balat İlyas Bey Külliyesi 1900’lerin başında Kayhan ailesinin büyük dedesi, Söke eşrafından Hacı Halil Paşa tarafından belirli ölçüde onarılmış ve Hacı Halil Paşa da bu hizmetinden dolayı 1905 senesinde Padişah II. Abdülhamid tarafından “ikinci rütbeden bir kıt’a mecidi nişan-ı zi-şanı” ile ödüllendirilmiştir [109]. Ayrıca Almanların yürüttüğü Miletos kazı çalışmalarına yaptığı katkıdan dolayı da Kaiser II. Wilhelm, Hacı Halil Paşa’yı 22 Eylül 1902 tarihinde üçüncü rütbe Aigle Rouge (Roter Adlerorden) nişanına layık görmüştür.

İbrahim Bey Külliyesi Balat’ta yerleşimin orta kesiminde, Ortaçağ kalesinin doğusunda, Menteşe Beyliği zamanında İbrahim Bey Mahallesi olarak adlandırılan bölümde, cami ile batısındaki hamamdan

---

[108] http://www.mimarlikdergisi.com/

[109] Nezih Başgelen. Europa Nostra 2012 Tarihî Yapıtların Onarımı ve Korunması Kategorisi Ödülü: Balat İlyas Bey Külliyesi

oluşan küçük bir külliyedir. Cami, "Merdiven Camii" ve "Kırk Merdiven Camii" olarak tanıtılmıştır. 1583 tarihli Sığla Livası Defteri'ndeki bilgilere dayanarak, yapının "İbrahim Bey Camii" olduğu ileri sürülür. Defterde, İbrahim Bey Camii ile birlikte yakınında cami vakfına ait harap durumdaki hamamdan söz edilmesi nedeniyle, batısında bir hamamın varlığı, bu yapının İbrahim Bey Camii olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. İbrahim Bey'in 1348-1360 yılları arasında Menteşe Beyliği'nin başında bulunduğu düşünülünce, yapıyı XIV. yüzyıl ortalarına tarihlemek mümkündür. İbrahim Bey Külliyesi'ni oluşturan yapılar, büyük ölçüde Selçuklu mimari geleneklerini sürdürmektedirler.

Yerleşmenin kuzeyinde, Bizans kalesinin doğusundaki yıkık caminin kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. "Dört Sütunlu Cami" olarak tanıtılmış yapının Hisar Camii olabileceği, 1583 tarihli Sığla Livası Defteri'ndeki bilgilere dayanarak öne sürülmektedir. Muhafızlar için inşa edilmiş olabileceği ileri sürülen cami XIV. yüzyıla tarihlenmektedir. Konumu ve mimari özellikleri bağlamında belki de Balat'ın Menteşe Beyliği zamanındaki ilk camisi olarak görülebilecek yapı, XIV. yüzyılın ilk yarısına yerleştirilebilir.

Bunların dışında, XV. yüzyıl yapıları arasında, “Delphinion yanındaki Hamam” olarak adlandırılmış Lalaoğlu Hamamı sayılabilir.

Aydınoğulları'nın yönetimi sırasında bugünkü konumunun 2 km. kuzeyinde küçük bir aşiret topluluğu iken, 1902 tarihinde "Değirmencik" adı altında kurulur[110].

Osmanlı döneminde de "İneabat" olarak anılan yörenin, 15. yüzyılın başlarında Bursa, Konya ve Afyon çevresinden gelip yerleşen göçebe aşiretleri ile nüfus oranı artar. Dıştan gelenlerin kültürel yapısı ve mizacı ile "Değirmencik" adı "Germencik" olarak değişikliğe uğrar.

19. yüzyıl sonlarında Aydın iline bağlı bir nahiye merkezi olan Germencik, savaş sonrası 1948 yılında ilçe merkezi olur ve gelişimini sürdürmeye devam eder.

İlçeye dört km. mesafede bulunan Kızılcapınar Mahallesinde eski iki türbe kalıntısı ve çevresinde mezarlık bulunur. Bu mezarlıkta, Hacıemirli soyuna ait kabirler yer almaktadır.

Hacı Emirli Ocağı'nın atası Gaziantep'in İslahiye ilçesine bağlı Çerçili Köyü'nde yatan İbrahim Sani'dir[111]. Bugün türbenin bulunduğu köyde Tahtacı yoktur, buradaki halkın tamamı Sünni'dir, ancak yakın köy olan Kabaklar'da İbrahim Sani'nin soyundan geldiğini belirten

[110] http://www.germencik.bel.tr/

[111] Nilgün Çıblak Coşkun. Tahtacılar Ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları

sülale yaşamakta ve türbenin bakımını da üstlenmektedir[112]. Halk arasında İbrahim Sani Baba ya da asker olması nedeniyle İbrahim Bölükbaşı adı verilen bu zatın Maraş civarından Gaziantep'e geldiği ve burada çıkan bir çatışmada şehit düştüğü ve şehit düştüğü yerin de şimdiki türbenin bulunduğu yer olduğu rivayet edilmektedir. Bunun yanı sıra pirin ölümünün ardından evladı El Seydi Şıh İsmail, sonra İsmail'in evladı Hacı Emir bir süre bu yerde türbedarlık görevini yürütmüştür. Hacı Emir evladlarından Halil Paşa hem mürşitlik hem de türbedarlık yapmış ancak bu dönemde aşiretler arasında çıkan geçimsizlik nedeniyle Halil Paşa ve ailesi bazı aşiretlerle birlikte Ege bölgesine geçmiş, içlerinden bir kısmı İzmir'e kendisi ise Aydın'ın *Kızılcapınar* Köyü (Germencik)'ne yerleşmiş, mürşitlik görevini burada devam ettirmiştir.

Yusuf Ziya Yörükan da Kızılcapınar'daki ocaklı dedelerle yaptığı görüşmelerden adını İbrahim Sani'den alan Sani Bey ile ağabeyi Halil Bey'in babalarının, Abdülhamid döneminde büyük bir mevki sahibi olduğunu ve paşa ünvanını aldığını; Sani Bey'in Kızılcapınar'da ağabeyi Halil Bey'in ise İzmir Bulgurca Köyü'nde dedelik görevini sürdürdüğünü,

---

112 İbrahim Baba hk. Evliyalar Şehri Gaziantep'e bkn. Sh. 100-101

Kızılcapınar'daki ocaklı dedelere Hacı Emirli denildiğini belirtmektedir[113].

113 Yusuf Ziya Yörükan. Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara. 1998

Anlatıldığına göre, Kanuni'nin askerleri ile birlikte yörelerine geleceğini duyan halk, hazırlıklara başlar. Çok iyi hazırlanırlar. Kanuni ve askerleri seferden aç, uykusuz ve susuz olarak gelir. Halk kıştan kalma kar suları ile onların susuzluğunu giderir. Bu karlı su askerin çok hoşuna gider ve burayı "karlı su" olarak anmaya başlarlar. Ve yörenin adı zamanla "Karacasu" olarak biçimlenir. Bazı kaynaklara göre Karacasu adı ilk kez bugün Karşıyaka diye anılan bölgede bulunan Hacı Arap Camisi'nin 1749 tarihli kitabesinde geçmektedir. İlçede yaşayan ve çok önemli bir din alimi olan Süleyman Rüşdi'nin de ilçeden Karasu olarak söz ettiği bilinmektedir.

Şeyh Süleyman Rüştü Türbesi, Karacasu Yaylalı Mahallesindedir[114]. Türbede XVIII. yüzyılın ortalarında yaşamış olan Uşşaki tarikatından şeyh Süleyman Rüştü ile oğlu Mustafa Nuri ve Şeyh Seyyid Ali el Filzi'nin sandukaları bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki kitabeden türbenin 1834'te yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Burası moloz taş duvarlı, kare planlı, kubbeli, küçük bir türbedir. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturur ve iç kısımda ampir üslubunda bezemelere rastlanır. Üç yüzünde üçer penceresi olan türbenin kubbe geçişini tromplar sağlar. Tarihi belgelerden öğrenildiğine

[114] Süleymân Rüşdî Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi

göre, türbenin yanında bulunan dergahtan günümüze hiç bir iz gelememiştir. Türbe yakın zamanlarda restore edilmiştir.

Süleyman Rüşdü Efendi 1768'de Karacasu'da şimdiki Tekkeiçi Sokağı'nda Karasüleymanoğulları lakabıyla tanınan zengin bir ailede Yemez-zade İsmail Ağa'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Şeri ilimleri kasabadaki medresede tamamlayarak icazet alır. Rüşdi Efendi her nasılsa gençliğinde etrafına topladığı arkadaşlarıyla başına buyruk yaşamakta, eli silahlı bir efe, bir eşkıya olarak tanınmaktadır. Halk fakirlik ve yokluk içinde, kasaba eşrafının hizmetçisi olarak boğaz tokluğuna dokuma işinde çalışmaktadır. Otuz üç yaşlarında kasaba müftüsünden edindiği Yunus Divanı ve Mesnevi'yi okumasıyla hayatında büyük değişiklik meydana gelir. Müftünün tavsiyesiyle 1801'de yanındaki diğer efelerle birlikte Nazilli'ye Abdullah Salahi Uşşaki Efendi'nin halifelerinden Muhammed Zühdü Efendinin tekkesine gider. O artık zamanla özüne dönüşmüş, meşayih-i Uşşakiyyenin büyüklerinden olmuştur.

1806 senesine kadar şeyhinin yanında kalan Süleyman Rüşdü Efendi bu tarihte Karacasu'ya dönerek tekke, aşevi ve misafirhaneden oluşan külliyesini inşa eder. Sefalet içinde bulunan halkı tekkeye bağlayabilmek için tekkeye gelenlere yevmiye vermek gibi ilginç yöntemler kullanır, fakir halka mübarek günlerde verdiği ziyafet ve akabinde para hediyesiyle destek olurken

zenginlere örnek olmaya çalışır. Kasabaya getirdiği su ve tamir ettirdiği hamamla ahalinin temizlik derdine deva olur. Başta İzmir muhassılı Lütfi Efendi olmak üzere çekemeyenlerce iftiraya uğrar. Bektaşiler gibi Kayseri'ye sürgün edilir. Ancak Kayseri uleması ve meşayihi tarafından kıymeti anlaşılıp Mevlevihanede misafir edilir. Kayseri Mevlevi şeyhlerinin İstanbul'a yazdıkları mektup sonucu Sururi Paşa'nın kayınpederi Halil Paşa tarafından İstanbul'a davet edilerek II. Mahmud ile görüşmesi sağlanır. Konuşma üslubundaki sadelik ve ihsan edilen hediyeleri kabul etmeyişi padişahın hoşuna gider. Rüşdi Efendinin saygı ve ikramla memleketine götürülmesine ferman buyurur. Anlatılır ki, Süleyman Rüşdü Efendi padişahın huzuruna serbest ve laubaliyane girince, padişah kendisini korkutmak için ok atıcılıktan, ata binicilikten, kendisinin padişah olduğundan bahsetmeye başlamış, bunun üzerine Koca Rüşdi, "Padişahım bahsettiğiniz evsaftan sormazlar, siz bir çobansınız, sürünüzden sorumlusunuz, onu sorarlar, ona dikkat et" diye cevap vermiş, bu cesurane cevap padişah II. Mahmud'un hoşuna gitmiş, kendisine hediye ve ihsanlarla memleketine yolcu etmiştir.

1820 tarihlerinde geldiği İstanbul'dan hangi tarihte Karacasu'ya döndüğü bilinmemekle birlikte fazla kalmadığı anlaşılmaktadır. 1834'teki vefatına kadar tekkesinde irşad hizmetine devam edip yazdığı eserleriyle halka rehberliğini sürdürür. Manzumeleri tasavvufanedir. Divanı ve Silsile-i Uşşakiyye'ye dair eserleri vardır.

Ancak bu zatın hiçbir kaynakta isimleri zikredilmeyen elyazması 11 risalesi bulunmaktadır. Eserler, Osmanlıca elyazması mecmua halinde olup, müellif hattı olan da vardır. Yazma divanının ve istinsah ettiği Menafu'n-nas adlı Nidai Ankaravi'nin tıbba dair eserinin yazma nüshaları Ankara Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

"Yimezzade Süleyman Rüşdü" adıyla da tanınan Süleyman Rüşdü Efendinin ilçe merkezindeki Semerciler Arastasında anıt mezarı bulunmaktadır.

Rüşdi'nin Divan, Silsile-name-i Tarik-i Uşşaki ve Menafi'u'n-Nas adlı bilinen üç eserinin dışında 1 şiiri, 1 not defteri ve 11 risalesi vardır[115]. Silsile-name-i Tarik-i Uşşaki'de Divan'da yer alan 69 beyitlik bu eser, başlangıçtan Rüşdi'ye kadar yaşamış Uşşaki tarikatının pirlerini tanıtmaktadır. Nidai Ankaravi'nin Menafi'u'n-Nas adlı tıp kitabı Rüşdi tarafından istinsah edilmiştir. Rüşdi, esere ilaveler yapmış, bir şiirini ve birkaç mektup örneğini de eklemiştir. Rüşdi'nin Menafi'u'n-Nas isimli bu esere ilgisi, zamanında su sıkıntısının yol açtığı hastalıkları önlemeye dair duyarlılığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir

Sakızlı Dede ismiyle anılan türbe Hacı Feyzullah Mahallesinde bulunmaktadır.

[115] Necati İşler. Doktora Semineri: Uşşâkîler

İlçeye 17 km mesafede bulunan *Işıklar* köyünün adı Aşıklar'dan gelmektedir. Halk arasında, vaktiyle yedi aşık kardeşin burada ikamet etmiş oldukları anlatılır ve halen bunlardan biri olan **Aşık Bilal**'in mezarı Işıklar köyünde bulunmaktadır. Aşık Bilal Türbesinde her yıl geleneksel olarak mevlüt okutulup, kazanlarda keşkek kaynatılır.

Her yıl devam eden Karacasu Afrodisias Kültür Sanat ve Tanıtım Festivali'nde yedi asırlık Dedebağ keşkek hayrı geleneği, birçok hemşerisini bir araya getirmektedir[116].

İmece usulünde yapılan keşkek hayrının önceden malzemeleri toplanır. Sabahın erken saatlerinde Karacasu'ya beş kilometre mesafedeki Dedebağ Yaylasında buluşma gerçekleşir. Vatandaşlara burada iki gün önce hazırlıklarına başlanarak pişirilen 70 kazan keşkekle yanında 8 bin kara fırın ekmek ve turşu ikram edilir. Keşkek hayrının Horasan erlerinden Dedebağ Dede tarafından yaklaşık 730 yıl önce başlatıldığı belirtilmektedir. Festival boyunca çeşitli etkinlikler yapılır. 2014'te 732.'si düzenlenen etkinlikler sırasında türbe açılışı gerçekleştirilir.

---

[116] www.karacasuaydin.bel.tr/

Yaren Dede türbesi, *Kabaca* köyündedir [117]. Horasan'dan Anadolu'ya İslamiyeti yaymak için gelen gazi dervişlerden olduğu anlatılır.

Şeyh Kemal Dede'nin türbesi ilçeye 15 km. mesafede bulunan *Ataköy*'dedir[118]. İlk adı Tamdere olup sonradan Damdere'ye dönüştürülen köyün ismi 1981 yılında Atatürk'ün 100. doğum yılı anısına Ataköy olarak değiştirilir.

Anlatılır ki, Şeyh Kemal, Dedeler köyünün Sakızgediği mevkiinde bir çardakta oturmaktadır [119]. Çardağında yatıp uyuduğu gibi yiyeceklerini saklamakta, kışlıklarını kurutmaktadır. Dalları sık ve korunaklı olduğundan ilk ve sonbaharda da bu çardaktan yararlanabilmektedir. Dedeler köylüleri ise kendisinden pek hoşnut değillerdir. Cuma günleri Tepeköylüler de köye gelmekte, köyün yaşantısı, değer yargıları bozulmaktadır. Bu nedenle Şeyh Kemal'in çardağını sık sık ateşe verirler.

Gücenen Şeyh Kemal de, "Naha otuz dokuz olun da kırk olman!", der ve düştüğü yere yerleşmek üzere asasını fırlatarak oradan ayrılır. Dedeler Köyü'nün bu yüzden hiçbir zaman kırk haneye ulaşamadığına inanılır.

---

[117] Yâren Dede (Sultanhisar). Evliyalar Ansiklopedisi
[118] Şeyh Kemâl Efendi (Karacasu). Evliyalar Ansiklopedisi
[119] Hüseyin Kaba-www.uzumunkurusu.com'dan

Fırlattığı asasını aramaya çıkan Şeyh Kemal Tepeköy'e gelir [120]. Yorulmuştur. Karşılaştığı bir kadından su ister. Kadın da doldurduğu bir tas suyu çocuğuyla gönderiverir. Tepeköy'de içtiği su ile canlanan Şeyh Kemal asasını aramaya devam eder. Sarayönü'ne gelince asasını ormanın tepesinde görür. Varıp oraya çardak kurar.

-Mekanımız burası olacakmış, der. Oraya yerleşir. Gel zaman git zaman buraya Dede'nin bulunduğu yerin çevresi anlamında **Dedeyanı** adı verilir.

Ömrü çardaklarda geçen Şeyh Kemal'in mezarını müritleri önce taşla çevirirler sonra da üzerini kapatırlar. Bina biter; ama o gece çıkan yangında yanar. Tekrar yaparlar; ama gene yanınca üzerinin örtülmesini istemediği kanısına varırlar. Daha güneyine mezar ile çardak arasına yağışlı havalarda ıslanmamak için kapalı bir bina yapıp mescit olarak kullanmaya başlarlar. Kendisinin isterse taşınabileceği inancıyla mescidin girişine ilave bir mezar yapılır. Bu günkü Şeyh Kemal Türbesi bu eski mescidin genişletilmiş olanıdır.

Perşembe ve pazar akşamları bu yönde kayan yıldız görüldüğünde Şeyh Kemal'in arkadaşlarıyla toplandığına inanılır. Haftanın bu iki gününde,

---

[120] Tepeköy; eski Damdere'nin batı yakasındaki mahallesinin adıdır. Doğu yakasındaki mahallenin adı ise Guzyaka Mahallesi'dir.

toplananlar karanlıkta kalmasın diye yakın zamana kadar lamba yakılırdı.

Köy, imece ve Koruma Derneği katkısıyla türbeye saray denilen binayı kazandırır. Ziyaretçiler yakın çevreden günlük olarak, uzaktan ise yatılı olarak gelirler. Ziyarete mezarın başucundan, sarık örtüsü öpülerek başlanır. Yan taraftaki örtülere ise emir denilir. Bunlar da öpülerek en az üç defa mezar etrafında dolaşılır ve böylece ziyaret tamamlanır. Ayak kısmı denilen doğu yönündeki örtü öpülmez. Beş, yedi veya dokuz tur atmak kişinin iradesine bağlı olmakla beraber dedeye olan sevgi ve bağlılığın göstergesi olarak değerlendirilir. Turlar sağ yöne gidilerek başlanır ve bitirilir.

İnsanlar eş, iş, çocuk, mal sahibi olmak, sınav kazanmak, dertten kurtulmak için adak adayıp dilekte bulunurlar.

Adak mezarın başındaki çukura para veya saç atmak, mezarın başına veya çevredeki ağaçlara bez bağlamak, mezarın üzerine örtü örtmek, yaygı bağışlamak, hayvan kesmek, yemek pişirip misafirleri doyurmağa kadar çeşitlilik gösterir. Kap kacağı boldur. Okunan Kur'an ve mevlitle öğütler dinlenir.

Yatılı ziyaretçiler sazlı, sözlü, semahlı gösterilerle inançlarının gereğini yerine getirirler. Hayvan derileri türbeye bağışlanır. Bağışlar türbenin giderlerine harcanır.

Önceleri Demirderesi olarak bilinen günümüz Karpuzlu ilçesi, kısmen Alinda kentinin üzerine kurulmuştur.

İlçeye üç km. mesafede bulunan *Gölcük* köyü, Sanayi Önü Mevkiinde bulunan tescilli türbenin, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından hazırlanacak rölöve, restitüsyon, restorasyon ve çevre düzenleme projelerinin Kurula iletilmesine, türbe beden duvarlarından itibaren 20mt’lik alanın koruma alanı olarak belirlenmesine, karar verilir.

Koçarlı'nın nüfusu XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra artar. Yerli Rumlardan bir kısmı Koçarlı'ya yerleşir. 1837 yılında Sobuca'da kurulan pazar, Koçarlı'ya nakledilir. Yunanlıların 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgali ile İtalyan denetiminde bulunan Koçarlı'ya Büyük Menderes nehrini aşarak göç edenlerin sayısı da oldukça fazladır. Türk Ordusu'nun zaferi kazanmasından sonra İtalyanlar Koçarlı'yı terk ettiklerinde burası nüfusu oldukça kalabalıklaşmış bir yer olarak karşımıza çıkar.

Koçarlı, II. Meşrutiyet'e kadar (1908) köy olarak yönetilmiştir. Meşrutiyetten sonra, coğrafi konumu sebebi ile bucak haline getirilmiş, 1 Nisan 1946 yılında ise ilçe olmuştur.

Koçarlı (Mazon-Bafa gölünün kuzeybatısında) bölgesinde XVI. Yüzyılda dokuz zaviye bulunmaktadır [121] . Bu zaviyeler şunlardır. Karacadağ karyesinde Ahi Ömer, Yağanlu karyesinde (bugün Yağhanlı) Şeyh Sinan, Kasablar (bugün aynı isimle) karyesinde Ahi Safa, Göceşli (bugün muhtemelen Güdüşlü) köyü zaviyesi, Tekelu (bugün Tekeli) karyesinde Ahi Mukbil zaviyesi, Hisar karyesinde Ahi Mahmud zaviyesi, Bayram beyi karyesinde Tatar

[121] Ahmet Yiğit. Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Menteşe Livasında Zaviyeler

zaviyesi, Çençin karyesinde Numan Fakih bin Ali Fakih zaviyesi, Persiye karyesinde Şeyh Sinan zaviyesidir.

Ahi Safa Zaviyesi Osmanlı döneminde Menteşe (Muğla) sancağına bağlı Mazon kazasının Kasaplar köyünde tesis edilmiştir[122]. Bu köy bugün Aydın ilinin Koçarlı ilçesine bağlıdır. XVI. yüzyılın başlarında Ahi Safa'dan sonra oğlu Ahi Zekeriya vakıf mütevellisi olur. Ahi Zekeriya'nın vefatından sonra ise zaviyenin kurucusuyla aynı ismi taşıyan torunu Ahi Safa vakfın ve zaviyenin idaresini üstlenir. Zaviyenin vakıfları arasında 115 dönüm kadar tarla vardı. Yıllık toplam gelir ise 400 akçe kadardı.

Ahi Mukbil Zaviyesi Mazon kazasının Tekelü köyünde bulunuyordu[123]. Bu köy bugün Aydın'ın Koçarlı ilçesindeki Tekeli köyü olmalıdır. Zaviye vakfının yönetimi Ahi Mukbil tarafından evlada şart koşulmuştu. 1562 yılında ise vakfın yöneticisi, vakıfın soyundan Hacı Piri bin İbrahim idi. Bu tarihte zaviyeye ait muhtelif mevkilerde iki yüz altmış dönüm kadar vakıf arazi vardı. Ayrıca zaviyeye bitişik bir bahçe de vakfın gelir kalemleri arasındaydı.

---

[122] Zekai Mete. Ahi Safa Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

[123] Zekai Mete. Ahi Mukbil Zaviyesi. Ahilik Ansikloped,s,. Cilt I

Ahi Mahmud Aydın taraflarında İsa Bey nişanıyla bir takım araziye mülkiyet üzere tasarruf etmekte idi[124].

Cihanoğlu Kulesi Koçarlı ilçe merkezinde XVIII. yüzyıldan kalma kagir bir yapıdır. Cihanoğulları'nı baskınlardan korumak için yaptırılan bina, konakla bağlantılı bir halde iken 1948 yılında geçirdiği bir yangın sonucu konağın yanıp yıkılması ile kule tek başına kalır. 19. yüzyıl başında bir takım değişiklikler geçirmiş, hamam ve teras gibi düzenlemeler eklenmiş, bu sırada stuko kaplama alçı süsler yapılmıştır. XX. yüzyıl başlarında hamam olarak işletilmek üzere kiraya verilmesi üzerine yine bir takım değişiklikler olmuş, 4. yüzey pencereleri büyütülmüş, 3. yüzeydeki tuvalet ve ocak tuğla duvarla yapılmıştır.

Koçarlı Cihanzade Mustafa Camii, Hacı Mustafa Ağa Camii adıyla da anılmaktadır [125]. Koçarlı kent merkezinin en eski camisidir. Çarşı içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında (1753-1756) yapıldığı bilinmektedir. Birincisi 1850'li yıllarda olmak üzere birkaç defa onarım geçirmiştir. En son onarım ise betonlaşmayı önlemek ve oluşan tahribatları gidermek için birkaç yıl önce yapılmıştır. Cami kare planlı olarak ve yerden iki metre yüksek inşa edilmiştir. Yükseltiye bağlı olarak ön revak bölümünde iki yönlü ve

---

[124] Ö. Lütfi Barkan. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler

[125] http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/

11 basamaklı merdiven bulunmaktadır. Merdivenin önünde yarım daire biçiminde “abdest alma yeri” olarak sekiz çeşmeli şadırvan vardır. Bu çeşme üzerinde kaplama olarak çeşitli motiflerle bezenmiş mermerler kullanılmıştır. Kare planlı cami üzerinde sekizgen bir kubbe yer almaktadır. Kubbenin dört tarafına payandalar yapılarak destek sağlanmıştır. Kubbenin payanda bulunmayan diğer dört yüzünde ise ışıklandırma için pencereler yer alır. Tek şerefeli minaresi ise Caminin güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Caminin güney tarafı hariç diğer yönlerinde ahşap direklerle desteklenmiş revaklar vardır. Revaklar yerden yüksek olduğu için düşmeyi önlemek üzere trabzanlarla çevrilmiştir.

Caminin batı yönünde küçük ve bakımsız bir mezarlık bulunmaktadır [126]. Bu mezarlıkta Cihanoğlularından bazı kişiler ile camide görev yapmış bazı din görevlilerinin mezarları bulunmaktadır. Cami haziresinde 48 adet mezar tespit edilmiştir. Hazirede 91 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bunların 42'si başucu taşı, 41'i ise ayakucu taşıdır. Bunların 22 adedi erkeklere, 12 adedi ise kadınlara ait şahidelerdir. 14 mezar taşında ise kimlik tespiti yapılamamıştır. İncelenen eserlerin 24 adedinin tarihi mevcuttur. 24 adedinin ise tarih satırları belirlenememiştir. Bu eserlerin tarih sınırları 1713-1925

---

[126] Abdül Halim Varol. Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii haziresi mezar taşları / The gravestones of Cihanoğlu Mosque in Aydın Koçarlı. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. 2015

yılları arasını kapsar. XVIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında geniş bir zaman dilimine yayılan mezar taşlarından iki tanesi XVIII. yüzyıla, 20 tanesi XIX. yüzyıla, iki tanesi XX. yüzyıla aittir. Eserlerin tamamında mermer malzeme kullanılmıştır. Oyma ve kazıma tekniğinin kullanıldığı mezar taşlarında işleniş niteliği olarak daha ziyade alçak kabartma ve linear üslup, az sayıdaki eserde ise yüksek kabartma görülmektedir. İncelenen mezarlarda, şahideli, lahit biçimi ve çerçeveli olmak üzere üç tip mezar çeşidi belirlenmiştir. Şahideler, ya sarık, kavuk, fes, mantar biçimi başlıklarla, ya da kemer, üçgen veya rozetten oluşan tepeliklerle taçlandırılmıştır. Şahidelerde görülen kitabe metni genel olarak kemer formu meydana getiren bir veya birkaç silme kuşağı ile üstten kuşatılmış; kitabe yanları ise silme, sütunce yahut da bordür ile sınırlandırılmıştır. Kitabe satırları, ince silmelerle oluşturulan panolar içine ya birbirine paralel, ya da sağa eğimli satırlar şeklinde düzenlenmiştir. Bezeme programında, bitkisel, geometrik motifler, çeşitli nesneler ve mimari unsurların yer aldığı geniş bir repertuar görülmektedir. Koçarlı Cihanoğlu Camii haziresinde mevcut şahideler, bulunduğu yöreye özgü üslup farklılığı göstermemektedir.

Camide bulunan pencereler iki sıra halinde yer alır. Alt sıradakiler daha büyük ve ana malzeme olarak ahşap kullanılmıştır. Üst sıradaki pencereler ise daha küçük ve iç kısımları barok süsleme sanatı ile süslenmiştir. Mihrap çevresi yine barok işlemelerle donatılmıştır. Mihrabın üst

kısmında ise Mekke (Kabe) çevresinin elle yapılmış panoramik görünümü yer almaktadır. Bu resmin üzerinde ise bir ayet bulunmaktadır. Ayrıca caminin duvarlarında değişik konuları içeren kompozisyonlar resmedilmiştir. Yine mermer ağırlıklı minber üzerinde de barok motifler yer almaktadır. Ayrıca kapı, pencereler ve çekme kat tavanı olmak üzere ahşap bölümlerde de önemli bir el işçiliğini görmek mümkündür.

Koçarlı yöresindeki ziyaret yerleri şunlardır[127]. İlçeye 38 km. mesafedeki *Karaağaç* köyünün dört km. kuzeydoğusundaki "**İblim Dede**", ilçeye 20 km. mesafedeki *Hacıhamzalar* köyünün (günümüzde mahalle) iki km. güneyindeki "Yörük Kızı Türbesi", ilçeye 25 km. mesafede bulunan *Gözkaya* (günümüzde mahalle) köyündeki "**Bal Dede**" ile "**Çemberci Dede**", *Evsekler* köyünün altı km. güneybatısındaki "**Ak Dede**" ile *Sapalan* ve *Halilbeyli* köylerindeki dede mezarları.

İlçeye 36 km. mesafede bulunan *Dereköy* (günümüzde mahalle) yakınlarındaki **Bilal Dede** türbesinin 300 yıllık bir geçmişi olduğu, ziyaretçilerin çoğunluğunun, iş sahibi olmak için dua ettikleri, dilekte bulundukları ve Bilal Dede mezarının başucundan da bir avuç toprak alarak evlerine döndükleri anlatılır[128]. Bir zaman sonra dilek sahipleri, eğer iş sahibi olurlarsa

---

[127] İsmail Abalı. Koçarlı Halk Kültürü. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2011

[128] Cevdet Üzüm. Ekonomik Kriz Türbelere İlgiyi Arttırdı

tekrar buraya gelip adak keser ve dua ederler. Bu türbeye ilk gidildiğinde yeşil kumaş alınır türbeye bırakılır, abdest alıp iki rekat namaz kılınır, ne dileği varsa kişi diler, duasını eder.

Bilal Dede türbesinin yuvarlak kubbeli bir mimari yapısı vardır[129]. Yapının ortasında oldukça uzun bir sanduka bulunmaktadır. Sandukanın baş tarafında zemine açılmış yuvarlak bir delik vardır. Buradan alt kısım görülebilmektedir. Bugün bu kısım dilek kuyusu amaçlı kullanılmaktadır. Burasının 569 numaralı Menteşe evkaf defterinde kaydı bulunan Şeyh Bilal Hazretleri Zaviyesine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Anlatılır ki, Bilal, bir ağanın yanında çobanlık yaparak hayatını kazanan biriymiş. Zamanın birinde koyunlarını otlatmakta olan Bilal uyuyakalmış. Bu sırada koyunlar orada bulunan bir mısır tarlasına zarar veriyorlarmış. Uykudan uyanan Bilal hemen koyunları çevirmiş çevirmesine de, tam o sırada tarla sahibi çıka gelmiş ve kendi tarlasına olan zararın Bilal'in koyunlarının işi olduğunu anlamış. Bu sıra Bilal çoktan eve gelmiş. Bilal o sıralar hacıda olan ağasının evinde kalıyormuş. Ağa'nın hanımı un helvası yapıyormuş ve, "Ah Bilal, keşke ağan da burada olsa, o da helvadan yeseydi,, demiş. Bilal, "Siz hazırlayın o zaman ben bir

---

[129] Züleyha Ülger. Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012

ağama helvayı yedirip geleyim", demiş. Bunları konuşurken koyunların zarar verdiği tarlanın sahibi gelmiş ve Bilal'e celallenip, tehditler savurarak zararının karşılanmasını istemiş. Tarla sahibi geri dönmüş, birkaç kişiyi de yanına alarak tekrar Bilal'in yanına gelmek için, fakat ne görsün?.. Tarladaki mahsuller eskisinden daha verimli ve daha da çokmuş. Tarlanın sahibi yaptığından pişman olmuş ve Bilal'in bir evliya ve Allah'ın çok sevgili bir kulu olduğunu anlamış.

Daha sonra ağasının içinde bulunduğu hacı kafilesinin dönüşü başlamış. Bilal Asasını da yanına alarak ağayı karşılamak için yola çıkanlara katılmış. Tam karşılama esnasında, ağa; -Durun, benim yanıma geleceğinize, içinizde Hacı Bilal var, onu kucaklayın, demiş. Bilal o sıra ağasına, demeyin ağam, böyle bir şey olur mu?, diyerek sitem etmiş.

Ağaya saygısından elindeki asayı fırlatmış ve asa o gün tam olarak buraya düşmüş. Daha sonra Bilal, Hakk'ın rahmetine burada kavuşmuş.

İlçeye beş km. mesafedeki (günümüzde mahalle olan) *Çakmar* köyü sınırları içerisinde ve köyün alt tarafındaki mezarlığın yanında bulunan **Çakır Dede** türbesi, bu köyün ve çevre Varsak köylerinin yağmur duası için geldikleri yerdir[130]. İlçeye üç km. mesafede

---

[130] AYDINER Muazez. Aydın'da Halk İnançları. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012

bulunan *Halilbeyli* köyünün (günümüzde mahalle) yakınındaki türbe ise civar köyler tarafından yağmur duası için gidilen önemli yerlerdendir.

1878 yılında nahiye olan Köşk, nüfus azalmasından dolayı 1932-1958 yılları arasında köy statüsünde yönetilmiş, ancak 1958 yılında tekrar nahiye olmuştur. Köşk adını 1653 yılında meydana gelen deprem nedeniyle almıştır. Halkın buna istinaden "Göçük" ismini vermiş, daha sonraları "Göçük"e olan benzerliğinden dolayı yerleşim yerinin "Köşk" adına dönüşmüş olduğu söylenir.

Aydın'da 1948 yılında, siyasi partiler Köşk Çarşı camisini harap halden kurtarmak için DP, CHP ve MP idare kurulları yan yana gelerek bu cami yararına deve güreşi tertip edilmesine karar verirler[131]. İşleri yürütmek üzere ortak bir heyet oluşturulur. Bu hayırlı iş için partilerin birlik olması ilçede sevinçle karşılanır.

İlçeye beş km. mesafede bulunan Yavuzköy eski adıyla Yavlu Köy olarak bilinir. Köyün Terzi Kuyusu mevkiinde, halen toprak su künkleri, taş havuz ve Nysa'nın merkezinde de benzeri bulunan kemerli dükkanlar yer alır. Bu dükkanlar üçlü grup halinde erozyon nedeniyle yarısına kadar toprakla dolmuş olarak günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Köyün kenarında eski mezarlık vardır.

---

[131] Akdağ Menderes. 1946-1950 Yılları Arasında Aydın'da Siyasal Yaşam. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2006

Şemsi Paşa Camii'nin 1654 yılında Aydın'daki Ahmet Şemsi Paşa Camii ile birlikte Ahmet Şemsi Paşa tarafından yaptırıldığı rivayet edilir. Yavuzköy'deki Şemşi Paşa Camiinin kubbesi kiremitli, minaresi tuğladandır. Cami, 1902 yılında meydana gelen depremde hasar görmüş, minaresi yıkılmış, daha sonra tamir edilmiştir. Cami kare planlıdır. Caminin giriş kapısı üzerindeki H.1064 (1654) tarihli mermer üzerine işlenmiş yazıtı bulunmaktadır.

Hak teala mamur kıla sahibi hayrın sakasın
Ya rabbena kabul eyle ben dilerim amin
Mart içinde bed olundu bu camiin binası
Erbaa ve sitteyn ve elf idi o zamanın senesi

İlçeye 18 km. mesafede bulunan köyün adı, kuzeyinde yer alan "Gök Kaya" adlı bir taştan gelmektedir. *Gökkiriş* köyünün üzerindeki tepede **Hacet Dede** ismiyle anılan bir türbe bulunmaktadır.

Tümen Dede *Karatepe* köyündedir. Dokuz yüz askeriyle Aydın'a gelen Selçuklu erenlerinden olduğuna inanılır.

İlçeye 24 km. mesafede bulunan *Sarıçam* köyü üzerinde **Yaren Dede** türbesi ve Sarıçam ile *Ahatlar* köyleri arasında Çatma Mezarlığı Anıtı bulunmaktadır.

İlçeye 13 km. mesafede bulunan *Gündoğan* Köyü üzerinde **Dikmen Dede** Türbesi vardır.

İlçeye 12 km. mesafede bulunan *Karatepe* köyünün tepesinde **Aslan Baba** türbesi, Karatepe Şehitliği ile ilçe arasında **Aşpişen** türbesi bulunmaktadır[132].

Karatepe köyünde doğan, çocukluk ve gençlik yıllarını da burada geçiren İbn Karatepeli, temel ilimleri kendi köyünde babasından tahsil eder [133]. Tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik yapan müellif, bir müddet müftülük görevinde de bulunmuştur. Daha sonra Adana'ya hicret eder. Adana'dan dönüşte köyünde bulunan camide imamlık yapar. Bununla birlikte, bu süre içinde tarım ve hayvancılıkla da uğraşır. Anlatıldığına göre, İbn Karatepeli**,** orta boylu bir kişiymiş ve yalpalayarak yürürmüş. Caminin üstünde bir evde ikamet edermiş. İbn Karatepeli'ye Deli İmam lakabı da verilmiştir. Bu lakabı almasına aşağıdaki olayın sebep olduğu söylenmektedir.

Köyde üç kişi hacca gitmiş. Bayram namazından sonra kendi kendine, "falan kişi deve, falan ve falan koyun kesti" demiş, bunun üzerine etrafındaki köylüler

---

132 Yunan Ordusu'nun bir müfreze askeri, 18 Şubat 1922 gecesi, yerli Rumların kılavuzluğunda Karetepe Köyü'nde bir katliam gerçekleştirir. Sarı Ahmetler Camisi'ndeki 123 kişiden 98'i şehit olur, 25'i ise yaralı olarak kaçmayı başarır. Sekiyurt Camisi'nde ise 56 kişi şehit edilir.- http://www.kosk.gov.tr/-

133 Muzaffer Özli. Osmanlı Alimlerinden Karatepeli Hüseyin b. Mustafâ b. Hasan el-Aydînî'nin Hayatı ve Eserleri

yerel ağızla bu hoca “bozuttu” demişler. Sonra da adına “Deli İmam” lakabı takılmıştır. Çocukları ve torunları da aynı lakapla (deli imamlar) anılmaktadır. Önce Karatepe’de ikamet eden çocukları ve torunları, günümüzde *Salavatlı* kasabasında yaşamaya devam etmektedirler.

Hastalandığında tedavi ettirelim diyenlere, “Biz yakında gidiciyiz, yalnız öldüğümde beni falan tepeye gömün, etrafı seyredeyim, hem de yengeniz hayvanları güderken beni kendine yoldaş edinir. Hanımım da benden kısa süre sonra gelir. Sakın önüme gömmeyin”, demiş. Kendisi ertesi gün sabah, hanımı ise ikindi vaktinde ölmüştür. Mezarlıkta iki tane selvi ağacı bulunmaktadır. Bunlardan birisi Hüseyin Efendinin diğeri ise hanımının kabrinin başındadır. Mezar taşında herhangi bir yazı yoktur.

Karatepeli Hüseyin görev yaptığı yıllarda ve köyüne döndükten sonra ilim ve eser telifiyle meşgul olmuştur. Bu dönemde, belagat, tefsir, fıkıh, lugat ve hayatının son dönemlerinde tasavvufla ilgili eserler kaleme almıştır. Karatepe köyü önemli bir yerde kurulmuş olması ve Milli Mücadele yıllarında milis kuvvetlerine destek olması dolayısıyla 18 Şubat 1922’de Yunanlılar tarafından yakılır. Köyde bulunan iki tane cami ve birçok ev içine insanlar doldurularak ateşe verilir. Yine köyün birçok mahallesi de bu yangınlarda

harap olur. Karatepeli Hüseyin Efendi’nin eserlerinin çoğu bu sebeple bugün elimizde mevcut değildir.

2007 yılında devletin de katkılarıyla İbn Karatepeli’nin yaşadığı mahalle (Sekiyurt Mahallesi) ve muhtemelen imamlık yaptığı ve Yunanlılar tarafından yakılmış olan cami, anıt haline getirilmiştir. Köyde iki tane toplu mezar bulunmaktadır. Köy mezarlığındaki izlerden bu olayı bariz bir şekilde görmek mümkündür. Yunan baskınlarından dolayı köyde bulunan Kuran-ı Kerim’ler ve diğer kitaplar insanlarla birlikte yok edilmiştir.

1086′da I. Süleymanşah'ın bölgeyi Selçuklu Devleti'ne katmasıyla Türk egemenliği başlar[134]. Bölge, bu devirde kervan yollarının Ege'ye açılan bir ihraç kapısı olur. Ancak Selçuklu Devleti'nin egemenliği 1. Haçlı Seferleri nedeniyle kısa sürer ve yeniden Bizans'ın eline geçer. 1280′lerin sonunda Menteşeoğulları, 1397-1402 arasında Osmanlıların egemenliğine girmiştir. 1402-1425 arası yeniden Aydınoğulları'nın eline geçtiyse de 1425′te Osmanlılar bölgeye tamamen hakim olmuştur.

Kuşadası ve yöresinin idari yapısı ile ilgili bilgilerimiz 1533'lerden sonra kurulan Sığla Sancağı'nın teşekkülüyle başlamaktadır. XVII. yüzyılda Kuşadası kaza olmuştur[135].

Kuşadası, 1413 yılında 1.Mehmet (Çelebi) tarafından Osmanlı egemenliğine katılır. Bu tarihten sonra, şehir tamamen Türklerin elinde kalmış ve Türklerin yaptığı eserlerle dolmaya başlamıştır.

Surlarla çevrili şehre o zaman ancak üç kapıdan girilebilmektedir. Bu kapılardan bir tanesi, Barbaros Hayrettin Paşa Caddesi ile Kahramanlar Caddesi'ni

---

134 http://www.kusadasi.bel.tr/

135 Nezahat Belen. 1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Tarihi. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2004

birbirinden ayırmakta ve üst kısmı bugün Şehiriçi Trafik Bölge Amirliği olarak kullanılmaktadır. Diğer kapılar bugün mevcut değildir.

Bizanslılar için önemli bir askeri üs görevini yapan Güvercinada, 1834 yılında büyük bir yenilenme görmüş ve ünlü kalesi yapılmıştır. "Kuşadası" adı bu kaleden gelmektedir.

Kuşadası, Kurtuluş Savaşı'nda 1919-1921 yılları arasında İtalya'nın, onların çekilmesiyle Yunanistan'ın işgaline girmiş ve 7 Eylül 1922′de düşman işgalinden kurtulmuştur.

Banisi Sadrazam Öküz Mehmed Paşa olan külliye Kasım 1619 tarihli vakfiyesine göre bu tarihten önce tamamlanmış olmalıdır[136]. Cami, mektep, hamam, han, bezzazlar çarşısı, fırın, kahvehane, evler, mahzenler, odalar, dükkanlar ve değirmenden oluşan külliyeden günümüze sadece cami, han ve hamam ulaşmıştır. Kale içinde yer alan cami moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Cami avlusunda bulunan ve yapıya kuzeydoğu köşesinden bitişik olarak inşa edilen kütüphane ise, kapısı üzerindeki kitabesine göre 1812 yılında yapılmıştır.

Çifte hamam şeklinde yapılmış olan hamam caminin yanında yer alır.

---

[136] Ahmet Vefa Çobanoğlu. Öküz Mehmed Paşa Külliyesi

Öküz Mehmed Paşa kervansarayı iki katlıdır. Moloz taş ve devşirme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Küçük bir iç kale görünümünde olan kervansaray, en üst kısmı üçgen uçlu, sivri dendanlıdır. Yapı geniş iç avluludur. Avlunun etrafında sıralanmış odalar vardır. Çeşitli dönemlerde restorasyon görmüş ve sağlam durumda olup günümüzde otel ve turistik tesis olarak kullanılmaktadır. Geniş ve gösterişli giriş kapısının etrafı mermerdir.

Kervansaray, Öküz Mehmed Paşa tarafından 1618 yılında, deniz ticareti için yaptırılmış, iki katlı, avlulu bir yapıdır. Bazı rivayetlere göre Aydın Valisi Öküz Mehmed Paşa'nın kaleyi yaptırmadığı, 1607 yılında Suriye fethinden dönüşünde tamir ettirdiği söylenmektedir. Kurşunlu Han'daki burç ve mazgal delikleri, kalenin şiddetli saldırılara maruz kaldığını göstermektedir. Bu kervansarayın varlığı, Osmanlılar zamanında Kuşadası'nın kervan yollarından birinin sonunda ülkenin iç bölümlerinden gönderilen ticari malların ihraç limanı olduğunu gösterir. Yapı, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. "Kala-ı dar-ı murgan", kale olmak için bina olunup daha sonra han olmuştur[137]. Bu yüzden hanın içinde kalelerde olduğu gibi burçlar ve mazgallar, top, tüfenk bulunur. Hanın ortasında bir abdest havuzu ve çeşmeleri ve üstünde bir küçük mescidi vardır.

---

[137] Evliya Çelebi. Seyahatname. IX. Cilt Sh. 144

Osmanlılar döneminde Öküz Mehmed Paşa tarafından Burgaz'dan Kuşadası'na su getirmek için su kemerleri yapılmıştır. Bu kemerlerin büyük kısmı halen ayakta durmaktadır.

Külliyenin banisi İstanbul'da Karagümrük'te öküz nalbantlığı yapan ve vakfiyesine göre adı Ali olan ustanın oğludur [138]. 'Kara' lakabı ve daha çok muhaliflerinin yakıştırması sonucu babasının mesleğinden hareketle 'Öküz' lakabıyla da anılır. Osmanlı tarihinin en buhranlı döneminde önemli görevler üstlenmiş olan Mehmed Paşa kaynaklarda vakarı, haşmeti, saygınlığı, cömertliği ve hayırseverliğiyle anılmıştır. Görev yaptığı her yerde sivil, dini ve askeri pek çok inşaat ve tamir faaliyetlerinde bulunmuştur. Mevlevi olduğu da bilinen Mehmed Paşa'nın yaptırdığı eserler arasında 10 civarında cami ve mescid, vakıf ev, hamam, su kuyusu, su yolu, çeşme, dükkan, fırın, han, mektep, değirmen yer almaktadır. Öküz Mehmed Paşa Kuşadası kalesini yaptırarak buraya vakıflar tahsis etmiştir. Öküz Kara Mehmed Paşa vali olarak Halep'e gider ve aynı yıl 1619'da orada vefat eder. Halep'te sağlığında yaptırmış olduğu Şeyh Bekir Zaviyesi yanında bulunan türbesine defnedilir.

1650 yılında Türkmen aşiret beyleri tarafından yaptırılmış olan *Türkmen Camii* 1952 yılında onarılmıştır. *Hanım Camii*, Söke hamisi İlyas Ağa'nın

---

[138] Mahmud Ak. Mehmed Paşa, Damad. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 28

hanımı Hacı Hatice Hatun tarafından 1658 yılında yaptırılır.

“Hazreti hacce Hadice Hanımı ali nüvaz
Mabedü’l ibade bünyad eyleyüb cayi meaz
Hasbetenlillah yapdı barekallah zadiya
Arifane oku tarih pak kılub beş vakt nemaz
Sene 1068”[139]

Kuşadası eşrafından yerel dilde İbramaki adıyla tanınan kişi tarafından yaptırılan *Hacı İbrahim Camii*’nin inşa yılı bilinmemektedir. 1952 yılında tamir ettirilmiştir. *Cami-i atik’*in kim tarafından yaptırıldığı belli değildir. 1952 yılında tamir edilmiştir.

Kuşadası’nda 1898’de sekiz medresede 115 talebe bulunmaktadır[140]. Banisi Mehmet Paşa olan *Camii Kebir Medresesi*’nin müderrisi müftü efendi olup 1898’de sadece bir talebesi vardır. Alaca Mescid Mahallesindeki *Hacı İbrahim Medresesi*’nin banisi İbrahim Efendi olup, müderrisi yine bir talebesiyle Hacı Mehmed Efendidir. Hacı Abdullah’ın banisi olduğu Cami-i Atik Mahallesindeki *Cami-i Atik Medresesi*’nin öğrenci sayısı dört olup müderrisi Cevad Efendi’dir. Banisi Hilmi Efendi olan *Hüseyin Ağa Medresesi*’nin 30 talebesi vardır ve müderrisi Müftü İbrahim Efendi’dir. Banisi meçhul olan *Aziz Camii Medresesi*’nin 25 talebesi olup müderrisi

[139] Evliya Çelebi. IX. Cilt. Sh. 145
[140] Çiğdem Taş. Maarif Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayetinde Eğitim

Hacı Hafız Efendi’dir. *Mahkeme Camii Medresesi*’nin müderrisi Batumlu Mehmed Efendi olup 18 talebesi vardır. Banisi bilinmeyen Çukur karyesindeki *İhsaniye Medresesi*’nin müderrisi Mustafa Efendi olup 11 talebesi vardır. Banisi bilinmeyen Helvacı’daki *Bahaiye Medresesi*’nin müderrisi Hacı Müslim Efendi olup 25 talebesi vardır.

İlçede Hacı Şakir Ağanın 1812’de tesis ettiği *Hacı İlyas Kütüphanesi*’nde 312 kitap bulunmaktadır.

İlçenin en eski ve tek mezarlığı özelliğini uzun yıllardır korumakta olan Adalızade Mezarlığı Kuşadası Türkmen Mahallesi sınırları içerisindedir. İçinde uzun servi ağaçlarının bulunduğu bu mezarlık şehrin merkezini ikiye bölmektedir. Mustafa bin Hamza adında “**Adalızade**” lakabı ile tanınan 17. Yüzyıl önemli Osmanlı bilgini ve evliyasına padişah tarafından ihsan edilen korulukta bulunan medrese ile başlamış ancak bu bilginin 1677 yılında vefat etmesi ve bu koruluğun tam ortasına yapılan türbe etrafında oluşmuştur. Kuşadası halkı tarafından evliya kabul edilen bu zatın türbesi etrafına definler başlamış ve burası zaman içerisinde geniş bir mezarlık haline gelmiştir. Bir zamanlar çok geniş bir alanı kaplayan Adalızade Mezarlığı yoğun göçle gelen defin işlemleri ile tamamen dolmuş ve yeni defin işlemleri durdurulmuştur. Kuşadası Adalızade Mezarlığı, Kuşadası Belediyesinin ve Aydın Müze müdürlüğünün ve Aydın Anıtlar Bölge kurulunun gözetimi ve denetimi altındadır.

Hacı Feyzullah Mahallesinde Salı Pazarı'nda bulunan **Sakızdede** türbesi, **Adalızade** ve **Bayraklıdede** ile birlikte Kuşadası'nın üç türbesinden biridir. Kimliği bilinmeyen kişiler tarafından bir ara kapısına “Şehitler Türbesi” levhası asılsa da Sivil Toplum Kuruluşları tarafından verilen sert tepkiler üzerine tekrar kapısına Bayraklı Dede türbesi levhası yerleştirilir. Türbenin kitabesi veya bilgilendirici herhangi bir kaydı bulunmamaktadır. Kubbe ile örtülü olduğu ve kubbeden kare plana geçişin pandantiflerle sağlandığı düşünülerek restitüsyon projesi hazırlanmıştır. Bu tip türbe planları Anadolu Selçuklular zamanında başlamış ve Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Bu yüzden Sakız Dede türbesi XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arası bir tarihte yapılmış olmalıdır. Giriş kısmı yapının kuzey batı köşesinde yer alır. Yapı ile sokak arasında kot farkı olduğundan yapıya üç basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Sakız Dede’nin sandukası türbenin ortasında yer alır. Mumyalık katı olmadığı için sanduka doğrudan mezarın üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Sanduka tabut şeklindedir ve harçla yapılmıştır. Yapının doğu ve batı duvarlarındaki sıva tabakası bu bölümlerde eskiden birer pencere olduğunu göstermektedir. Aydın Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu’nun 20.09.2007 gün ve 1109 sayılı kararı ile türbenin rölöve projesi onaylanmıştır. Aydın Müze Müdürlüğü denetiminde temel araştırma kazısının yapılmasını takiben restitüsyon ve restorasyon projeleri yine Aydın Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu’nun 20.03.2008 ve 1412

sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. Sakız Dede namı ile ilçede türbesi bulunan kişinin kim olduğu ve kimin için yapıldığı hakkında bir bilgi ne yazık ki bulunmamaktadır. Fetret Devri diye bilinen ve Çelebi Mehmet tarafından sona erdirilen dönemde devlete isyan eden Simavna kadısı Şeyh Bedrettin'in müritlerinden Börklüce Mustafa olduğunu ileri süren çeşitli kaynaklar vardır. İsyanı kanlı bir şekilde sona erdirilen Şeyh Bedrettin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile birlikte binlerce müridi idam edilmişlerdir. Sakız Dede'nin Börklüce Mustafa olduğu iddiası, Tire'nin Gökçen köyünde idam edilmesi ve naaşının sonradan gizlice kaçırılarak Kuşadası'na gömülmesi şeklindedir. İddiaya göre Sakız Dede türbesi etrafında Bektaşi Cevraki mezarlığının varlığı, türbe yakınlarında bir Alevi-Bektaşi cem evinin bulunması, İkioluklu mahallesinde yüzyıllardır aşure geleneğinin devam etmesi ve türbenin mumyalık kısmının olmaması, vb. tezler ileri sürülmektedir.

Rıfai-Ma'rifi Tarikatı'nın Manisa Demirci haricindeki tek dergahı, Kuşadası'ndadır[141]. 1853 yılında

---

[141] Seyyid Ali Sâbit Efendi 1279/1863 yılında vefat etmiştir. Vefatına türbesinin başucundaki levhada yazıldığı üzere halîfelerinden Abdullah Ferdî Efendi tarafından tarih düşürülmüştür. Ali Sâbit Efendi babasının izinden giderek, yeni dergâhların açılmasına vesile olmuştur. İstanbul'da Üsküdar-Tekkekapısı'nda, İstanbul dışında ise Kuşadası ile Manisa/Demirci'de Ma'rifî dergâhlarının açılması için bazı kişilere hilâfet ve icazet verdiği kaynaklarda zikredilir.

Kuşadası'nda Ma'rifi Dergahı şeyhi Ferdi Baba'dır[142]. Tasavvufi tarzda şiirler yazmıştır. Sabit Efendi'nin Kuşadası'nda bulunan tekkesindeki Ferdi Baba'nın şiirlerinde ileri derecede Alevi-Bektaşi unsurlara rastlandığı görülür[143].

Torunlarından mimar Semra Tigrel Hanımefendinin çalışmaları sonunda Kuşadası Ma'rifi tarikatı vakfiyesi, tarikatın dergahı, dergahın müştemilatı ve bahçesindeki **Ali Ferdi Baba**'nın mezar taşı bulunmuş ve ortaya çıkarılmıştır[144]. Kuşadası ilçesi Camii atik mahallesi 76 ada 5 parsel Yayla sokak no: 2 de yer alan bu dergahtaki Ali Ferdi Baba'nın mezarı 30.10.2014 tarih ve 3233 nolu karar sayısı ile Aydın Anıtlar Kurulu tarafından tarihi yapı olarak tescil edilmiştir. Semra Tigrel Hanımın gayretleri sonucunda yine Ma'rifi tarikatına ait bu vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde 582/1 nolu defterin 210. Sayfası ve 142. Sırada yazılı olduğu tespit edilmiştir. Bu belgelerden elde edilen bilgilere göre Kuşadası Ma'rifi dergahı 1269 hicri, Ağustos 1853 miladi tarihinde tekke vakfı olarak kurulmuş ve bir semahane, bir şeyh hücresi, bir fukara-i dervişan hücresi, bir şadırvan, bir harem dairesi ve bahçe

---

142 Atabey Kılıç. Ma'rifi Tarikatı Şeyhi Ferdi Baba ve Aruzla yazılmış şiirleri

143 Mehmet Saffet Sarıkaya. Türkiye'deki Bektaşi Alevi Kültürüne Dair Farklı bir Çevre: Bir Rıfai Risalesine Dair Bazı Değerlendirmeler

144 Mahmut Ökçesiz. Kuşadası Tarikatları, tekkeleri ve türbeleri

ile hazireden oluşmaktadır. Ali Ferdi Baba'nın mezar taşı kitabesinden anladığımıza göre kendisi burada Ma'rifi şeyhi olarak 35 sene hizmet vermiş ve 1296 hicri ve Miladi 1879 tarihinde vefat etmiştir**.**

"Ma'rifi abdalıyuz biz kıl u kali neyleriz
Hak bilür hak söyleriz Hakka meram Sabit imiş"

Cami atik ve Dağ mahalleleri arasındaki "Cevraki Bektaşi Mezarlığı", Adalızade Mezarlığında bulunan Osmanlı Mezar taşları ilçede Bektaşiliğin varlığını gösteren işaretler arasında göze çarpar.

Kuşadasında Halvetilik Adalızade lakabıyla ünlenmiş Mustafa bin Hamza tarafından tanıtılmış ve dergahı açılmıştır. XVII. yüzyılda yaşamış önemli bir din alimi olan, yazdığı kitapları Osmanlı medreselerinde okutulan ve Adalızade Mezarlığında bir tekkesi olduğu düşünülen bu pirin Kuşadası toplum hayatına büyük tesirleri olmuştur**.** Halveti tarikatının Kuşadası'ndaki önemli pirlerinden biri de XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyıl başları arasında yaşamış ve Adaviyye yani Kuşadalı diye tanınan İbrahim Halveti hazretleridir. Bu büyük Türk Mutasavvufu Kuşadası Çınar köyü doğumludur ve İslam aleminde Kuşadalı İbrahim Halveti Efendi diye şöhret bulmuştur. Öğrencilerine yazdığı mektuplarla tanınan ve İstanbul'da bir makam kabri bulunan bu pirin Halvetiyye tarikatının İbrahimiyye kolunun kurucusu olduğu kabul edilir.

Melami Kuşadalı İbrahim hakkı Öçal 1998'de vefat eder.

Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi yüksek zekasından dolayı 'Keskin' lakabıyla anılırdı [145]. Birgivi'nin Kifayetü'l Mübtedi'sini ve Avamil isimli eserini şerh eder. Bu çalışmalar matbudur. Hadis alanında bir eseri olduğu da söylenir. Paşaçeşmesi denilen mahalde medfun olduğu kaydedilir.

Müellifin eserlerinde ve kaynaklarda geçen "Şeyh", "sarim" ve "keskin" şeklinde üç lakabı bulunmaktadır[146]. Bunlardan Türkçede "keskin" anlamına gelen "es-Sarim" lakabının kendisine keskin zekasından dolayı verildiği ifade edilmektedir. Müellifin eserlerinde ve kaynaklarda geçen "Adavi" ve "er-Rumi" şeklinde iki nisbesi bulunmaktadır. Doğum tarihi ve yeri ile ilgili ne kendisinin kaleme aldığı eserlerinde ne de kaynaklarda kesin bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte muhtemel bir tarih ve yer söylemek mümkündür. Kuşadalı Ahmed Efendi'nin en eski tarihli eseri 22 Zilhicce 1101 Pazartesi (26 Eylül 1690 Salı) günü tamamladığı er-Risaletü't-tahfifiyye adlı eseridir. Böyle bir eseri kaleme almak belli bir tahsil süreci ve birikim

---

[145] Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat. Aydın Vilayetine Mensup Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etibbanın Teracim-i Ahvali. Sh.40

[146] Alaaddin Günay. Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Avâmil-İ Cedîd Şerhi (Tahlil Ve Tahkik). Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2014

gerektirir. Dolayısıyla bu tarihten önce dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca kaynaklar hocası Mustafa b. Hamza'nın 27 Ramazan 1085'de (25 Aralık 1674) hayatta olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple Kuşadalı Ahmed Efendi'nin doğum tarihinin 1674 yılından önce olması da muhtemeldir. Kuşadalı'nın doğduğu yer de kesin olarak bilinmemektedir.

Kaynaklarda Kuşadalı Ahmed Efendi'nin hocası olarak sadece Adalı şeyh Mustafa b. Hamza'nın adı geçmektedir. Adalı'nın vefat tarihi ise bilinmemektedir. Ancak İzhar şerhinin ferağ kaydından 25 Aralık 1674'de hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Mezarı Kuşadası'nda olup, mezar taşında yazı bulunmadığı bildirilmektedir. Biyografi kaynaklarında ve daha önceki çalışmalarda Kuşadalı Ahmed Efendi'nin herhangi bir öğrencisinden bahsedilmemektedir.

Kuşadalı Ahmed Efendi eserlerinde Kuşadası'nda vaizlik ve müderrislik görevi yaptığını, tedris ve tezkir ile meşgul olduğunu ifade etmektedir. Müstakimzade, Kuşadalı Ahmed Efendi'den bahsederken müftülük görevi yaptığına işaret etmektedir. Ayrıca Kuşadalı Ahmed Efendi'nin adının gerek eserlerinde gerekse biyografi kaynaklarında "Şeyh Ahmed" şeklinde "şeyh" lakabıyla birlikte geçmesi ilmi saygınlığını ve yaptığı görevleri teyid edici mahiyettedir.

Kuşadalı Ahmed Efendi'ye aidiyeti kesin olarak tesbit edilen eserler şunlardır. İnayetü'l-mübteği fi şerhi Kifayeti'l-mübtedi, Şerhu'l-Avamili'l-cedid, er-Risaletü'l-berzahiyye, er-Risaletü't-tahfifiyye, Terceme-i Evrad-ı Birgivi[147].

İlçeye 11 km. mesafede bulunan *Soğucak* köyü yolu civarında bir türbe bulunmaktadır. Türbe eski mezarlık mevkiinde ve günümüzde harap halde bulunan kübik gövdeli bir eserdir. Eğimli bir alan üzerine taş ve tuğla ile inşa edilmiş olan türbenin üst örgüsü ve duvarların büyük bir bölümü yıkılmıştır. Kalan kısımların duvarlarında kasetleme tekniğinin uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. İzlerden üst örgüsünün kubbe olduğu ve kubbe yuvarlağına pandantiflerle geçiş yapıldığı anlaşılmaktadır. Girişi doğu cephesinde yer alan türbenin iç mekanında sarık şeklinde başlığa sahip mezar taşı mevcuttur. Yapının çevresindeki mezarlıkta bulunan mezar taşlarının bazılarının üzerinde hicri 1131 (M. 1718) ve hicri 1191 (M. 1777) tarihleri okunmaktadır. Yöre sakinleri türbenin güneyinde bir cami bulunduğunu, uzun yıllar önce yıkıldığını ifade etmektedirler. Kitabesi bulunmayan türbe, kübik gövdesi, kubbe örtüsü ve duvar işçiliği bakımından diğer örneklerle karşılaştırarak 14.

---

[147] Birgivi'nin öğrencilerinden Akşehirli Hocazâde Abdünnâsir tarafından yazılan ve Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Tercüme-i Evrâd-ı Birgiviyye adıyla Türkçe'ye çevirdiği, Birgivî'nin yirmi dört saatlik hayat kesitini anlatan bu risalede onun çok yoğun bir dinî ve tasavvufî hayat yaşadığı görülmektedir. Birgivi hk. Evliyalar Şehri İzmir'de söz edildi. Sh.111-130

veya 15. Yüzyıla tarihlenebilir. Soğucak köyünün tarihi çok eskidir ve Anya ismiyle Soğucak yerleşiminin Bizans döneminde kadar uzandığı bilinmektedir. Anya karyesi (köyü) ile ilgili ilk Osmanlı bilgileri I. Murat'ın tahta çıkmasından sonra 1421-1438 tarihleri arasında kayıtları tutulan "mufassal tahrir defterlerinde" yer almaktadır.

Sinan Dede türbesi Kuşadası'na 10 km mesafedeki *Kirazlı* köyündedir. Köy camisinin yanı başında küçük evlerin arasında kalmış, köyün küçücük kalan ilk mezarlığının bir köşesinde, 15–20 metrekarelik bir odacık halindedir. Sinan Dede'nin mezarının üzerine Arap harfleriyle yazılı, yeşil bir örtü örtülmüş, normal mezardan oldukça büyük, tahta kapısının çengeli geçirilmiştir. Halk arasındaki inanışa göre özellikle çocuğu olmayan kadınların burayı ziyaret ettikten sonra, çocukları olduğu inancı yaygındır. Selvi ağaçları arasında kalmış olan Sinan Dede türbesine, Türkiye'nin birçok yerinden ziyaretçiler gelerek dua ederler, adakta bulunurlar, mum yakarlar.

Yaren Dede'nin kabrine Kirazlı'dan Kuşadası yönüne giden yolun üçüncü kilometresinde, Dere Boğazı mevkiinden sağa kıvrılan toprak yoldan gidilir. Ortalama iki buçuk km. kavun, karpuz, tütün, susam tarlalarının yanından geçerek, toprak yolun solundaki kabre ulaşılır. Aslanlı Mağarasının hemen beş yüz metre berisinde, bir ağacın yanı başındadır. Mezar taşının üstünde şu kitabe vardır. "Allah baki Yaren Dedesi ruhuna Fatiha". Ağaç

dallarının üstüne bez ve ip parçaları bağlanmıştır. 0nun, Allah'ın sevgili kulu olmuş, yaşamında Allah yolundan ayrılmamış, insanlara arkadaş olmuş, sıkıntıda olan insanlara yardım için Allah'a yalvarmış, yakarmış, sonra da erenlerden olmuş olduğu nakledilir.

Arpazlılar Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin zayıflayarak bölgesel derebeyliklerin ön plana çıktığı 18. ve 19. yüzyıllarda Aydın çevresinde hakimiyet kurmuş iki aileden biridir[148]. Arpazlıların hakimiyeti Nazilli merkezli olmuştur.

Aile içi rivayetlere göre, soy aslen İstanbul kökenlidir. Fatih Sultan Mehmet'in planladığı İtalya seferinin ilk ayağı olarak Otranto çıkarmasını gerçekleştiren ve İtalya çizmesinin topuğuna bir süre hükmettikten sonra İstanbul'a dönerek sadrazam olan Gedik Ahmet Paşa Arpazlı ailesinin atası olarak anılır. Müstakbel Sultan II. Beyazıt'ın bir konuyu tahta çıktıktan sonra görüşmelerini istemesi üzerine, 'Siz tahta çıkınca ben belime kılıç bile kuşanmam' gibi bir karşılık vermesi nedeniyle, oracıkta saray aşçı ve çırakları tarafından boğdurulmuştur. Ancak sofu, barışçı ve vicdanlı bir kimse olan II. Beyazıt sonradan bu yaptığına pişman olarak Gedik Ahmet Paşa'nın iki oğlunu "sipahi beyleri" olarak atamış, Nazilli'nin kenarından geçen Büyük Menderes Nehri bir hudut, Karacasu'nun Nargedik köyü

[148] Şahizer Meltem Hürol . Nazilli Arpaz Köyü (Esenköy) Arpaz Beyler Konağı Koruma Sorunları Ve Restorasyon Önerisi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2011

bir hudut olmak üzere arada kalan toprakları onlara bağışlamıştır.

Nazilli'nin yanı başındaki Karyalılardan kalma Harpassa kalesinin eteklerindeki Arpaz kasabası bu şekilde kurulmuş ve sipahi beyleri soylarını burada devam ettirmişlerdir. Bu durum, Atçalı Kel Mehmet Efe'nin çağdaşı olan Arpazlı Hacı Hasan Bey'e kadar süregelmiştir. Aynı zamanda Arpaz kulesini ve konağını yaptıran kişi olan Islahat Kumandanı Arpazlı Hacı Hasan Bey, rivayete göre, konağında sığır çobanlığı yapan Atçalı Kel Memet'i bir kabahatinden dolayı, döverek konaktan kovmuştur. Bir başka rivayet de, Atçalı Kel Memet'in Arpazlı beyinin kızına aşık olduğu ve anasını kızı istemeye gönderdiği, fakir bir yetim olan Kel Memet'e kızın verilmesinin söz konusu olmadığı gibi, cüretinden dolayı da kendisine sıkı bir dayak atıldığı, Kel Memet'in de bunun üzerine dağa çıkarak tarihin Atçalı Kel Mehmet Efe'si olduğu, ve günün birinde intikam için gelerek Hacı Hasan Bey'in oturduğu büyük konağı, onun bulunmadığı bir sırada ateşe verdiği şeklindedir.

Her halükarda, Atçalı Kel Mehmet Efe ile, başka bir deyişle Aydın İhtilali ile baş edemeyen Arpazlı Hacı Hasan Bey Padişah'ın gazabına uğrayıp, Rodos'a sürülmüştür. İsyanın bastırılmasıyla dönüşünde beraberinde Rodos'tan yapı ustaları getirmiş ve bugünkü Arpaz Kulesi ve Arpaz Konağı bu ustaların hünerleriyle

yükselmiştir. Güvenlik kulesi, ambarı, ahırları ve müştemilatı ile bir şatoyu andırmaktadır.

10 Aralık 1910 günü Arpazlı Osman Ağa'nın yıkılmış bulunan ve halkın kullandığı Menderes Köprüsü'nü tamir ettirmemesi üzerine Çakırcalı Mehmet Efe Arpaz köyünü basmış, ağanın evini ateşe verip, ağayı kaçırmıştır. Kılavuz olarak kullandığı bir çobanın takip edilmesi (kimi kaynaklara göre ihbarı) üzerine yakındaki Karıncalı Dağları Düzce ve Adapazarı bölgeleri Kafkas göçmenlerinden toplanmış ve Rüştü Kobaş komutasındaki bir gönüllü zaptiye birliğince kuşatılır. Çıkan çatışmada Çakırcalı ölür. Çakırcalı'nın cesediyle birlikte Osman Ağa'nın cesedi de bulunur.

Aile fertleri günümüze kadar uzanmıştır. Ayrıca, Arpazlı Zeybeği Ege Bölgesinde oynanan bir halk dansı çeşididir.

Okulları, kiliseleri, camileri, hanları, hamamları, bekar odaları, Nakşi ve Rufai tekkeleriyle, canlı pazarı, mağazaları, incir depoları ve bitmeksizin gelip geçen kervanlarıyla Nazilli XIX. yüzyılın ortalarında gittikçe gelişen, kozmopolit bir çekim alanıdır[149].

1831 yılında ilçe olan Nazilli’nin sınırları içinde 1844 yılı itibariyle 33 tanesi Müslüman, 1 tanesi

---

[149] Olcay Pullukçuoğlu Yapucu. Aydın Sancağı 1845—1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum). Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2006

gayrimüslim olmak üzere 34 yerleşim birimi tespit edilmiştir[150]. Bu yerleşim birimlerinden dört tanesi mahalle, diğerleri köydür. Tek gayrimüslim köyü olan *Pazar* köyünde Ermeni ve Rum ahalisi birlikte yaşamaktadır.

1898 yılı Maarif Salnamesine göre ise ilçede 22 medresede 352 talebe vardır[151]. Bir yıl sonra talebe sayısı artarak 391'e çıkar. Aydın'dan sonra en fazla talebeye sahip olan Nazilli'nin en fazla talebesi olan medresesi Pazar karyesinde bulunan *Hacı Şeyhzade Medresesi*'dir. 1899 yılına ait kayıtlarına göre medresenin yapımının Hacı Şeyhoğlu Hacı Ahmet Ağa tarafından üstlenildiği ifade edilmektedir. Bu yıllarda medresede müderrislik görevini yürütmekte olan kişi Hafız Ahmet Efendi'dir. Hafız Ahmet Efendi'nin okuttuğu talebe sayısı her iki salnamede de 62'dir. *Yesi Paşa Medresesi* Cebe Hüsnü Mahallesinde olup yedi talebesi vardır ve banisi Yesi Paşa'dır. *Çarşu Medresesi* kasaba içinde olup 14 talebesi vardır, banisi meçhuldür. 23 talebesi ile *Ağa Camii Medresesi* ve sekiz talebesi ile *Katmerci Ahmet Ağa Medresesi* Hacı Nasuh Mahallesinde olup banileri meçhuldür. Yedi talebesiyle *Kütükminare Medresesi* ve iki talebesiyle *Kocaköşklü Hüseyin Efendi Medresesi*

---

150 Neslihan Demirkıran. XIX. Yüzyılda Nazilli'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üni. İstanbul. 2005

151 Çiğdem Taş. Maarif Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayetinde Eğitim. Yüksek Lisans Tezi. AKÜ. Afyon. 2006

Karaçay'da olup banileri meçhuldür. Pazar karyesinde Şeyhzade medresesi dışında Hacı Süleyman Efendi Medresesi, Hacı Hafız Ali Efendi Medresesi, Kozdereli Hacı İbrahim Efendi Medresesi, Hatipzade Medresesi, Hacı Hafız Emin Efendi Medresesi, Hacıbeğli karyesinde Mehmet Efendi Medresesi, Pazar karyesinde Koca Camii Şerif Medresesi, Atça'da Çarşı Camii, Mevitab Camii, Hacı İbrahim Efendi, Şeyh Efendi, Camii Şerif ve Mehmet Efendi (Çelebioğlu'da) medreseleri, Sultanhisar'da Yemişçizade Medresesi bulunmaktadır.

1892–1893 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde Nazilli'de dört cami, sekiz mescit olduğu yazılıdır. 1899–1900 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde ise kasabadaki cami ve mescit sayıları altışar olarak belirtilmiştir.

Koca Cami, vakfiyelerde Kestel kazasına tabi Dallıca Nahiyesinin Pazar karyesi (köyü) camii diye yazılıdır[152]. Koca Cami adından da anlaşılacağı üzere Uzun Çarşı ile mahalleleri birbirine bağlayan bir yerde kurulan bir camidir. İlk önceleri üstü açık, kenarları duvarlarla çevrili bir namazgah olarak kullanılır. Sonradan halk tarafından onarılır. Fakat 1900 yılındaki büyük depremde minaresi ve kubbesi yıkılır. Depremden sonra yeniden onarılsa da Milli Mücadele sırasında çıkan yangında tekrar yıkılır. 1930 yılında halkın büyük

[152] Dallıca, Aydın'ın Nazilli ilçesine bağlı bir mahalledir. Büyükşehir yasasından önce köy statüsünde iken, şimdi Nazilli'nin bir mahallesidir.

gayretleriyle yanan binanın iskeleti üzerine tekrar yapılır. Tam on iki yıl büyük emekler sarf edilerek bugünkü durumuna getirilir. Bu cami tek minareli ve kargirdir. Cami içindeki panodan 1886 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. 1930'da yapılan onarımdan sonra 1952 yılında tekrar onarımdan geçirilmiştir. Mihrap önü kubbesi ile yanlarda elips şeklinde iki kubbesi daha vardır. Kubbeler kurşun kaplıdır. Mihrap duvarının dış yüzü yuvarlak kemerlerle hareketlendirilmiştir. Kemerde ayrıca, kemerin düzenine uyacak biçimde pencereler açılmıştır. Kemerin üst bölümü duvar yüzeyinden yüksektir. Sonradan eklenmiş son cemaat yerinde kapı yanında bir dış mihrap vardır.

Hacı Şeyh oğlu Camii 1822-1823 yıllarında Hacı Şeyhoğlu tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılındaki depremde minaresi yıkılmıştır. Daha sonra Milli Mücadele döneminde de yanmıştır. 1929 yılında halk tarafından onarılmıştır. Hacı Şeyh oğlu Hacı Ahmet Vakfından olan bu cami kargir ve tek minarelidir. Aydoğdu Mahallesinde bulunmaktadır.

Kestane Pazarı Camii Çarşı içinde Kestane Pazarı denilen yerdedir. 1900 yılında Hacı Demir Ali, Hacı İsmail ve Hacı Ethem Efendiler tarafından yaptırılmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında yanmış, tavan örtüsü ve içerdeki ahşap sütunlar yeniden yaptırılmıştır.

Moloz taş ve tuğladan, ahşap tavanlı, kiremit örtülü bir camidir. Altta dükkanlar, üstte namaz kılınacak

bölüm yer alır. Üst kata caminin içinden ahşap bir merdivenle çıkılır. İkinci katta son cemaat yeri olarak kullanılan esas bölümde devşirme sütun başlığı ters olarak konmuş ve sütun kaidesi olarak kullanılmıştır. Minare camiden ayrı olarak 1951 yılında Dişçi Hacı Ramazan Simsar tarafından yaptırılmıştır.

Zeytinlik Camii 1872 yılında yapılmıştır. Kargir ve minaresizdir. Milli Mücadele döneminde yanmış, sonradan halk tarafından onarılarak bugünkü hale getirilmiştir.

Eski-Yeni Camii (Yahya Paşa Camii) XVII. yüzyılın ortalarında Yahya Paşa tarafından yaptırılmıştır. O sıralarda şehir bu günkü Aşağı Nazilli'nin alt yanında bulunmaktaydı.

Ağa Camii Eski Yeni Camiinin kuzeyindedir. XVIII. yüzyıl başlarında Yahya Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1900 depreminde yıkılmış, 1927'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Moloz taş ve tuğladan yapılan bu cami ahşap tavanlı olup üzeri kiremit örtülüdür. Her yanında oval bodrum pencereleri üzerinde iki dizi pencere sıralanır.

Aşağı Camii Çarşı Camisi olarak da anılır. 1877 yılında tamamı halk tarafından yapılmıştır. 1900 yılındaki büyük depremde yıkılmıştır. Bu cami tek kubbeli ve tek minarelidir. Bu cami de Vakıflar idaresi tarafından 1927 yılında onarılmıştır.

Çeşme başı Camii 1840 yıllarında yapılmıştır. Diğer camiler gibi 1900 depreminde yıkılmıştır. 1926 yılında onarılmış olup tek minareli bir camidir. Çarşı Camisinin 200 m kuzey batısında bulunmaktadır.

Bu camilerin dışında birçok mescidin olduğu bilinmektedir. Çay yüzü Mescidi, Hacı Şeyh oğlu Mescidi, Aşağı Nazilli'de Ilgınlı Mescidi ve Yenimahalle Mescitleri bunlardan bazılarıdır. Ancak bu mescitler Milli Mücadele döneminde tahrip olmuştur.

Dış yüzü yeşil olduğu için **Yeşil Türbe** adıyla anılır [153] . Nazilli-Bozdoğan yolu üzerindedir. İçinde Uşşaki Tarikatı şeyhi **Mehmet Zühdü Efendi**, hanımı ve çocuklarının mezarları vardır. Moloz taştan yapılmış olup sekizgen planlıdır. Kubbesi sekizgen kasnağa oturur. Türbenin üç yüzünde yuvarlak kemerli alınlıkları olan pencereler bulunmaktadır. Girişte, bir çeşme aynalığından sökülmüş üzeri selvi ağacı ve geometrik biçimlerle süslü bir mermer blok görülmektedir. Türbenin kapı üzerindeki küçük kitabesinde "Mir Halil etti bina tarihi ey Vasfı hemin Zühdü Muhammed mahfeli ruhu'l emin" ibaresi yazılıdır. Buna göre kitabenin oğlu Vasfi tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca türbenin güney duvarında pencere üstünde bulunan bir diğer kitabeden de "Hacı Baba etti bina tarih Fethi-Muhammet Zühdü ve kutbu'l hak ayık türbesin bünyad-sene 1278/1861" yazılı olduğuna göre şeyhin vefatından

---

[153] Muhammed Zühdi (Nâzilli). Evliyalar Ansiklopedisi

sekiz sene sonra yani 1814'de Kaymakam Halil Bey tarafından yaptırılmış ve 1861 yılında kitabede ismi geçen Hacı Ahmet tarafından tekrar onarılmıştır.

Şeyh Muhammet Zühdü'nün mezar taşının kuzey yüzünde ise şunlar yazılıdır:

Hüvelhayyül baki
Saim ü kaim olup kırk yıl
Secde-i hacata vaz-ı cebin ettim
Sen dahi ey nur-i di dem akil ol
Eyle halvet ü zühd ve takva ve erbain
Olmasın ömrün heba ey can-ı men
Kıl itaat Hakk'a ol ruh-ı emin
Gel ziyaret eyle kabrim başına
Ey beni yad eyleyen ihvan-ı din
Ah edip Vasfi desin tarihi
Göçdü Zühdü Muhammed Fahr-ı din

Şeyhin sağ tarafında ise eşinin mezarı vardır. Mezar taşında, " Hayırlı kadınların iftiharı" olarak anılan annesinin mezar taşının da oğlu Vasfi tarafından yaptırılıp yazıldığı anlaşılıyor. Son satırlardaki "oğlu Vasfi ona dedi ki tarih kasr-ı firdevse gitti valide ruhu için fatiha-1231" kısmından anlaşıldığı üzere, şeyhin hanımı Zühdü Muhammed'den dokuz sene sonra vefat etmiştir.

Türbe içinde girişe göre sol baştaki, yani kuzeydeki kabir ise muhtemelen Muhammed Zühdü'nün

halifelerinden ve 1863 yılında vefat eden oğlu Şeyh **Muhammet Tevfik Efendi**'nindir.

Yeşil Türbenin dış yüzü yeşil renkli olduğundan, halk arasında bu isimle tanınmıştır.

Salahaddin Uşşaki'nin halifesi olan şeyh Mehmed Zühdü Efendi memleketinde şeri ilimler tahsilinden sonra babasının "Oğlum! İlm-i zahiri bitirdin, bir de ilm-i batın varmış. Onu da tahsil etmelisin" sözü üzerine, "emrinize hazırım", cevabını vermiş, bunun üzerine, "Abdullah Salahi vardır. Ona git ve teslim ol", emriyle İstanbul'a yönelir. Rivayete göre Mehmed Efendi yola çıktığı sırada Hazret-i Salahi yanındakilere, "Yahu bize Nazilli'den Mehmed Efendi isminde biri geliyor, şimdi er geliyor, kalkın karşılayınız", buyurur. Uşşaki'nin huzurunda yedi yıl kalarak sülükünü tamamlayan Mehmed Efendi, ondan 'Zühdi' mahlasını alarak Nazilli'de neşr-i tarikata memur olarak geri döner. Uzun süre müftülük makamında bulunur ve şehirdeki tekkesini yaptırır. Geride Karasulu Süleyman Rüşdi, diğeri ise oğlu Ali Galib Vasfi efendi olmak üzere iki halife bırakır. Bu kol Galip Efendi'den sonra Muhammed Tevfik, Ömer Hulusi, Hüseyin Hakkı, Muhammed Emin Tevfiki, Fahreddin Himmeti, Mustafa Sami Efendi vasıtasıyla Hüseyin Vassaf (1872-1930)'a kadar ulaşır.

Türbenin duvarlarında, rutubet ve nemden dolayı bozulmalar oluşmuş ve daha önceden yapılmış yanlış uygulamalar bulunmaktadır. Bahçede ise tabandaki beton

parke döşemeler aslına uygun olmamakla beraber deforme olmuş durumdadır. Beton bahçe korkulukları da yine aynı şekilde kırık ve eskimiştir. Tüm bu aksaklıkların giderilmesi ve türbenin nem almasını önlemek amacıyla, türbede ve bahçesinde, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı ve onaylı projesi doğrultusunda, belediye tarafından aslına uygun olarak onarım ve çevre düzenlemesi yaptırılmaktadır.

Ali Galip Efendi Hazretleri (1733-1801) On sekizinci yüzyılda yaşamış Anadolu velilerindendir[154]. Vasfi mahlası ile tanınmıştır. Uşşakiyye yolu büyüklerinden Abdullah Selahaddin Efendi Hazretleri (1705-1782)'nin halifesi Şeyh Muhammed Zühdü Efendi'nin oğludur. Nazilli'de dünyaya geldi, aynı yerde vefat etti. Kabri Nazilli'de büyük kabristanın ortasındadır. Tahsilini tamamladıktan sonra babasından tasavvuf dersleri alıp yetişti. Zahir ilimlerden icazet, babasından da hilafet aldı. Kırk dört yıl Nazilli'de müftülük hizmetinde bulundu.

Verdiği fetvaları Peygamber Efendimize danışarak ve ondan izin alarak verdiğini yakınları bildirmişlerdir. Bir gün oğluna, "Eşyamızı hazırlayınız. Hicaz'a gitmeye niyet ettik." buyurdu[155]. Memleket geleneklerine göre halka ilan edildi. Şehir dışında halka ziyafet verdi. Herkesle veda ettikten sonra, tam yola

---

[154] Osmanlı Müellifleri. c.2, s.483
[155] Sefînet-ül-Evliyâ; c.4, s.262

çıkmak üzereyken oğluna, "Oğlum, eşyamızı topla. Hicaz'a gitmeyeceğiz, kasabaya döneceğiz." buyurdu. Oğlu Tevfik Efendi, "Aman babacığım, nasıl olur? Kasaba halkına bu şekilde davranmamız uygun olmaz." Deyince, "Oğlum, hayvanın yönünü kasabaya çevir. Halkın edeceği dedikoduya bakma. Çünkü Rasulüllah Efendimizin emr-i şerifleri bu yöndedir." buyurdu. Hep birlikte kasabaya geri döndüler. Çünkü Peygamber Efendimizle manevi olarak görüşmesinde, Allah'a kavuşma zamanının geldiğini öğrendi.

Ali Galib Vasfi Efendinin halifelerinden Mehmed Dede, Hicaz'a gittiğinde Medine-i münevvereye de gidip Peygamber efendimizin kabr-i şerifini ziyaret eder[156]. Bu ziyaret esnasında bir zat kendisinin Nazilli'den geldiğini haber alınca, Ali Galib-i Vasfi'ye verilmek üzere bir mektup verir. Mehmed Dede, "Azizim o zat Nazilli'den dışarı çıkmış bir kimse değildir. Siz onu nereden tanıyorsunuz? Onunla nerede görüşüp nasıl ahbap oldunuz?" diye sorar. O zat, "Hazret-i Şeyh, yani Ali Galib Vasfi Efendi ile haftada iki gece huzur-ı saadette bulunduğunu söyler. Mehmed Dede Nazilli'ye dönüşünde Ali Galib Vasfi Efendiye durumu bildirir ve mektubu verir. Vasfi Efendi gülümseyerek bu işin kendisinde sır olarak vefat edinceye kadar kalmasını ister. Bu husus vefatından sonra duyulur.

---

156 Ali Gâlib Vasfi Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi

Ali Galib Vasfi Efendinin vefat ettiğinden haberi olmayan bir talebesi onu ziyaret için Nazilli'ye gelir. Yoldan geçerken kasaba mezarlığının ortasında Ali Galib Vasfi Efendinin oturduğunu görür. Yanına giderek elini öper. Kabristandan ayrılıp kasabadaki dergaha uğradığı zaman durumdan haberdar olur.

Ali Galib Vasfi Efendinin Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri ve bir de külliyatı vardır. Ali Galib Vasfi Efendinin Vasfi mahlasıyla söylediği na't-ı şeriflerden birisi şöyledir:

Bilaşek hak-i payin kimyadır ya Resulallah
Uyun-ı aşıkana tutiyadır ya Resulallah.

(Ya Resulallah, şüphesiz senin temiz ayağının tozu kimyadır; bu toz aşıklarının gözlerine sürmedir.)

Şeyh Muhammed Tevfik Efendi Ali Galip Efendi'nin hem oğlu, hem talebesi, hem de mürididir. Hilafeti pederlerindendir. Nazilli'de dünyaya gelir. İrtihali de buradadır. Pederlerinin yerine müftü olmuştur. Pederleri görevde iken ileride müftülük makamına geçtiklerinde mazhar-ı feyz olması için dua talebinde bulunan Tevfik Efendiye, "Oğlum! Kırk dört senelik müftülük hizmeti ifa ediyorum, Hz. Rasulullah Efendimizden istifade etmeden bir fetvaya tasaddi etmedim. Müftülük pek zordur. Cenab-ı Hak muinin olsun" diye dua ve hüsn-ü nazar buyurmalarıyla Tevfik Efendi'de feyz kapısı açılmış, o dahi eser-i pedere iktifa eylemiştir. Hem ulemadan hem de meşayıh-ı urefadan idi. Kabr-i enverleri Muhammed Zühdü Hazretlerinin kabirleri yanında Nazilli'dedir. Şu nutuk kendilerinindir.

Anladım hikmet neden olmaz gönül gamdan beri
Talib-i hüzn olmak ister nar-ı aşka müşteri
Derd ile gamdan safadan gönlümün pervası yok
Sanki iklim-i belanın Hüsrev ü İskender'i.

Şeyh Muhammed Tevfik Efendinin Mustafa Fethi ve Ömer Hulusi isimlerinde iki halifesi vardır.

Şeyh Ömer Hulusi Efendi, Muhammed Tevfik Efendi'nin halifesidir. Nazilli'de irşada memur oldular. Bir tarihte İstanbul'u teşrif ile Uzun Çarşı'da Tanburacı Hanı'nda ikamet eder. Dervişlerinden bir kısmı yanında bulunmuştur. İstanbul'da tarik-i Uşşaki yok olmaya yüz tutmuş iken manevi feyzleri tesiriyle ihyaya muvaffak olmuşlardır. Nazilli'ye avdetlerinde yine irşad ile meşgul olup 1868 senesi Eylülünde vefat eder. Vasiyetleri mucibince Nazilli'de şehrin orta yerindeki kabristana defnedilir. Bu mezarlık daha sonra sokağa dönüştürülünce müridleri na'şı şeriflerini ter ü taze bularak ta'zimat–ı layıka ile Nazilli'deki Uşşaki dergahına nakil olunur.

"Mürüvvet madeni sensin iki alemde Sultanım
Hulusi emrine kurban mürüvvet ya Resula'llah"

Ömer Hulusi Efendi şiirlerinde mahlas olarak Hulusi adını kullanmıştır. Divan sahibi Uşşaki şeyhidir[157]. Ömer Hulusi'nin hayatı hakkındaki bilgiler temelde üç kaynağa dayanır. Bunlardan ilki Hüseyin

---

[157] Mehmet Şamil Baş. HULÛSÎ, Ömer (d.1222/1805-ö.1285 /1868). tekke şairi

Vassaf'ın Sefine-i Evliya'sıdır. İkincisi Bilal Reşid Çilli'nin Uşşakilik adlı çalışmasıdır. Üçüncü kaynak ise İbrahim Güz'ün hazırladığı ve sadece birkaç fotokopi baskısı olan Gayb-ı Hayat isimli eseridir. Bu eser, Uşşaki şeyhlerinden Hüseyin Hüsnü Aziz'in (ö.1923) dervişi Şemsi Rahmi Efendi'nin 1957'de kaleme aldığı bazı notlardan Latinize edilerek bir kısmı da derlenerek birkaç nüshası iki kapak arasına getirilmek suretiyle oluşturulmuştur. Bu temel kaynaklara göre Ömer Hulusi, 1805 yılında eski adıyla Aydın Güzelhisarı'nda doğmuştur. Babası Hacı Hafız Efendi'dir. Babasının mesleği bezirganlıktır. Ömer Hulusi, küçük yaşlarda babasının yanında çalışmıştır. Ancak oldukça cömert bir karaktere sahip Ömer Hulusi dükkandaki malzemeleri müşterilere ücretsiz dağıttığı için babası onu dönemin önemli ticaret ve eğitim merkezlerinden biri olan Nazilli'ye getirerek burada ilmi terbiye almasını sağlamıştır. Nazilli'deki hamileri Ali Galip Vasfi (1733-1850) ve onun oğlu Muhammed Tevfik Efendi'dir (v.1280/1864). Ömer Hulusi, her ikisi de Nazilli'de müftü ve Uşşaki şeyhi olan hamilerinin yanında Nazilli Ağa Camii bünyesindeki Hacı Zühdü Efendi Medresesi'nde eğitimini tamamlar. Muhammed Tevfik Efendi'nin iki halifesinden biridir. Pirdaşı Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi'dir (d. 1793 - ö.-1922). Ömer Hulusi, 1844 yılında şeyhinden irşad vazifesi alarak Nazilli dışına çıkmış; Aydın ve Ladik (Denizli) başta olmak üzere Ödemiş, Akhisar, Turgutlu, Manisa, Çanakkale ve bir süreliğine İstanbul Kasımpaşa'da irşad

vazifesini yürütmüştür. İlk huzur dervişi Denizli'de medfun Şükrü Efe'dir. İzmir-Aydın demiryolu inşaından önce Yunus Baba isminde bir zat ile İzmir'e kısa bir seyahati olmuştur. Halifesi olan Hüseyin Hakkı Kasabavi (1813-1880) ile İstanbul'a seyahat etmiş ve silinmeye yüz tutmuş olan Uşşaki tarikatını yeniden canlandırmıştır. Bir iftira neticesi bir zaman hapse mahkum edilmiştir. Halifesi ile birlikte bir medrese ziyaretinde Bayındır doğumlu Ahmed Talib-i İrşadi'yi (d. 1235/1820 - ö. 1298/1881) görmüşler ve "Talib benim, irşad senin" diyerek Ahmed Efendi'ye "Talib-i İrşadi" telkininde bulunmuştur. M. Tevfik Efendi'nin vefatı sonrası (1280/1864) Nazilli'deki Uşşakiler Aydın'da olan Ömer Hulusi'den Nazilli'ye gelerek şeyhinin postuna oturmasını isterler. Ömer Hulusi, vefatına kadarki beş yıllık süre içinde Nazilli'de Uşşaki şeyhi olarak irşad vazifesine devam eder. Geçimini aktarlık yaparak sağlamıştır. Ömer Hulusi Efendi'nin, huzur dervişi Hasan Bey'in kız kardeşi Emine Sultan ile olan evliliğinden Hatice isminde bir kızı vardır. Divan'daki manzumelerinden de Sadıka Sultan adında bir kızı ve Yahya isminde bir oğlu daha olduğu öğrenilmektedir. Ömer Hulusi'nin vefatından sonra eşi Emine Sultan Antalyalı bir tüccarla evlenmiştir. Halifeleri Şükrü Efe, Hüseyin Hakkı Kasabavi, Ali Naili Manisavi (ö. 1298/1881), Şerif Kudreti (ö. ?) ve Hacı Bekir Sururi Akhisari'dir (ö. 1310/1892-3). Bu halifelerinden Hüseyin Hakkı Kasabavi ile Uşşakilik Nazilli ve Ege bölgesi dışına çıkarak günümüze kadar ulaşmıştır. Uşşaki

silsileleri incelendiğinde bütün silsilelerin Ömer Hulusi'ye dayandığı görülmektedir. Ömer Hulusi Efendi, altmış üç yaşında 1868 tarihinde Nazilli'de vefat etmiştir. Vefatına damadı Fahreddin Himmeti tarafından tarih düşülmüştür. Naaşı ilk olarak vasiyeti gereği şehrin orta yerindeki kabristana defnedilmiş; daha sonra buradan yol geçeceği için şehrin batı girişindeki Evranlı Mezarlığı'na nakledilmiştir. Asıl mezar taşı kayıp olup, kabrine komşu olan diğer Uşşaki büyükleri gibi kabri 1980'li yıllarda Ali Talip Çatalyürek tarafından onarım görmüştür[158].

Nazilli'deki Uşşaki şeyhleri Ali Galib Vasfi ve Muhammed Tevfik Efendi'nin mürebbiliği esnasında Ömer Hulusi Efendi yöredeki diğer tarikatlerin tekkelerine de girip çıkmış ve onların usul ve erkanını öğrenmiştir. Uşşaki olması dolayısı ile de diğer müridler tarafından şeyhine şikayet edilmiştir. Her ne kadar sıklıkla Uşşaki olduğunu dile getirse de, Ömer Hulusi Efendi Halveti-Uşşaki yoluna farklı bir neşve katmak için bir arayış içinde olmuştur. 1826'da kapatılan Bektaşi tekkeleri izlerini kaybettirmek için kendilerine Tarik-i Nazenin adını vermişler ve 1849-1869 yılları arasında toparlanma sürecine girmişlerdi. Bu bağlamda Ömer Hulusi Efendi hem saçı-sakalı uzatmak gibi fiziksel hem

---

[158] Tevfik Özel Efendi Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşaki (ksa) manevi şeceresini hazırlamıştır. 1945'de Hakk'a yürümüştür. Kabr-i şerifi Edirnekapı Şehitliğindedir. Yolunu Ankara 'da Fahreddin Altıntaş efendi ile İzmir Kiraz'da Ali Talip Çatalyürek devam ettirmektedir.

de muharrem ayı, Kerbela, Yezid gibi unsurları manzumelerinde sıklıkla kullanıp fikirsel olarak Aydın ve çevresinde varlıklarını devam ettiren Tarik-i Nazenin'e yakın durmuştur. Daha sonraları Ahmed Talib-i İrşadi ile daha net bir çizgiye ulaşan bu Uşşaki tavır Nazenin-i Uşşakiyye diye anılmış ve Ömer Hulusi Efendi bu neşvenin başlangıç noktası sayılmıştır.

Divanı Ömer Hulusi'nin bilinen tek eseridir. Hiçbiri tam olmamakla birlikte Divan'ın bilinen on nüshası vardır. En eski Divan nüshası 1868 tarihlidir. Divan, doktora düzeyinde incelenerek metni günümüze aktarılmıştır. Mürettep bir Divan olmamakla birlikte bütün manzumeler kafiye düzenine göre elif ba sırasına konulmuştur. Manzumelerin 613'ü gazeldir. Gazellerinin çoğunluğu altı beyitten oluşmaktadır. 38 manzumesi ise değişik bendlere sahiptir.

Ömer Hulusi, hece ile şiir yazmamıştır. 49 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Kullandığı dil Arapça ve Farsça unsurlar içeren ve zaman zaman mahalli dilin etkisinin görüldüğü Osmanlı Türkçesi'dir. Nesimi, Fuzuli, Yunus Emre, Mevlana ve Niyazi Mısri etkilendiği şairlerin başında gelmektedir.

Uşşaki tarikatı şeyhi **Şihab Efendi** 1898'de Nazilli'de vefat eder.

Sinan Dede Türbesi, Nazilli'nin Pınarbaşı Mahallesinde muhtarlığın yanındadır. Halk arasında Sinan Dede'nin 1800'lü yıllarda Nazilli'ye bağlı Dereköy'de oturduğu söylenir. Kendisi kundura tamirciliği yapmaktadır. Herkes tarafından çok sevilir ve

sayılırdı. Zor durumda olanlara elindeki imkanlar çerçevesinde yardıma koşardı. Bu niteliklerinden dolayı ölümünden sonra (1840) kendisini sevenler sık sık mezarının başına gelerek dua ederlerdi. Kendisinin bolluk ve bereketin örneği olduğu söylenir. Sinan Dede'nin savaşlarda zor durumda kalan Türk askerlerinin yardımına koştuğu ve olağanüstü yeteneklerinin olduğuna inanılmıştır.

Tamirinin Nazilli Belediyesi tarafında yaptırıldığı "Sinan Dede" türbesi gayet bakımlıdır. Türbenin kubbe ve kubbe kasnağı hat ve değişik motiflerle tezyin edilmiştir. Sandukanın ayakucunda ise sonradan yazılma şöyle bir şiiri vardır.

Akıbet (sonuç) mevttir (ölümdür)
Olsan da deha(dahi)
Senin kabrime değil
Bezemekle ey dost
Ruhuma oku Fatiha
Hu! Sinan Dede
Hak Rahmet ede
Sine-i Haktır
En emin belde

Arap Dede'nin mezarı ilçe merkezinde Ordu Caddesinden batı istikametine doğru giderken Yeni Mahalledeki Kırlı kahvesine 200 metre kala yolun üzerindedir. Arap Dedenin kabri yol ortasından kaldırılmak istenir ama söylentilere göre iş makinesi çalışmaz olur.

Anlatılır ki, “Eskiden buralar bahçelik idi. Arap Dede’nin kabri başında bir hayıt ağacı vardı. Gelip geçen insanlar bu ağaca bez bağlarlardı. Kabir şu anda gördüğünüz şekilde yapılmış ve bakımlı değil, sadece gayri nizami taşlarla örülmüş adeta bir taş yığını halindeydi”.

“Arap Dede”nin kabrine zaman zaman nur indiğini ve bu olayı yakinen gören insanların ağzından dinledim. “Arap Dede” hakkında bir masa etrafında toplandığımız aksakallılardan birisi dedi ki, “Bizim akrabaların “Arap Dede”nin altında incir bahçeleri vardı. Bahçede gece gündüz eğleşen bayan akraba (şu anda 90 yaşında) gecenin bir vaktinde veya sabahın seher vaktinde “Arap Dede”yi birçok defa abdest alırken gördüğünü” anlatırdı.

Nazilli’nin 14 km. doğusundaki *Kestel* köyünde Bizanslılar döneminden kalma duvar yıkıntıları ile Selçuklular devrinden kalma bir türbe mevcuttur. Türbe, köy camisinin avlusundadır[159]. Daha önce duvardan çıkıntı olarak bırakılan taşlara basarak zorlukla inilirken günümüzde merdivenle inilmektedir. Türbenin içerisinde Germiyanlılardan olduğu ve 1331 yılında vefat ettiği anlaşılan Kasım Beyin oğlu Mehmet Bey’in kabri bulunmaktadır. Ayak taşı bulunmayıp yalnız baş taşı bulunan mezar taşı kitabesinde,

---

[159] Abdullah KAVLAK. Kestel Türbesi

“Azam-ı mahdum-u mükerrem
Mehmet Bey Bin Kasım Bey”

künyesine rastlanmaktadır. Türbenin kubbesi sac ile kaplatılıp dışı boyatılmış olsa da harap bir vaziyettedir.

Mehmet Beyin türbesi, çocuğu olmayanların gelip gittikleri, hastaların sıkça uğradıkları bir yerdir. Cami imamının anlattıklarına göre, “Uzunca bir süredir, hastalıktan muzdarip idim. Tayinim buraya çıktıktan ve bir müddet burada görev yaptıktan sonra (Türbede yatan zat olduğunu tahmin ettiğim) sarıklı cübbeli, heybetli bir zat yanıma gelip, “Evlat sen üşüyorsun galiba” diyerek beni cübbesiyle bürüyerek kucaklayıp bir müddet sıkarcasına bekledi”. Allaha hamd olsun bu rüya olayından sonra bendeki bu rahatsızlık bir daha görülmedi.”

Evranlı Dede, ilçedeki “Evranlı Mezarlığı”na adı verilen büyük bir gönül sultanıdır. Mezarlığın kuzeyinden Dallıca’ya giden yola bakan “Evliya Çelebi Kapısı”ndan girer girmez sol tarafta, duvar dibinde yatmaktadır. Yazılı bir mezar taşı kitabesi bulunmayan “Evranlı Dede”nin mezarı başında sadece sarıklı bir baş taşı bulunmaktadır.

“**Menengeçli Dede**” diye isimlendirilen yatır, ilçeye 10 km. mesafede bulunan *Yazırlı* köyündedir. Kabristanlıktan köye giden tali toprak yolun solunda bir yamaçtadır. Mezarın yanındaki ulu menengeç ağacı ile isimlendirilip “Menengeçli Dede” olarak

adlandırılmaktadır. Mezarın etrafı fazla yüksek olmayan duvarlarla çevrilmiş durumdadır. Mezarın başında sadece basit bir dikili taş mevcuttur.

“Zelvili Dede” de Yazırlı köyündedir. Köyün içerisinden yukarı ormanlık alana giden bir yol ile Zelvili Dede’ye ulaşılır. Zelvili Dede’nin Horasan Alperenlerinden olduğu düşünülür. Yazırlı’yı ve Yazırlı Ovasını tepeden gören ormanlık bir alanın içerisinde yatmaktadır. Mezarının etrafı fazla yüksek olmayan duvarlarla çevrili olup üzeri çatısızdır. Mezarının yanındaki haşmetli kara selvi kendisine ad olmuş ve selvi ile anılarak köylülerce “Zelvili Dede” denilmiştir. Her yıl bahar mevsiminde toplanılıp ruhuna hatimler okunan, Fatiha’lar bağışlanan “Zelvili Dede”nin kabri bitişiğine hayır zamanında kullanılacak olan kap kacağı korumak için ek bir oda yapılmıştır.

Hacı Bekir Dede’nin kabri Yazırlı köyünün içerisinde, demirci dükkanının yanındadır. Üzeri yanındaki evden uzatılan bir sundurma ile yağmura karşı korunan mezarın bulunduğu yere müstakil bir bahçe kapısından girilir. Anlatılır ki, “Her akşam türbedeki kandili büyük dedemizin annesi yakar, türbeyi siler süpürür ve gereken özeni de gösterirmiş. Oğlunu everip evine gelin getirdikten sonra türbe hizmetini bu gelinine devreder. Bir müddet sonra rüyasına giren dede, büyük ninemize şöyle bir uyarıda bulunur; “Kızım gönderdiğin genç gelin hem korkabilir ve hem de kandilin yanına

geçerken ayağımı çiğneyip geçiyor. Bundan böyle kendin gel".

Eren Dede, eski ismi *Sinekçiler* olan ve ilçeye 14 km. mesafede bulunan *Yaylapınar* köyündedir. Köyün içerisinden Çayır denilen mevkie gidilirken yol kenarındaki eski elma deposunun yanından sola sapıldıktan sonra bir müddet daha yola devam edilir. Bir meşe ağacının dibindeki kabrin etrafı dairevi bir şekilde taş duvarla çevrilmiştir.

Oyuk Baba, Nazilli ve çevresindeki halkın köklü ziyaretgahlarındandır[160]. Aksu'dan ulaşılabileceği gibi Dereağzı, Aşağıörencik, Yukarıörencik, Çatak ve Apaklar yol güzergahı da takip edilerek gidilebilir. Orman gözetleme kulesinden sonra dağın en zirve noktasında taş duvarla çevrili bir yer ve ortasında da Oyuk Baba'nın kabri bulunmaktadır. Anlatılır ki, "Işıklar'da Hidayet adındaki bir köylünün evinde misafir kaldık. Sabahleyin erkenden Oyuk Baba'ya çıktık. Namaz kılıp Oyuk Baba'nın ayakucunda usul tutarak zikre başladık. Bizim Nakşi kalaycı, oldu alaycı. "Deli uşşakiler!.. Bırakın zikri gidelim.", diyerek iki ayağımızı bir pabuca soktu. Hidayet'in evinde gece merdivenden inerken kalaycının ayağı takılıp düşüyor. İki eli de kırılıyor. Kalaycıya yardım ettik, sabahı zor getirdik. Sabahleyin kalaycıyı ata bindirdik. Bir tarafından ben

---

[160] Çatık Seher. Nazilli Halk İnançları. Yüksek Lisans Tezi. Bozok Üniversitesi. Yozgat. 2013

diğer tarafından Mustafa, tuta tuta Nazilli'ye geldik ve evine bıraktık. Yolda gelirken bizi görenler kalaycıya hitaben, "Her sene böyle oluyorsun. İstemiyor, istemiyor seni. Oyuk Baba'ya bir daha gelme" diyorlardı. Bu havalide dillerde dolaşan bir söz vardı. Oyuk Baba sevmediğini kabul etmez. Bir rüzgar bu kişiyi yıkar, marifetini gösterir veya bir yerini kırar, derler."

Dumlupınar Mahallesi 50. Sokakta bulunan **Horasanlı Mehmet Çavuş** Türbesi ile Çapahasan Mahallesinde bulunan **Abdullah Dede** türbesi ilçe belediyesi tarafından yakın zamanlarda bakıma alınır.

2010 yılında, ilçedeki genelevin başka bir alana taşınması kararının ardından başlatılan yıkım çalışmaları sırasında, 65 yıllık binanın arka bahçesinde, duvar dibinde 'türbe' görünümlü bir mezar olduğu tespit edilir. Mezarı çevreleyen duvarda su testilerinin olması ve üzerinde eski yeşil kumaştan yazılı bir örtünün bulunması dikkati çeker. Mezarın altı metre derinliğinde ve dört metre genişliğinde kazılmasına rağmen hiçbir kemik kalıntısına ulaşılamaması sonucunda, kabir taşları Eğriboyun mezarlığına nakledilir.

2011 Ekiminde AYDEM Elektrik Dağıtım A.Ş. yetkililerinin elektrik hatlarını yeraltına alma çalışmaları sırasında Yeni Mahalle 215/1 sokakta bulunan mezar taşının Aydın Müzesi yetkililerince tarihi eser niteliğinde olduğu belirlenerek koruma altına alınır. Nazilli Etnografya Müzesine nakledilen mezar taşının yapılan

incelemeler sonunda 1800'lü yıllarda bölgede yaşayan Uşşaki Tarikatı Halifelerinden Karasulu **Fahri Baba** isimli din adamına ait olduğu tespit edilir. Mezar taşının üstünde “La ilahe illallah muhammed'en resulullah Ya hu Tarik-i Uşakkiye Hulefasından Karasulu Fahri Baba’nın Ruhi Çün. Sene: 1320 (1904)” yazılıdır.

Ahmed-i Nazilli ismiyle zikredilen **Ahmed Bahir Efendi** Nazilli’de yetişen alimlerden olup 1857’de vefat eder[161]. Aşağı Nazilli’ye giden caddenin sol tarafında yol kenarında medfun olduğu nakledilir.

Mevlana Fevzullah Çingilli Dede türbesi ve **Abdullah Dede** Türbesi Çapahasan Mahallesinde bulunmaktadır.

Ayrıca, ilçe merkezinde **Müsür Dedesi** ve **Araf Dede** türbeleri bulunmaktadır.

---

[161] Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat. Aydın Vilayetine Mensup Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etibbanın Teracim-i Ahvali. Sh.53

XVI. yüzyılda "Tek kışla" denilen mevkide "Akçaşehir" adıyla bir yerleşim biriminde göçer nüfusun varlığı bilinse de ömrü uzun olmamış, bilinmeyen nedenlerle burası terk edilmiş, halkın büyük bölümü günümüzdeki Söke'nin yerine yerleşmiştir. Söke'nin gerek yer altı kaynaklarının zenginliği gerekse Söke ovasının verimliliği ve bunun yanında karayolu, denizyolu ve demiryolu gibi birçok ticaret ağını bünyesinde bulundurmasından dolayı, Batılı şirketlerin ve şahısların cazibe merkezlerinden biri olmuş ticaretin hızla geliştiği önemli merkezlerden biri haline gelmişti[162]. Bu yüzdendir ki, 1850'den itibaren Söke ve çevresine büyük fabrikalar, imalathaneler ve maden işletmeleri kurulmaya başlanmıştır. Büyük şirketler ve şahıslar Söke civarındaki Rum tüccarları kendilerine vekil tayin etmiş ve bölgedeki işleri onlar aracılığıyla sürdürmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda Rumlar daha zenginleşirken, Müslüman halk ise daha da fakirleşmeye ve sömürülmeye başlamıştı. Söke'deki önemli bir gelişme de, bölgeye tren yolunun gelmesi olmuştu. Ancak tren yolunun gelmesi Söke'de özellikle deve taşımacılığıyla geçinen kervan sahiplerinin işlerini olumsuz yönde etkilemişti.

[162] Mustafa Özdemir. 275 Nolu Söke Şer'İyye Sicilinin (1-212 Arası Hükümler) Transkribi. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2009

Söke'ye yerleşen muhacir nüfus Söke'de sosyal ve ekonomik hayatta bazı değişikliklere neden olmuştu. Her şeyden önce işsizlik oranı artmış ve Söke kendine yetemeyen bir hale gelmeye başlamıştı.

Söke'nin sağlık konusunda ilk tanıdığı isim Dr. Aleko Perikli idi. İşgal öncesi Söke'de uzun yıllar doktorluk yapmış eski bir Rum'du[163]. Perikli sadece doktor değil, basit ilaçları da üreten eczacıydı. Onun en büyük hizmeti de çok sayıdaki Sökeliyi 1915 Yunan baskınından koruması olmuştur. Söke'de ilk yerleşik sağlık birimi Cumhuriyetten hemen sonra 1924-1925 yıllarında bugün Alp İş Hanının bulunduğu harap bir binanın ikinci katında kurulmuştur.

Alihan'ın Aydın'da Ulucami ile zaviye ve medresesi yer alırken, Söke Ulucamii ile Çine Ulucamii, kiliseden camiye çevirdiği yapılar olarak ortaya çıkmaktadır.

Söke'de vaktiyle Buğday Pazarı, Çarşamba Pazarı diye anılan ve Hacıkazımoğlu İlköğretim Okulu'nun bulunduğu yerde "Ağalar Mezarlığı" adıyla Söke'nin mezarlığı vardı. Burada şehir kurulduktan bu yana Söke'de yaşamış ve ölmüş birçok insan medfun bulunmakta idi.

---

[163] İbrahim Özşarlak. Söke'de Sağlık ve Eczacılık

Hacıkazımoğlu İlköğretim Okulu bahçesinde bulunan **Kavas Dede** Türbesi'nde yatan zat hakkında müderris ve esasen bir kavasın oğlu olduğu söylenir.

Söke'ye 25 km. mesafede Bafa gölü kıyısında **İlyas Dede**'nin mezarı ziyaret edilen yatırlardan biridir. Çevresinde adak kesim yeri, dinlenme mekanları düzenlenmiştir. İlyas Dede'nin hayırsever bir insan olduğu, vefatında vasiyeti üzerine Bafa gölü kıyısına defnedilmiş olduğu nakledilir. İlyas Dede'nin Bafa Gölü Hanının sarnıcını yapmış olduğuna dair anlatılan hikayeden, onun XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu da ileri sürülür[164].

---

[164] Bafa Gölü Hanı, Söke Milas karayolu üzerinde Muğla Aydın il sınırında yolun hemen kenarında inşa edilmiştir. Oldukça sağlam olarak günümüze ulaşan hanın kuzeyinde, su tesisi olarak daire formlu bir sarnıç yer alır. Sarnıcın kapısı han da olduğu gibi doğuya açılır. Sarnıcın üstü kubbe ile örtülüdür. Kubbe ile beden duvarlarının birleştiği kısım oluk şeklinde olup buralarda toplanan yağmur ve kar sularının sarnıcın içine akması için güney tarafında bir delik açılmıştır. Biriken suların sarnıcın içine akmasını sağlayan ve künklerle oluşturulan delikler, hem dışarıdan hem içerden görülebilmektedir. -Remzi Duran. Menteşe Beyliği Mimarisi. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üni. İzmir.1995-

Anadolu Selçuklu Devleti'nin batıya yaptığı seferlerden biri sırasında iki asker şehit olur. Daha sonra onların şehit olduğu yere iki ayrı türbe yapılır. Atça kurulmadan önce mevcut olan bu türbelerin çevresine daha sonraları ölüler gömülerek alan umumi mezarlık haline getirilir. Zamanla kutsiyet kazanan bu yatırlar için kurbanlar kesilir, mevlitler okunur, yağmur dualarına çıkılır.

Burası doğu-batı yönünde simetrik iki türbedir. Bir penceresi ortak olmak üzere 11 penceresi bulunur. Planı sekizgendir. Kapladığı alan 40 metrekare, yüksekliği beş metredir. Yapı malzemesi taş ve tuğladır. Kubbe, kubbe kasnağı ile duvarlara bindirilmiştir. Köşe bingisi olarak üçgen bingi kullanılmıştır. Rivayete göre, "bu türbe bir gece içinde yapılmıştır. Gece sabaha kadar çalışan melekler gün ağarırken işi bırakırlar. Onun içindir ki doğu yönündeki türbenin kubbe sıvası yarım kalmıştır."

Halk arasında, **Hasan-Hüseyin** Türbesi diye isimlendirilen yapının Kerbela'da mezarları olan Hasan ve Hüseyin'in burada bir gece konaklaması sonucu türbelerinin yaptırılmış olduğuna inanılır.

İşte o zamandan beri Atça'nın bulunduğu mevkie "Türbe Kırı" denilmektedir. Osmanlı Beyliği devrinde ise Tavas Bey oğullarından "Tavaslıoğlunun At çayırlığı" olarak söylenmektedir.

Osmanlı döneminde, Aydın sancağı sınırları içinde bir köy olarak kalır. 1891 yılında Nazilli kazasına bağlı bir nahiyedir. II. Meşrutiyetten sonra yapılan bir düzenleme ile Atça merkez olmak üzere Kılavuzlar (Dereköy) adıyla, Nazilli'ye bağlı bir nahiye olur. 1958'den itibaren Sultanhisar'ın ilçe olmasıyla Kılavuzlar ismi kaldırılarak Atça Nahiyesi adıyla Sultanhisar'a bağlanır.

1879 yılında belediyelik olan Atça, İstiklal Savaşı'ndan önce muhtelif binalardan yönetilerek 1935'de yapılan yeni belediye binasına taşınır. Bugün bu bina hala kullanılmaktadır. Atça, 1919'da 3 Haziran Salı günü Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, 5 Eylül 1922 Salı günü düşman işgalinden kurtulmuştur.

Atça'daki *Hacı Kemal Camii* (Bayramyeri Camii)'nin banisi Hacı Kemal Efendi'dir[165]. İnşa tarihi 1734 yılıdır. Minarede bulunan kitabede olay şöyle anlatılır. "Bu minare ansızın yıkıldı. Ben Allah'ın izni ile camiyi 1318 (M.1902) yılında baştanbaşa yaptırdım. Allah kabul etsin. Hacı Abdullah tamir ettirdi, Allah razı olsun."

Halk arasında Bayramyeri Cami olarak bilinen Hacı Kemal Camii, Kurban ve Ramazan bayramlarında önünde "Gencer" kurulduğundan halk bayram yeri demiştir. 1977 yılında caminin ismi, yaptırma ve yaşatma

165 http://www.aydinatca.com/

derneği kongresinde alınan bir kararla Kemal Paşa Cami olarak değiştirilmiştir.

Hacı Mahmut Cami (Çarşı Cami)'nin yapılışı 1745 yılındadır. Eyvanlı olan bu cami, medrese ve camiden oluşan bir külliye idi. Kuvvetli bir depremden hasar gören cami, 1903 yılında Hacı Mahmut Ağa tarafından tamir ettirilerek yeniden ibadete açılır. Mimarı, Mehmet Efendi'dir. O yıllarda minaresi ahşap olduğundan daha sonra çıkan bir yangında yanmış, 1950'de Hayır Sevenler Derneği tarafından günümüzdeki minaresi yaptırılmıştır. Caminin giriş kapısının sağ üst köşesindeki kitabe şöyledir. "*İşbu camii kim Hacı Mahmut iptida etti. Bak yolunda cümle emvali feda. İki cihan zelzele oldu seher vakti hemen, Zedelendi camii vü şadırvan. Ol zaman ola camii Mehmet himmeti gör neyledi, Camii mükemmel inşa eyledi. Gurbet yazup beyt-i hudut, Cami'i Mahmut. Sene 1319*"

İlçenin Atça Beldesi, Çelebioğlu Mahallesinde bulunan Çarşı (Hacı Mahmut Ağa) Camii korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak 2013'te tescil edilir[166]. Hacı Mahmut Ağa İbni Hüseyin Ağa'ya ait evasıtı Zilhicce 1211 H. 29 Mayıs 1796 M. tarihli vakfiyede, "insanın ölümünden sonra defterinin kapanmaması ve gönüllerde yaşaması için, topluma yararlı bilgi sunmanın, sürekli bir sadaka olan vakıf

[166] www.korumakurullari.gov.tr/

kurmanın ve dua edecek iyi evlad yetiştirmenin" önemini belirten hadis-i şerif zikredildikten sonra:

«Ba'is-i dua-i müstecab olacak nesne savbine ınan-ı azimetin masruf kılup...» şeklinde ifade ile ölümden sonra kabul olacak hayır dua ile anılmasına vesile olacak bir nesneyi vakf etmeye iradesini yöneltip vakıf kurduğu belirtilmektedir[167].

Said Efendi Camii, 1830'larda yapılmıştır. Büyük depremden hasar gören caminin onarımını Said Efendi yaptırmış ve camiye onun adı verilmiştir. 1969'da restore edilen caminin 1977'de çatısı yenilenmiştir.

Dede Camii'nin banisi Kara İbrahim oğlu Hacı Hafız İbrahim'dir. Yapılış tarihi 1836'dır. Cami yapılışından bu yana çeşitli tamirler görmüştür. En son olarak 1978'de esaslı bir şekilde restore edilmiştir.

Mutaf Camii, bölgede İstiklal Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından yakılmadan kalan eski bir camidir. Akşehirli Helvacı Mehmet tarafından inşası başlatılmış, cami tamamlanamadan Mehmet Efendi vefat etmiştir. Daha sonra damadı Hacı Hakkı Efendi inşaatı tamamlatmıştır. Uzun müddet ibadete açık kalan cami, Atça Nahiye Müdürü Muzaffer Bey'in yardımlarıyla restore edilmiştir. Yapılış tarihi 1904'tür. Yapı malzemesi

---

[167] İbrahim Ateş. Vakfiyelerde Dua ve Beddualar. Vakıf Dergisi. Sayı. 17. Sh.

taş ve kireçtir. Adının Mutaf Camii olmasının sebebi de eski Mutaflar sokağında bulunmasındandır.

Günümüze ulaşamayan camiler ise şunlardır[168]. Hıyarcı Camii, Kos Cami, Eğrikavuk Camii, Dudu Molla Camii (eski Kadınlar Pazarı yanında), Ezanlıklı Camidir.

Günümüze sivil mimari örneklerinden Abbas Bey Hanı, Nalbant Hanı, Hacı Kasap Hanı, Anaştaş'ın dükkanı ve mağazası, Hangarlar, Kilise Okulu, Atça Hamamı, Jurnalı Evi, Bayman Evi ve Demirayak Evi'nden söz edilir.

Kilise Okulu Rum Kilisesinin bir okulu olarak yapılmış, bir kilise uzantısıdır. Kurtuluş Savaşından sonra 1926'da okul olmuştur. İki bölümde öğretim yapılan bu okulun batı kısmında erkekler, doğusunda da kızlar okutulmaktaydı. 1937'ye kadar ilkokul olan bu bina 1946'dan sonra Jandarma Karakolu olarak kullanılır.

Abbas Bey'in Hanı Atça'nın İstiklal Savaşı öncesi büyük hanlarındandır. Bugün ayakta değildir. Yunan işgalinde yakılmıştır. Eski Zafer Sinemasından başlayıp, güneye doğru uzayan adada idi. Ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Yaptıran Abbas Bey'in babasıdır. 2000 metre kareye yaklaşan bir avlusu, ortada bir şadırvanı, dükkan ve kahvehanesi bulunmaktaydı.

---

[168] http://www.aydinatca.com/

Atça Hamamı Atça'nın ilk hamamlarındandır. Yapılış tarihi Çarşı camisinin yapılış yıllarına rastlar. Ustasının Denizli'nin Çaybaşı semtindeki "Kadınlar Hamamını" ve Tire'deki "Yalınayak Hamamını" yapan Hamamcı Ahmet Usta olduğu söylenir. Yapılışı ise şöyle anlatılır. "Kırbıyıklardan Ali Ağa, Tire'ye bir iş için gider. Orada yapılmakta olan "Yalınayak Hamamını" görüp beğenir. Bir benzerinin Atça'da yapılmasını arzular. Ahmet Usta ile görüşen Ali Ağa, bu hamam bittikten sonra Atça'da bir hamam yapmasını söyler. Bu vesile ile bir hamam yapımı başlatılır." Atça Hamamı uzun yıllar hizmet vermiş olup, bugün kullanılmamaktadır.

Atça, "Cumhuriyetin ilanıyla birlikte adeta küllerinden yeniden doğmuştur" [169] . 1926 yılında uygulanan imar planında Paris'teki Charles De Gaulle Meydanı'ndan esinlenilir. Bu plan Türkiye'de sadece Atça'da mevcuttur. Örnek ve modern imarıyla, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin "Örnek Cumhuriyet Şehri" olarak anılır.

Horasan'dan Anadolu'ya İslamiyet'i yaymak için gelen gazi dervişlerden olan **Yaren Dede**'nin kabri¸ ilçeye iki km. mesafede bulunan *Kabaca* köyündedir**.** İnanç turizmine açılmak üzere Sultanhisar Belediyesi

[169] http://www.atca.bel.tr/

tarafından türbe ve ziyaret alanına dönüştürülme çalışmaları yapılmaktadır[170].

[170] http://www.sultanhisar.bel.tr/

Beyler Kulesi (Donduran Kalesi), Aydın, Yenipazar ilçesi Donduran köyünün güneyinde yer almaktadır. Moloz taş tuğla ve yer yer mermer malzemeden inşa edilmiştir. Birbirine bitişik iki kare mekandan oluşan kulenin batı cephesine bitişik kare mekan daha küçük ebatlardadır. Kübik bir yapı olan Donduran Kulesi birinci, ikinci ve teras katından oluşmaktadır. Ahşap kat döşemeleri yandığı için mevcut değildir. İkinci kat doğu duvarında üçgen alınlıklı ocağı bulunmaktadır. Teras katta duvarlarda mazgal delikleri vardır. Giriş kapısı yine bu cephede birinci katın duvarının ortasındadır. Kuleye giriş muhtemelen çekme köprünün iç tarafındaki merdiven basamakları ile sağlanıyordu. Çekme köprünün makara sisteminin kalıntıları kapının ahşap lentosunun ortasındaki makaradan anlaşılmaktadır. Duvarlarda büyük ve küçük çatlaklar vardır. Kule devrin anlayışına uygun olarak köyün üstünde, köy ve Menderes ovasına hakim bir konumda inşa edilmiştir. Kulenin kesin yapım tarihi belli değildir. Köyün içindeki çeşmelerin kitabelerindeki H.1177-1178 (1763-1764), (1764-1765) tarihleri kulenin yapım tarihlerine ışık tutmaktadır. Kulenin önemi Aydın ilinde ayakta kalmış üç kuleden biridir.

Aydınlı Divan şairi **Lali Dede** (?-1572) 'Güzelhisar'da dünyaya gelir[171]. Doğuştan dilsiz iken Horasanlı Ali Dede'ye bağlanır ve onun sayesinde dili açılır ve Türkçe ve Farsça şiirleriyle üstad sayılır. Horasani Ali Dede vefat edince onun yerine Güzelhisar Mevlevihanesine l572'de şeyh olur. Esrar Dede, Lali'nin İstanbul'a gelerek anadan doğma dilsiz olanlara Ali, gel, git gibi kelimeleri öğrettiğini kaydeder. 'Aydın Şairleri'nde ise ölümü 1564 olarak verilir. Eş'ar, Rubaiyyat isimli eserleri vardır.

Evliya Çelebi, "Ve Ramazan Efendi Camiinin kurbinde çarşu içinde bir mamur abadan mevlevihanesi vardır. Gayet ferahfeza bağı bihişt içinde vaki olmuş bir asitanei Celaleddini Rumi'dir. Amma emri şerif varid olup cemi tekyeleri harabidüb bunun dahi babların mesdud idüp cümle fukaraların nefyi beled tekyeden azli ebed idüb ayini Mevlana'yı men etdiklerinden maada böyle bir mağzi Kuran Mesnevii şerif tilavet olunan darı dervişan ve dilrişanın dillerin dilim dilim rişe rişe idüb bu makamın inhidamına bais olmuşlardır.. Hakir bu asitanenin divarına bu ebyatı tahrir etdim

"Hankahı çerhde ayin iken devri kadim

---

[171] Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi. Cilt VI. Sh. 157. Ankara. 2005

Buğz idüb mesdud idenler daim olsun namurad"[172]

Evliya'nın sözünü ettiği olay, 1666 yılındaki olay olmalıdır[173].

1834'te Güzelhisar çarşısında çıkan yangın yakınlardaki Mevlevihaneyi de yok eder[174]. Müşir Yakup Paşa masrafları üstlenerek Mevlevihaneyi yeniden yaptıracağını söylerse de, geçen yıllar içerisinde bu gerçekleşmez[175]. Bunun üzerine ahali inşaatın hükümet tarafından yapılmasını ister.

Şeyh Süleyman Şemsi Dede, 1828 yılında Konya'da Abdürreşid Mahallesi'nde dünyaya

---

172 Evliya Çelebi. Seyahatname. IX. Cilt. Sh. 158

173 IV. Mehmed devrinde Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Vanî Mehmed Efendi'nin tarikatlar aleyhindeki faaliyetleri neticesinde Mevlevîlerin "yasağ-ı bed" diye tarih düşürdükleri 1666 yılında semâ yasaklanır. Bu dönemde Anadolu'da bazı mevlevîhâneler kapanır, Konya'daki dahil olmak üzere birçoğu da kapanma tehlikesi geçirir. Semâ yasağı 1684'te kaldırılır ve bu olaya da "nağme" kelimesiyle tarih düşürülür.

174 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu. Aydın Sancağı 1845-1914. Sh. 202

175 Yakup Paşa müşirliği döneminde askeri ve mali sorunların dışında bir belediye başkanı gibi Aydın halkının su ihtiyacının karşılanması için suyollarını tamir ettirip çeşmeler yaptırmıştır. Yakup Paşa iyi bir devlet adamı olmasının yanı sıra İstanbul, Aydın ve Kuyucak'da birçok eser yaptırır. İstanbul'da Dülger-zade Camiini inşa ettirir. Aydın çarşısında kendi adıyla anılan Yakup Paşa hanı ile Ramazan Paşa mahallesinde yaptırdığı yahudihanesi günümüze ulaşamayan eserlerindendir.

gelmiştir[176]. Yazları babası Aşık Osman'ın bağında çalışmış, kışları mektebe devam etmiştir. On altı yaşında iken (1843) Konya Şems-i Tebrizi Dergahı türbedarı Seyyid Emirşah Kaygusuz Abdal Dede'ye intisab etmiş ve dört yıl yanında kalmıştır. Kendisinden inabe aldığı Kaygusuz Dede ona Şems-i Tebrizi'ye izafeten "Şemsi" mahlasını vermiştir. Bu sırada mektebe devam ederek Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş, ilmihal ve akaid okumuştur. Kaygusuz Dede onu Mehmed Sudi Dede ile tanıştırmıştır. 1850'de kendisine hilafetname vermiştir. Sultan Divani Dergahı'na hizmet ve ilim tahsili için Afyon'a gitmiş ve dört sene de burada kalmıştır. İstanbul'a giderek ziyaretgahları dolaşmış, yaşayan şeyhlerle görüşmüştür. Ardından Konya'ya dönmüş ve dervişlere *Mesnevi* dersi vermiştir. Kara Abdal ve Kara Şems diye anılırdı.

Şemsi Dede, Aydın Güzelhisar Mevlevihanesi şeyhi Horasani Ali Dede'nin vefatı üzerine bu dergaha şeyh tayin edilmiş ve bu görevde iken Hanya'daki Mevlevi muhiblerinin ısrarlı davetleri üzerine Hanya'ya gitmiş (1872) ve 1880'de Mirac Kandilinde Mevlevi dergahını açmıştır. 1886'da vefat ederek dergahın haziresindeki türbeye defnedilmiştir. Şemsi Dede'nin vefatı üzerine Hanya Mevlevihanesi postuna oğlu Mehmet Şemseddin Efendi geçmiştir.

---

[176] Selami Şimşek. Doğu Akdeniz'de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit'te Tarîkatlar ve Tekkeler

Kara Abdal diye anılan Şemsi Dede Mevlevilik etkisindeki şiirlerini Divan'ında topladı. Abdal mahlaslı Şemsi Dede'nin de *Mesnevi* tercümesi olduğu söylenmesine rağmen böyle bir eseri bulunmamaktadır. Eseri, *Tuhfetü'l-Mesnevi ala Hubbi'l-Hayde*ri ve *Divançe-i Kara Şemsi* ismiyle basılmış olup toplam yetmiş iki sayfadır. Bu eser *Mesnevi* tercümesi ile ilgisi olmayıp sadece *Mesnevi'*den esinlenmiş şiirlerden oluşmaktadır[177].

Mustafa Safvet Çelebi Hazretleri'nin hazırlamış olduğu listede Mustafa Nuri Dede'nin şeyh olduğu, mevlevihanede kabri bulunan zat olarak da **Horasani Ali Dede**'nin ismi kayıtlıdır. 1915'te Mücahidin-i Mevleviyye'ye iki mevlevi ile katılan Aydın Mevlevihanesi'nin şeyhi **Sakıp Efendi**'dir.

Veysipaşa Mahallesinde Hükümet konağının hemen kuzeyinde ve ilk Topyatağı varyantının kenarında yer alan Mevlevihaneden günümüze iki odalı bir hamam, yere sürünerek girilebilen bir adet Kesikbaş Türbesi ve taş duvar kemerleri sağlam kalmıştır[178].

---

[177] Tuhfetü'l-Mesnevî ala Hubbi'l-Hayderî. İstanbul. 1305

[178] Aydın'da iki ayrı Kesikbaş türbesi bulunup ilki Yenipazar'dadır. Diğeri Aydın-Merkez Köprülü Mahallesi'nde, Dağdibi yolundadır. Aydınoğulları Beyliği zamanında Aydın'a gelen erenlerden olan bu zat, düşmanla kelle koltukta savaştığı için bu adı almıştır. "AYDINER

Halk arasında Tevhidhane, Mevlevihane adlarıyla da bilinen yapı, Köprülü Mahallesi'nde Özel Hamam'ın doğusunda yer alır. Tekkeden günümüze yalnızca birkaç duvar parçası kalabilmiştir. İnşasında taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Muhtemelen tekkeye güney cephesindeki, sövelerinden bazı parçaları kalan girişten geçilmektedir. Yapının kalabilen duvarları incelendiğinde mekan planının çokgen kenarlı (yaklaşık 12 kenarlı) olduğu ve kuzey ucuna hücre şeklinde mezarın yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Yapının hamamla birlikte XIX. yüzyılda inşa edildiği düşüncesi ileri sürülmektedir[179].

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden 1858 yılında Aydın Mevlevihanesi Postnişini Said Dede'nin yerine Yenikapı Mevlevihanesi'nden Semazenbaşı Kemali Dede Efendi'nin tayin olunduğunu, 1888'de ise Aydın Mevlevihanesi tamirinin vakfı olmadığı sebeple bunun mahallinde hayır sahiplerince yaptırılacağı, taamiye bedeline ise Hazine'nin müsait olmadığına dair kaydın bulunduğunu öğreniriz.

Muazez. Aydın'da Halk İnançları.Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012"

[179] efeler.bel.tr/

Tarihi rivayetlere göre XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Uşşakilik İstanbul'da güç kaybetmekte, daha önceden sayıları epeyce olan tekkeleri gitgide azalmaktadır [180] . Bu bilgilerden hareketle Salahi'den sonra Aydın'ın daha bir önem kazandığı, Uşşakiliğin önemli merkezlerinden biri konumuna geldiği hatta tarikatın devamını sağlayan önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Salahi'nin halifesi Muhammed Zühdi Efendi iki halife yetiştirmiştir. Bunlardan birincisi uzun yıllar Nazilli'de müftülük ve şeyhlik yapan Muhammed Zühdi 'nin oğlu ve halifesi Ali Galib Vasfi (ö. 1849); ikincisi ise, önceleri Efe iken, Karacasu Müftüsünün kendisine hediye ettiği Yunus Emre Divanı ve Mesnevi-i Maneviyi okuyunca hayatı değişen ve tasavvufa intisab eden Karacasulu Semizzade Süleyman Rüşdi Efendi (ö. 1855)'dir. Tarikat, Ali Galib Vasfi Efendi'nin halifeleri üzerinden devam etmiştir. Ali Galib Vasfi Efendi'nin hem oğlu hem de halifesi Nazilli'de doğan Şeyh Muhammed Tevfik Efendi (ö. 1864)'dir. Mehmed Tevfik Efendi'nin ise iki halifesi vardır. Bunlardan biri Ömer Hulusi Efendi (ö. 1869); diğeri ise Bozdoğanlı Şeyh Mustafa Fethi Efendi (ö. 1920)'dir. Daha sonra tarikat Ömer Hulusi'nin halifesi Kasabalı (Turgutlu) Şeyh Hüseyin Hakkı Baba (ö. 1879) üzerinden

[180] Necdet Şengün. Tasavvufî-Edebî Bir Muhit Olarak Aydın: Aydınlı Uşşakî Şairler Ve Şiirler

Tire’ye, oradan da Şeyh Hüseyin Hakkı Baba’nın halifesi Tireli Şeyh Mehmet Emin Tevfiki Efendi (ö. 1912) ve Talib-i İrşadi (ö.1880) kanalıyla Manisa, Balıkesir ve Çanakkale taraflarına, oradan da İstanbul’a kaymıştır. Bu kişilerin tamamı şiir ve edebiyatla yakından ilgilenmişlerdir. Hemen hepsi birer Divan’a ve bazıları da çeşitli tasavvufî esere sahiptirler. Bazı şahıslar elinde bu şiirlerin kalitesi düşmüş olsa da, aralarında edebi zevk bakımından yüksek seviyeli şahıslar mevcuttur. Şiirlerinde her biri kendi mahlaslarını kullanmışlar, Zühdi, Rüşdi, Vasfi, İrşadi, Tevfiki, Hulusi gibi mahlaslarla tasavvuf neşvesini yansıtan şiirler yazmışlardır.

Güzelhisarlı Uşşaki şeyhi Ömer Hulusi Efendi (ö. 1868) dini-tasavvufi edebiyat sahamızın önemli isimlerinden biridir[181]. Halvetiyye ’nin Uşşakiyye koluna mensup olan Ömer Hulusi Efendi Uşşakiliğin son güçlü temsilcilerinden olup Uşşakiyye tarikatında yeni bir neşve olan Nazenin-i Uşşakiyye’nin tesis edilmesinde öncülük etmiştir. Bu durum kendisini Uşşaki silsileleri içinde kilit konuma yerleştirmiştir.

Tarikatın, Abdullah Selahaddin Uşşaki’den sonra özellikle Rumeli’de ve Batı Anadolu’da yayılırken yer yer Mevlevi, Bektaşi, Gülşeni tarikatları ve Bayrami-Melamileri’yle yakın ilişkiler kurması, daha geç

---

[181] Mehmet Şamil Baş. Aydınlı Mutasavvıf Şair Ömer Hulûsî Efendi ve Halvetî- Uşşâkî Yoluna Etkileri

dönemlerde tarikatta zahidlikten rindmeşrepliğe doğru gelişen bir tasavvuf anlayışının öne çıkmasına yol açar[182]. Önceleri Bektaşi olduğu rivayet edilen Nazillili Hulusi Baba ile başlayan bu meşrep Ahmed Talib-i İrşadi ile günümüze kadar ulaşır. Bu meşrep mensupları kendilerini Nazenin-i Uşşakī diye tanımlamışlardır.

---

182 Uşşâkıyye. Mahmut Erol Kılıç. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 42

Yer ve İsim İndeksi

Kaynakça

Kitaplar

1. Hikmet Tanyu. Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri. Ankara Üniversitesi Basımevi. 1967
2. Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat. Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etıbbanın Teracim-i Ahvali. Akademi Kitabevi. İzmir. 1994
3. Osmanzade Hüseyin Vassaf. Sefine-i Evliya I-V. Kitabevi. İstanbul. 2006
4. Evliya Çelebi. Seyahatname. IX. Cilt
5. Abdülkadir Altunsu. Osmanlı Şeyhülislamları. Ayyıldız Matbaası. Ankara. 1972
6. Ebu'l Ula Mardin. Huzur Dersleri. İsmail Akgün Matbaası. İstanbul. 1951
7. Tuhfetü"l-Mesnevi ala Hubbi"l-Hayderi. Kara Şems. İstanbul. 1305
8. Çağatay Uluçay. Padişahların Kadınları ve Kızları. Ötüken Yayınları. İstanbul. 2011
9. Sina Akşin-Sarp Balcı Barış Ünlü. 100. Yılında Jön Türk Devrimi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2008
10. Osmanlı Yer Adları. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Cilt I-II. Ankara. 2013.

11. Yusuf Ziya Yörükan. Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara. 1998

Tezler

1. Abalı İsmail. Koçarlı Halk Kültürü. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2011
2. Acıpınar Mikail. XVI. Yüzyılda Balat Kazası (Tahrir Defterlerine Göre). Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2005
3. Adak Ufuk. XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üni. İzmir. 2006
4. Akdağ Menderes. 1946-1950 Yılları Arasında Aydın'da Siyasal Yaşam. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2006
5. Atabay Selma. Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Aydın Livası. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2008
6. Ataman Rengin. XIX. Yüzyıl Ortalarında Bozdoğan Kazası Köylerinin Sosyal Ve Ekonomik Durumu. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2006
7. AYDINER Muazez. Aydın'da Halk İnançları.Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012
8. Budak Lütfi. 19. Yüzyılın Ortalarında Çine'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettuat Defterlerine Göre). Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2007
9. Çatık Seher. Nazilli Halk İnançları. Yüksek Lisans Tezi. Bozok Üniversitesi. Yozgat. 2013
10. DEMİRHAN Neslihan. 19. Yüzyılda Nazilli'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2005

11. Duran Remzi. Menteşe Beyliği Mimarisi. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üni. İzmir.1995
12. Eroğlu Süreyya. Batı Anadolu Beylikleri Mimarisinde Tipolojiye Bağlı Süsleme Tasarımları. Doktora Tezi. Mimar Sinan Üni. İstanbul. 2006
13. Günay Alaaddin. Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Avamil-İ Cedid Şerhi (Tahlil Ve Tahkik). Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2014
14. Gürgen İlknur. XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa. 2015
15. Özdemir Mustafa. 275 Nolu Söke Şer'İyye Sicilinin (1-212 Arası Hükümler) Transkribi. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2009
16. Özgün Cihan. Tanzimattan Cumhuriyete (1923) Aydın İlinde İktisadi Değişim. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üni. İzmir. 2006
17. Sarubey Aysun. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim. http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/284
18. Şahin Aslı. XVI. VE XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 ve 1676 Tarihli Aşiret Ve Avarız Defterlerine Göre). Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2008
19. Taş Çiğdem. Maarif Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayetinde Eğitim. Yüksek Lisans Tezi. AKÜ. Afyon. 2006
20. Tozduman Arzu. Aydın Güzelhisar'ının Sosyal ve İktisadi Durumu (1844). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 1992
21. ÜLGER Züleyha. Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın. 2012

22. VAROL Abdül Halim. Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii haziresi mezar taşları / The gravestones of Cihanoğlu Mosque in Aydın Koçarlı. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. 2015
23. Yapucu Olcay Pullukçuoğlu. Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari Kültürel Yönler). Doktora Tezi. Ege Üni. İzmir. 2006
24. Yıldırım Hatice. Mütareke Döneminde Göç ve İskan. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara. 2015
25. Yücer Hür Mahmut. XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2001
26.

Makaleler

1. Akdeniz Serap. İlhan Ersoy. İzmir Tahtacıları Ekseninde Kültürel Kimliğin İfade Aracı Olarak Semahlar. Alevilik Araştırmaları Dergisi. Cilt IV
2. Atay Hüseyin. Fatih Süleymaniye Medreseleri Ders Programları Ve İcazetnameler
3. Ateş İbrahim. Vakfiyelerde Dua ve Beddualar. Vakıf Dergisi. Sayı. 17
4. Barkan Ö. Lütfi. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler
5. Baş Mehmet Şamil. Aydınlı Mutasavvıf Şair Ömer Hulusi Efendi ve Halveti- Uşşaki Yoluna Etkileri
6. Baş Mehmet Şamil. Hulusi, Ömer (d.1222/1805-ö.1285 /1868). tekke şairi

7. Başgelen Nezih. Europa Nostra 2012 Tarihi Yapıtların Onarımı ve Korunması Kategorisi Ödülü: Balat İlyas Bey Külliyesi
8. BAYKARA Tuncer. Balat Şehri Yapıları (XVI. Yüzyıl Sonlarında)
9. Belen Nezahat. 1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Tarihi. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir. 2004
10. COŞKUN Nilgün Çıblak. Tahtacılar Ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları
11. DEMİRPOLAT Enver. Üstad-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmed Efendi
12. DAĞDEVİREN Alican-Elif Küçükahmet Muhammed Güzelhisari Ve Ezharu't-Tenzil İsimli Tefsirinin Rivayet Açısından Değeri
13. DURAN Remzi. Ortaçağ Türk Mimarisinin Önemli Bir Eseri: Eski Çine-Ahmed Gazi Camii
14. DURUKAN Aynur. Menteşe Beyliği Zamanında Balat
15. DURUKAN Aynur. Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit
16. ERGENEKON Erdem. Telli Dede
17. Haykıran Aysun Sarıbey. Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması
18. İşler Necati. Doktora Semineri: Uşşakiler
19. Kalafat Yaşar. Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları

20. Kalafat Yaşar. Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları
21. Kavlak Abdullah. Kestel Türbesi
22. Kılıç Atabey. Ma'rifi Tarikatı Şeyhi Ferdi Baba ve Aruzla yazılmış şiirleri
23. MADRAN Emre. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi. VGM Vakıflar Dergisi. Sayı IX
24. OLGUN Said. Mahmud Muhtar Paşa'nın Aydın Valiliği (1909-1910)
25. ÖZKAN Mustafa Kenan. Aydın'daki Alihan oğlu İsmail (Alihan Baba) Türbesi
26. Özli Muzaffer. Osmanlı Alimlerinden Karatepeli Hüseyin b. Mustafa b. Hasan el-Aydini'nin Hayatı ve Eserleri
27. Özşarlak İbrahim. Söke'de Sağlık ve Eczacılık
28. Şengün Necdet. Tasavvufi-Edebi Bir Muhit Olarak Aydın: Aydınlı Uşşaki Şairler Ve Şiirler
29. Şimşek Selami. Doğu Akdeniz'de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit'te Tarikatlar ve Tekkeler
30. Telci Cahit. Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1735 Senesinde Zaptedilen Muhallefatı
31. Topaloğlu Fatih. Aydın ili Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti - Madran Baba Örneği
32. UĞUR Abdullah. Aydın Şehrinin Kuruluşu Ve Gelişme Evreleri
33. ÜZÜM Cevdet. Ekonomik Kriz Türbelere İlgiyi Arttırdı

34. YILMAZ Muzaffer. Aydın'da Cihanoğullarına Ait İki Su Yapısı: Abdülaziz ve Atike Hanım Çeşme-Sebili
35. YİĞİT Ahmet. Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Menteşe Livasında Zaviyeler
36. Yorulmaz Şerife. Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması
37. Ömer Özcan. Dr. Bedri Noyan
38. Cihan Özgün. Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü Ve Ücretler (1844- 1914)

Ansiklopedi

1. Feridun Emecen. Aydın. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 4
2. Ali Galib Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi
3. Feridun Emecen. Balat. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 5
4. Aynur Durukan. İlyas Bey Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 22
5. Ahmet Özel. Ayıntabi. TDV İslam Ansiklopedisi IV. Cilt
6. Mehmet İpşirli. Ataullah Efendi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 4
7. Ahmet Vefa Çobanoğlu. Öküz Mehmed Paşa Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 28

8. Mahmud Ak. Mehmed Paşa, Damad. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 28
9. Uşşakıyye. Mahmut Erol Kılıç. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 42
10. Zeynizade Hüseyin Efendi. Ahmet Turan Arslan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 44
11. Baha Tanman. Cihanoğlu Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 7
12. Ahi Bayram. Evliyalar Ansiklopedisi
13. Alihan Baba. Evliyalar Ansiklopedisi
14. Ali Galib Vasfi Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi
15. Baltalı Dede. Evliyalar Ansiklopedisi
16. Dedebağ Dede (Karacasu). Evliyalar Ansiklopedisi
17. İmam Baba. Evliyalar Ansiklopedisi
18. Karacaahmed Sultan. Evliyalar Ansiklopedisi
19. Muhammed Zühdi (Nazilli) . Evliyalar Ansiklopedisi
20. Süleyman Rüşdi Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi
21. Şeyh Kemal Efendi (Karacasu). Evliyalar Ansiklopedisi
22. Yaren Dede (Sultanhisar). Evliyalar Ansiklopedisi
23. İlyas Üzüm. Bedri Noyan. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 33
24. Zekai Mete. Ahi Bayram Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I
25. Zekai Mete. Ahi Debbağ Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I

26. Zekai Mete. Ahi Bahşayış Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I
27. Zekai Mete. Ahi Elvan Zaviyesi. Ahi Ansiklopedisi Cilt I
28. Zekai Mete. Ahi Safa Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I
29. Zekai Mete. Ahi Ümmet Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I
30. Ahmet Yavuzyılmaz. Ahi İbrahim Türbesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I
31. Zekai Mete. Ahi Mukbil Zaviyesi. Ahilik Ansiklopedisi. Cilt I

WEB

1. http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/
2. http://www.kenthaber.com/
3. http://www.nazilli.bel.tr/
4. http://www.sultanhisar.bel.tr/
5. http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/
6. http://nasuhpasakulliyesi.com/
7. http://www.turktoresi.com/
8. www.uzumunkurusu.com/
9. http://www.kosk.gov.tr/
10. www.korumakurullari.gov.tr/
11. http://www.aydinatca.com/
12. http://www.atca.bel.tr/
13. http://www.mimarlikdergisi.com/
14. www.karacasuaydin.bel.tr/

15. http://www.kusadasi.bel.tr/
16. http://www.germencik.bel.tr/